ESKİCİZÂDE'NİN
TECVİT İLMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
VE *TERCEME-İ DÜRR-İ YETÎM* ADLI ESERİ

Ercan ÇAYLAR

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2019

ESKİCİZÂDE'NİN TECVİT İLMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

VE *TERCEME-İ DÜRR-İ YETÎM* ADLI ESERİ

Ercan ÇAYLAR

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR

2019

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ercan ÇAYLAR tarafından hazırlanan "Eskicizâde'nin Tecvit İlmine İlişkin Görüşleri ve Terceme-i Dürr-i Yetîm Adlı Eseri" başlıklı bu çalışma 03.05.2019 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan …….

Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

Üye……..

Prof. Dr. Fatma Asiye ŞENAT

Üye…….....

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT

ONAY

…/…./2019

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

……/……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ercan ÇAYLAR

ÖZET

ESKİCİZÂDE'NİN TECVİT İLMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE *TERCEME-İ DÜRR-İ YETÎM* ADLI ESERİ

ÇAYLAR, Ercan

Yüksek Lisans - 2019

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

Kur'ân'ın nazil oluşundan günümüze değin Kur'ân-ı Kerîm'in düzgün, hatasız ve güzel okunması Müslümanların sürekli gündeminde olmuş bir konudur. Buna binâen İslâm dünyasında farklı coğrafya ve dillerde pek çok eser vücuda getirilmiştir. Bunlardan biri de Birgivî'nin (ö. 981/1573) *Dürrü'l-yetîm* adlı eseridir. Veciz bir üslupla kaleme alınan bu eseri Osmanlı devri ulemasından Eskicizâde Seyyit Ali Mehdî bin Hüseyin el-Edirnevî (ö.1827), *Terceme-i dürr-i yetîm* adıyla tercüme ve şerh ederek geliştirmiştir. Osmanlı medreselerinde meşhur olan da bu eserdir. Tezimizde bu eser üzerinden Eskicizâde'nin Tecvit ilmine dair görüşleri izah edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın Birinci Bölümünde Birgivî'nin kısaca hayatına değinerek *Dürrü'l-yetîm* adlı eserini Arapça'dan Türkçe'ye çevirdik; İkinci Bölümde bu eserin şârihi olan Eskicizâde'nin Tecvit ilmine dair görüşlerini aktardık ve *Terceme-i dürr-i yetîm* adlı eserin transkripsiyonunu gerçekleştirdik.

Anahtar Kelimeler: Birgivî, Kıraat, Eskicizâde, Terceme-i dürr-i yetim.

ABSTRACT

ESKİCİZÂDE'S VIEWS ON TAJWEED'S SCIENCE AND HIS WORK NAMED *TERCEME-İ DURR-I YATĪM*

ÇAYLAR, Ercan

Master Degree- 2019

Department of Basic Islamic Secienses

Adviser: Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

Recitation of the Quran correctly, error-free and beautifully has always been on the agenda of Muslims until today since the Quran was revealed. Owing to this, there are many works in different geographies and languages in the Islamic world. One of these is Dürrü'l-Yetîm of Birgivî (d. 981/1573) This work which was written in a concise style Ottoman clerics Eskicizâde Seyyit Ali Mehdî bin Hüseyin el-Edirnevî (ö.1827) of Ottoman clerics cultivated this work with a concise style via translation and annotation with the name Terceme-i dürr-i yetîm This work is the one which is famous in the Ottoman madrasas. In this study, the views of Eskicizâde on the lore of Tecvit will be attempted to be explained through this piece In the first part of our study, we translated Birgivî's work from Arabic to Turkish. In the second part, we presented the views of Eskicizâde, the poem of the piece, on the lore of Tecvit. In the third chapter, we transcribed the work.

Key Words: Birgivî, Kıraat, Eskicizâde, Terceme-i dürr-i yetîm.

İÇİNDEKİLER

ÖZET V
ABSTRACT ..... Vİ
KISALTMALAR ..... İX
ÖNSÖZ X
GİRİŞ 1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1
II.Araştırmanın Yöntemi ve Planı 3

1. BÖLÜM

ESKİCİZÂDE'NİN KAYNAĞI OLARAK BİRGİVÎ VE *DÜRRÜ'L-YETÎM* ADLI ESERİ

1.1. HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ 4
1.1.1. Hayatı 4
1.1.2. İlmi Kişiliği 6
1.1.3. Eserleri 7
1.2. DÜRRÜ'L-YETÎM 8

2.BÖLÜM

ESKİCİZÂDE VE TECVİT İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1. HAYATI VE ESERLERİ 17
2.2. TECVİT İLMİ 18
2.2.1. Tecvit İlminin Tanımı 18
2.2.2. Tecvit İlminin Gayesi 19
2.3. LAHN 21
2.4. TİLÂVET ŞEKİLLERİ 23
2.4.1 Tahkîk 23
2.4.2. Tedvîr 24
2.4.3. Hadr 24
2.5. HARFLERİN MAHREÇLERİ 26
2.5.1. Boğaz Mahreci 27
2.5.2. Dil Mahreci 28
2.5.3. Dudak Mahreci 29
2.5.4. Geniz Mahreci 30

2.6. HARFLERİN SIFATLARI 30
2.6.1.Harflerin Lâzımî Sıfatları: 30
2.6.2. Harflerin Ârızî Sıfatları 33
2.6.2.1.Tefhîm ve Terkîk 33
2.6.2.2. İdğâm 36
2.6.2.2.1. İdğâm me'al-ğunne: 37
2.6.2.2.2. İdğâm bilâ ğunne: 38
2.6.2.2.3. İdğâm-ı şemsiye: 38
2.6.2.3. İhfâ 39
2.6.2.4. İzhâr 39
2.6.2.5. İklâb 40
2.6.2.6. Medler 40
2.6.2.6.1. Sebeb-i med Olarak Hemze 42
2.6.2.6.2. Medd-i muttasıl 42
2.6.2.6.3. Medd-i munfasıl 43
2.6.2.6.4. Medd-i bedel 43
2.6.2.6.5. Sebeb-i med Olarak Sükûn 44
2.6.2.6.6. Medlerin Uzatılma Süreleri 45
2.6.2.7. Vakf 46
2.6.2.7.1. Vakf-ı tâm 46
2.6.2.7.2. Vakf-ı kâfi 47
2.6.2.7.3. Vakf-ı hasen 47
2.6.2.7.4. Vakf-ı kabîh 47
2.6.2.7.5. Revm 48
2.6.2.7.6. İşmâm 48
2.6.2.8. Sekte 49
2.7. KIRAATTA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR 51
TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU 55

SONUÇ 74
KAYNAKÇA 75

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: ölümü
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
ss.	: sayfa sayısı
vb.	: ve benzeri
t.y.	: tarih yok
y.y.	: yayımcı yok
y.y.y.	: yayım yeri yok

ÖNSÖZ

İmam Birgivî (ö.1573) Osmanlı dönemi Anadolu topraklarında yetişmiş ve İslam bilim tarihine eserleriyle damga vurmuş büyük bir bilgindir. Onun eserlerinden günümüz ilim dünyası bile bigâne kalamamakta eserleri ilgiyle aranmakta ve okunmaktadır. Tecvit ilmiyle alakalı olarak kaleme aldığı *Dürrü'l-yetîm* adlı eseri Kur'ân-ı Kerîm okuyucuları ve öğreticileri arasında haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Ayrıca bu eser üzerinde yapılan tercüme ve şerh çalışmaları esere yönelik ilginin en önemli şâhididir. Bu çalışmalar arasında Eskicizâde namıyla tanınan Ali Mehdî bin Hüseyin el-Edirnevî'nin *Terceme-i dürr-i yetîm'i* çok özel bir yer tutmaktadır. Eskicizâde bu eserinde sekiz varaktan ibaret olan Birgivî'nin Arapça eserini Matbaa-i Âmire baskısına göre yirmi sekiz sayfada hem tercüme etmiş hem de gerekli açıklamaları yapmak suretiyle kitaptan istifadeyi azami dereceye yükseltmiştir. Cumhuriyet döneminde Tecvit üzerine çalışanlar arasında şöhretinden hala bir şey kaybetmediği görülen bu eserin günümüz okuyucusuyla buluşturulmamış olması ve üzerinde herhangi bir değerlendirme çalışmasının bulunmayışı bizi bu eserle ilgilenmeye sevkeden en büyük âmil olmuştur. Bunun için Eskicizâde'nin eserini günümüzde öğrenilen Tecvit ilmiyle karşılaştırmak böylece Eskicizâde'nin ortaya koyduğu şerhli tercümesini istifadeye sunmak için bir çalışma yapma gereği duyduk. Çalışmamızın Birinci bölümünde Birgivî'nin Türkçeye kazandırdığımız eserini; İkinci Bölümünde Birgivî'nin eseri olmaktan çok Eskicizâde'nin eserine dönüştüğü görülen *Terceme-i dürr-i yetîm*'deki görüşlerini ortaya koyduk. Üçüncü bölümde Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan eserin transkripsiyonunu gerçekleştirerek günümüz okuyucusunun istifadesine sunduk.

Eserin hazırlanmasında öneri ve görüşlerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Ali Rıza Gül'e, verdiği destek ve rehberlikten dolayı Yaşar Tekeli'ye ve üzerimde emeği olup da isimlerini burada sayamadığım tüm hocalarıma saygı ve şükranlarımı sunarım.

Ercan ÇAYLAR

Eskişehir - 2019

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Müslümanların kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması için lafızlarının doğru ve düzgün okunup ifade edilmesi son derece önemlidir. Bu ise ancak Arapça diliyle nazil olan Kur'ân-ı Kerîm'in yine Arapça harf ve seslere bağlı kalınarak okunmasıyla gerçekleşebilir. Bundan dolayı Kur'ân'ın nasıl okunacağı hususu ilk günlerden bu yana çok önemli olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm bizzat bu okunuş keyfiyetine değinmiş ve tertîl üzere yavaş ve açık bir surette okunması gerektiğini salık vermiştir.[1] Kur'ân'ın tebliğcisi ve ilk muallimi Hz. Muhammed Kur'ân'ın nasıl okunacağını bizzat göstermiştir. Rivâyetlerde tertîl, terassul ve tefsîr olmak üzere Hz. Peygambere ait her üç okuma biçiminde ön plana çıkan okuma biçiminin, Kur'ân'ı acele etmeksizin, harfleri birbirine karıştırmadan, her birinin hakkını vererek, tane tane okumak olduğunu söylemek mümkündür.[2]

Hz. Peygamber'in yavaş ve her harfin hakkını vererek okumasının yanında uzatarak medli okuduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır.[3] Bu rivayetlerden birinde Abdullah b. Mesûd'un bir öğrencisinin "إنما الصدقات للفقراء و المساكين" ayetini düz bir şekilde uzatmadan okuduğunu duyduğu ve bunun üzerine "Allah Rasûlü bana bu şekilde okutmadı" diyerek öğrencisini uyardığı dile getirilmektedir.[4]

Bunların dışında Hz. Peygamberin harflerin çıkış yerlerine özen gösterdiği, uzatılması gerekenleri uzattığı, sesini güzelleştirdiği ve ayet sonlarında durduğu gibi hususları dile getiren ve böylelikle Tecvit ilmine temel teşkil ettiği anlaşılan birçok rivayetler bulunmaktadır.[5]

Ayetler, hadisler ve ilk günden bu yana sürüp gelen Kur'ân eğitim metotlarını göz önünde bulunduran İslam âlimleri Kur'ân'ın kendisine has bir okuma şeklinin bulunduğu sonucuna varmışlar ve bu ilme *Tecvîdu'l-Kur'ân* adını vermişlerdir. Tecvit ilminin konuları çoğunlukla Arap dilinin ses ve ifade biçimleriyle ilgilidir. Tecvit ilmi bir disiplin olarak ortaya çıkmadan önce de Araplar Tecvit ilminin birçok

[1] Furkan 25/32; Müzzemmil, 73/4.
[2] Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, C. II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 77.
[3] Buhâri, "Fedâilu'l-Kur'ân", 29, y.y., İstanbul, 1979.
[4] Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, C. IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., s. 221,
[5] Buhâri, Fedâilu'l-Kur'an, 29,30.

hususunu uyguluyorlardı. Ancak dilleri Arapça olmayan kavimlerin Müslüman olup çoğalmasıyla Arap dilinin ses ve ifade biçimlerini korumak ve böylece Kur'ân okumadaki hataları en aza indirmek çok önemli bir hale geldi. Kur'ân muallimleri bu hususu kaideler ve kurallarla anlatmaya başladıklarında Tecvit ilmi bir disiplin olarak tanınmaya ve talep edilmeye başladı. Bu ilim zaman içinde daha da gelişti hakkında birçok eser vücuda getirildi.

İslam dininin ve Müslüman toplumların varlık ve medeniyet iddialarına yönelik sayısız ve eşsiz hizmetler veren ecdâdımız da Tecvit ilmine bigâne kalmamış ve çok sayıda eserler telif etmişlerdir. "Osmanlı döneminde İmam Muhammed Birgivî'nin *Dürrü'l-yetîm*'i ve bu eserin şerhli tercümesi olan Eskicizâde Ali b. Hüseyin'in *Terceme-i dürr-i yetîm*'i, Hamza Hüdâî'nin *Tecvid-i Edâiyye*'si, Mağnisî'nin *Terceme-i Cezeriyye*'si, Molla Abdurrahman Karabaşî'nin *Karabaş Tecvidi* adlı risâlesi, Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-Tecvid*'i, Debreli Hoca Abdülkerîm'in *Mîzânü'l-hurûf*'u, *Abdülazîz b. Abdülfettâh*'ın *Ḳavâidü't-Tecvit*'i bu alanda basılan en tanınmış eserlerdir. Cumhuriyet döneminde de özellikle 1950'lerden sonra Ali Rıza Sağman, Demirhan Ünlü, İsmail Karaçam, Abdurrahman Çetin gibi müellifler Tecvit alanında eserler vermeye devam etmişlerdir."[6]

Bizim bu tezimizde ele aldığımız Eskicizâde Tercümesi'nin metni konumundaki Birgivî'nin *Dürrü'l-yetîm*'i bugün İstanbul yazma eserler kütüphanelerinde onlarcasına rastlanan ve Osmanlı döneminde birçok müellifin dikkatini çekerek üzerinde çalışmalar yaptığı bir eserdir. Birgivî'nin bu eserini bir ders kitabı mahiyetinde ve özet olarak nitelendirilecek bilgilerle hazırladığı görülmektedir. Bu muhtasar eserin birçok Tecvit konusuna işareten değinmesi ve açıklamadan kaçınması dolayısıyla şerhlerine ve şerhli tercümelerine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Esere dair şerh ve tercümelerden tespit edebildiklerimizin başlıcaları Şeyh Ahmet er-Rumi'nin *Şerhu dürr-i yetim* adlı eseri; Ahmet bin Abdulkadir el-Akhisari'nin *Şerhu dürr-i yetim*'i; Ahmet bin Muhammed el-Akhisari'nin *Şerhu dürr-i yetim*'i; Ahmet Faiz er-Rumi'nin *Şerhu dürr-i yetim*'i; Ahmet bin Yunus İspartavi'nin *Terceme-i dürr-i yetim*'i ve Eskicizade Ali Mehdi bin Hüseyin el-Edirnevi'nin *Terceme-i dürr-i yetim*'idir. Bunların arasında

[6] Mehmet Ali Sarı, "Harf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 165.

Eskicizâde'nin eseri birçok yönden temâyüz etmiş ve 1837; 1841; 1863 de Matbaa-i Âmire'de üç defa basılmıştır. 1884' de İzmir'de Hafız Nuri Efendi Matbaasında yeniden basılmıştır.

II. Araştırmanın Yöntemi ve Planı

Tezimizin Birinci Bölümü'nde Birgivi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinin üzerinde durarak eser sahibinin tanınması için çalıştık. Akabinde günümüz Tecvit kitaplarının çoğunda atıflar yapıldığı halde şimdiye kadar tercümesi yapılmamış olan Birgivî'nin *Dürrü'l-yetîm* adlı eserini "Dürrü'l-yetîm" başlığı altında tercüme ettik. Okuyucu bu tercüme sayesinde ilerdeki şerhle asıl metnin arasındaki farkları görme şansına sahip olacaktır.

İkinci Bölüm'de Eskicizâde'nin şerh ve tercümesi olan *Terceme-i dürr-i yetîm*'i inceleyerek onun konuyla ilgili görüşlerini ortaya çıkarmayı hedefledik. Bunu yaparken konuların günümüz okuyucusuna hitap edebilmesi için sadeleştirmeye ve anlaşılır duruma getirmeye çalıştık. Ayrıca 29 hece harflerini Türkçede bilindiği şekilde belirtmeye çalıştık. Bunun yanında güncel Tecvit eserleriyle Eskicizâde'nin görüşleri arasındaki farkları ya da uygunlukları göstermeye gayret ettik. Çalışmamızın sonunda *Terceme-i dürr-i yetîm*'in Osmanlıca Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine transkripsiyonunu gerçekleştirdik. Böylece her iki eser de günümüz kıraat alanındaki araştırmacıların hatta Tecvit öğretmen ve öğrencilerinin istifadelerine sunulmuş bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİCİZÂDE'NİN KAYNAĞI OLARAK BİRGİVÎ VE *DÜRRÜ'L-YETÎM* ADLI ESERİ

1.1. HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1.1. Hayatı

Birgivî Mehmed Efendi (d. 929/1523- ö. 981/1573), Kanûni Sultan Süleyman (ö.974/1566) ve II. Selim (ö. 982/1574) in saltanat günlerine denk gelen On altıncı yüzyılda yaşamıştır. Bu dönem Osmanlıların en güçlü oldukları ve Osmanlı coğrafyasının her yerinde vakıf, medrese, han gibi birçok sosyal kurumun tesis edildiği, sanat ve edebiyatta pek çok eserlerin verildiği bir dönem olarak bilinmektedir.[7]

İslam dünyasında İmam Birgivî olarak da tanınan Birgili Mehmet Efendi 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Babasının adı Pir Ali, Annesinin adı Meryem'dir. Babası Pir Ali Balıkesir'de müderrislik yapıyordu. Dedesi İskender Efendinin Balıkesir'in Kepsut ilçesine bağlı Bektaşlar köyünden olduğu bilinmektedir.[8]

Birgivî ilk tahsilini babasının yanında yaptı. Babasından Arapça, Mantık ve diğer bazı ilimleri okudu ve Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Daha sonra İstanbul'a giderek Mahmutpaşa mahallesinde Şemsettin Efendi'den ders aldı. Haseki Medresesi'ne girdi; dönemin tanınmış âlimlerinden Ahizade Mehmet Efendi'nin ve

[7] Halit Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2010, s. 8.

[8] Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. II, İstanbul, Mihran Matbaası, t.y., s. 1284; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 24; Emrullah Yüksel, "Birgivî", *DİA*, C. VI, TDV Yay., İstanbul, s. 191.

daha sonra Kızıl molla lakabıyla tanınmış Abdurrahman Efendi'nin öğrencisi oldu. İcazet alarak Müderris oldu. Abdurrahman Efendi'nin yanına mülazım olup ihtisasını tamamladı. Bir süre farklı medreselerde müderrislik yaptı. Kânûnî döneminde hocası Abdurrahman Efendi'nin aracılığıyla Edirne Kassâm-ı Askerîsi olan Birgivî bu görev süresince ders okutmaya devam etti. Birgivî bir süre sonra İstanbul'a dönerek Bayramiye tarikatı şeyhi Abdullah Karamani'ye intisap ederek inzivaya çekildi. Edirne'de Kassâm-ı Askerî iken aldığı paraları defter kayıtlarına göre iade ederek hak sahiplerinden helallik aldı. Ancak Abdullah Karamani'nin tavsiyesi üzerine Sultan II. Selim'in hocası Birgili Ataullah Efendi'nin Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris tayin edildi. Birgivî 981 yılı Cemaziyelevvel ayında (Eylül 1573) bir İstanbul seyahati sırasında hastalanarak vefat etmiştir. Vefat ettiği sırada hicri takvime göre elli iki yaşındaydı. Nâşı Birgi'ye getirilerek orada defnedildi. [9]

On altıncı yüzyılda ekonomik açıdan halkın refah seviyesi yükselmiş, mimari saha başta olmak üzere birçok alanda çok kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. Ancak bu maddi refah din ve ahlakta gevşekliği beraberinde getirmiş ve toplumdaki bozulmalar hissedilir hale gelmişti. İç karışıklıklar, medreseli ayaklanmaları, toprak düzeninde bozulmalar, paranın ayarının düşürülmesi, idâri kadrolardaki rüşvet ve liyakatsiz kimselere yetkiler verilmesi gibi problemler kendini göstermeye başlamıştır. Bu döneme şahit olan Birgivî, çeşitli meselelere yönelik tespitlerini, teklif ve eleştirilerini eserleriyle ve vaazlarıyla dile getirmiş, bozulmanın sebeplerine eğilerek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.[10]

İmam Birgivî Balıkesir'de doğmuş olmasına rağmen, Birgivî veya Birgili diye meşhur olmasının sebebi, bugün İzmir ili Ödemiş ilçesine bağlı Birgi'deki Atâullah Efendi Dâru'l-Hadisi'nde müderrislik yapmış olmasından ve ömrünün sonuna kadar bu vazifede kalmış olmasından dolayıdır.[11] Böylece kuvvetli ihtimalle 971/1564'lerde Birgi'deki vazifesine başlayan Mehmed Efendi ömrünün sonuna kadar bu vazifede kaldığından Türkçe ifadeyle Birgili veya Arapça nisbet ekiyle Birgivî diye meşhur olmuştur.[12]

[9] Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*, Marifet Basımevi, İstanbul, t.y., s. 106; Arslan, *İmam Birgivî Hayatı*, s. 25; Yüksel, "Birgivî", VI, s. 192.
[10] Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi", s. 9.
[11] Arslan, *İmam Birgivî Hayatı*, s. 33.
[12] Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, II, s. 1284.

1.1.2. İlmi Kişiliği

Mu'cemü'l-Müellifîn yazarı Ömer Rıza Kehhâle, Birgivî'yi Muhammed b. Pîr Ali er-Rûmî, el-Hanefî, Takıyyüddîn Efendi, sûfî, vâiz, nahvî (gramer âlimi), fakîh, müfessir, muhaddis, ferâiz âlimi ve diğer bazı ilimlerle uğraşmış bir kimse olarak tanıtmaktadır.[13] Kaynaklar Fıkıhta Hanefi ve itikatta Maturidi olan Birgivî'nin son derece dürüst ve tavizsiz bir ilim adamı olması yanında dini ve ahlaki şahsiyeti bakımından da mükemmel bir insan olduğunda hemfikirdir. O, döneminde çok yaygın olmasına rağmen hiçbir eserini herhangi bir devlet büyüğüne ithaf etmemiş, aksine devlet ileri gelenleri de dâhil olmak üzere her seviyedeki yöneticilerde ve görevlilerde gördüğü kusurları cesaretle tenkit etmiştir. Her türlü bidat ve hurafe Birgivî'nin şiddetle karşı çıktığı hususlar olmuştur.[14]

Mehmet Ali Ayni *Türk Ahlakçıları* adlı eserinde: "Ahlakçılarımız içinde Birgivî derecesinde mümtaz bir simaya nadir tesadüf olunur. Çünkü onun dini bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise meslek ve meşrebi de o nispette pak, nezih ve metindi" şeklinde söz eder.[15] "Özellikle ahlak ve fıkha dair eserlerinde klasik görüş ve bilgileri aktarması yanında kendi dönemindeki dini, ahlaki, sosyal ve siyasi meselelere özel bir önem vermesi, bunlarla ilgili şahsi görüş ve tenkitlerini cesaretle ortaya koyması onun ilmi şahsiyetinin en dikkate değer yönüdür."[16] Birgivî, kendi zamanında kabirler üzerinde türbe yapılması, buralarda mum yakılması, ücret karşılığı Kur'an okunması gibi bidatlar ve çeşitli batıl inanışlarla mücadele ettiği gibi, kadılar, muhtesipler ve diğer görevlilerin arasında rüşvetin yaygınlaşması, hatta memuriyetlerin rüşvetle satılması, böylece ilmi ve idari rütbelerin ehil olmayan kimselere verilmesi gibi meşru olmayan uygulamalara karşı da mücadele etmiştir. Hayır işlerinin devam etmesi maksadıyla İmam Züfer'in görüşüne dayanarak para vakfetmeyi câiz gören yüksek rütbeli devlet ulemasının aksine bu tür vakıfların câiz olmadığını savunan Birgivî, dönemin Şeyhülislamı Ebussuud Efendiye ve Kadı Bilalzâde'ye reddiye olarak *Îkâzu'l-hâlikîn, Îkâzu'n- nâ'imîn ve ifhâmü'l-kasırîn* ve *es-Seyfü's-sârim* adlı risaleleri kaleme almıştır.[17]

[13] Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi" s. 9.
[14] Yüksel, "Birgivî", VI, s. 192.
[15] Aynî, *Türk Ahlakçıları*, s. 105.
[16] Yüksel, "Birgivî", VI, s. 192.
[17] Yüksel, "Birgivî", VI, s. 192.

1.1.3. Eserleri

Birgivî, Arap dili grameri, ahlak, fıkıh, akâid, tefsir, kıraat, hadis başta olmak üzere birçok dini ilimde eserler vermiştir. Eserlerinin çoğu Arapça olan Birgivî, bazı eserlerini Türkçe yazmıştır. En çok Bilinen Eserlerinden Bazıları şunlardır.

1. *el-Avamil*. Nahiv ilmine dair Arapça küçük bir risale olup *el-Avamilü'l-cedide* diye de bilinmektedir. Arapça gramerinin cümle yapısını inceleyen nahv ilminin ana konularını çok güzel bir yöntem ve düzende ele alan bu eser uzun yıllar Osmanlı medreselerinde müfredat kitabı olarak kabul edilmiştir. Bugün bile Arapça öğrenmek isteyenlerin uzak kalamadığı bu eser, amil, mamul ve amel (irab) başlıkları altında üç bölümden oluşmaktadır. Birgivî, bu eserinin başında kelimenin sonundaki irabı doğru ifade etmek isteyen birinin mutlaka altmış âmili, otuz mamulü ve irabın on şeklini tanıması gerektiğini açıklamaktadır.[18] Yazma eser kütüphanelerinde onlarcasına tesadüf edilen bu eserin ilki İstanbul'da (1234) olmak üzere çeşitli yer ve zamanlarda kırk civarında baskısı yapılmıştır.[19]

2. *İzhâru'l- esrar*. Nahiv ilmiyle alakalı Arapça bir eserdir. *el-Avamil* isimli eserin devamı ve açıklaması niteliğinde olup konular *el-Avamil*'deki sırayla incelenmektedir. Bu eserinde ilki İstanbul'da (1219) olmak üzere çeşitli yer zamanlarda kırkı aşkın baskısı yapılmıştır. Birçok şerh ve haşiyesi bulunmaktadır.[20]

3. *et-Tarikatu'l-Muhammediyye ve's-Siretu'n-Nebeviyyeti'l-Ahmediyye*. Din, inanış, davranış, güzel ahlâk ve bidatlerle ilgili çok tanınmış Arapça bir eserdir. Eserin başlangıcında 36 hadis kitabının rumuzu verilmekte olup yeri geldikçe bu rumuzlarla eserlere atıf yapılmaktadır. İlki İstanbul'da (h. 1260/1844) olmak üzere 15 ten fazla baskısı vardır. Ayrıca pek çok şerhi ve Türkçeye tercümesi de bulunmaktadır.[21] Müellifin en fazla okunan eserlerindendir. Türkiye genelinde eserin bin civarında yazma nüshası bulunmaktadır.[22] Ayrıca bu eser hakkında bir doktora çalışması yapılmıştır.[23]

[18] Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi", s. 9.
[19] Yüksel, "Birgivî", VI, s. 193.
[20] Yüksel, "Birgivî", VI, s. 193.
[21] Yüksel, "Birgivî", VI, s. 193.
[22] Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi", s. 9
[23] Huriye Martı, "Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye" Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2005.

4. *Vasiyetnâme*. Müellifin faydası umumî olsun diye Türkçe yazdığını söylediği bu risalesi derli toplu bir ilmihal kitabı olup halk arasında en meşhur ve en çok okunan eseridir. Hacmine nispetle küfür lafızları üzerinde fazlaca durulan eserde itikâd, ibadet, siyer ve ahlâk konuları çok veciz bir dille anlatılır.[24]

5. *Dürrü'l-yetîm*. Tecvit'le ilgili olarak çeşitli konuların ele alındığı bu eser kısa ve özet olmasına rağmen İstanbul yazma eserler kütüphanelerindeki nüshaları ve üzerine yapılan şerh ve tercümelerden anlaşılacağı gibi ilim çevrelerinde ilgi uyandırdığı görülmektedir. Eser, Bâbu's-sıfâtı'z-zâtiyye, Bâbu's-sıfâtı'l- 'ârıza ve Hâtime fî keyfiyyeti't-tilâve adlı üç bölümden oluşmaktadır.[25] Devam eden satırlarda çalışmamıza temel teşkil eden bu eserin Türkçeye çevirisi bulunmaktadır.

1.2. DÜRRÜ'L-YETÎM

Dünyada ve ahirette Allah'a hamd, rasulune ve âline salat ve selam olsun. Bu, hakîm ve hamîd olan Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Mecîd'i okuyan her kişiye nasihat olması için mahlûkatın en muhtacı ve kulların en zayıfı tarafından kaleme alınan, bir Tecvit risalesidir. Ey rahmeti her şeyi kuşatan Allahım! Sen bu kuluna merhamet eyle; çünkü o, senin merhametine en çok muhtaç kimsedir.

Tecvit okuyucunun kendisiyle her harfe hakkını ve müstahakkını vermeye güç getirdiği bir yetenektir.

Harfin hakkından kasıt harfe bizzat gereken özellikleridir ki bunlar; mahreç, cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk ve zıtları ile kalkale, safîr, ğunne, tekrâr (tekrîr), tefeşşî ve istitâle sıfatlarıdır.

Harfin müstehakkından maksat, bir başka sebebe dayalı olarak ortaya çıkan özellikleridir ki bunlar; tefhîm, terkîk, idğâm, ihfâ, izhâr, kalb, med, vakf, sekte, hareke ve sükûndur.

HARFLERİN SIFATLARI

1. MAHREÇ

1.1. Boğaz (Halk)

[24] Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi", s. 9.
[25] Yüksel, "Birgivî", VI, s. 193.

a- Aksa’l-ḫalk: Hemze, he ve eliftir.

b- Vesatu’l-halk: Ayn ve hâ’dır.

c- Edna’l-halk: Ğayın ve hâ’dır.

1.2. Dil (Lisan)

a- Aksa’l-lisan ve üstündeki damaktan, kâf ve hemen arkasından onu izleyen kef bulunur.

b- Vasatu’l-lisan ve üstündeki damaktan, cîm, şîn ve yâ bulunur.

c- Yâ harfi mahrecinin az uzağındaki sağ ve sol dil kenarları ve onların karşısında bulunan azı dişlerine varıncaya dek dişler dâd harfinin mahrecidir.

d- Dahik, nâb, rubâiyye ve seniyye dişlerinin üst hizasında bulunan ve dâd mahrecinin sonundan başlayarak dil ucunun mukabili üst damak lâm harfinin mahrecidir.

e- Dil ucuyla iki üst ön dişlerin dipleri, ihfâsız nûn’un (nûn-u muẓhera) mahrecidir.

f- Ön dişlerin az üstü olan damak râ harfinin mahrecidir.

g- Dil ucunun iki üst ön dişlerin üst yarısı tı, dâl ve te harflerinin mahrecidir.

h- Dil ucuyla iki alt ön dişlerin üst yarısı sâd, sîn ve ze harflerinin mahrecidir.

ı- Dil ucuyla üst ön dişlerin başları se, zel ve zı harflerinin mahrecidir.

1.3. İki Dudak (Şefeteyn)

a. İki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın içi fe harfinin mahrecidir.

b. İki dudak arası be, mîm ve vâv harflerinin mahrecidir.

1.4. Geniz (Hayşum**)**

İhfâ nûn’u (nûn-u muhfat) ve her ğunnenin mahrecidir.

2. CEHR: Harf harekeliyken nefes akışının kesilmesi demektir.

3. HEMS: Hems, cehr sıfatının tam aksine harf harekeliylen nefes akışının devam etmesidir. Hems harfleri: ستشحثك خصفة deki harflerdir.

4. ŞİDDET: Harf sâkinken ses akışının tamamen kesilmesidir. Şiddet harfleri: أجدك قطبت deki harflerdir.

5. RİHVET: Harf sâkinken ses akışının tamamen devam etmesidir.

6. BEYNİYYE: Bu harflerde tamamen nefes akışından ya da tamamen nefesin hapsolmasından söz edilemeyip bilakis her iki durum arasında bir durumun ortaya çıkmasıdır. Beyniyye harfleri: لم يرو عنا daki yedi harftir.

7. İSTİ'LÂ: Dilin üst damağa yükselmesidir. İsti'lâ harfleri غ خ ق ظ ط ض ص harfleridir.

8. İNHİFÂD (İSTİFÂLE): İsti'lânın tam aksine dilin üst damağa kalkmamasına denilmektedir.

9. İTBÂK: Dilin üst damağa kapanması olup harfleri, ظ ط ض ص dır.

10. İNFİTÂH: İtbâkın tam aksine dilin üst damağa kapanmamasıdır.

11. KALKALE: Şiddet ve cehrin bir arada olmasıdır. Bu sıfat harf sâkinken özel bir çabayı gerektirir. Alimlerin bir çoğu (cumhur ulema) şiddet ve cehr sıfatlarına sahip olan hemze'yi bu sıfatın dışında görmüşlerdir.

12. SAFÎR: Harfin sesinin ıslık sesine benzemesi olup harfleri, ز س ص dır.

13. ĞUNNE: Harfin sesinin genizden gelmesidir. Ğunne, nûn ve mîm harflerinde meydana gelir.

14. TEKRÎR: Dil ucunun harfin çıkartılması esnasında hareket ettirilmesidir.

15. TEFEŞŞÎ: Harfin çıkartılması esnasında sesin ağızda yayılmasıdır. Bu sıfat, şîn harfine mahsustur.

16. İSTİTÂLE: Sesin mahrece uzatılması demektir. Bu sıfat, dâd harfine mahsustur.

17. TEFHÎM: Harfin kalın okunması özelliğidir.

17.1. İsti'la harflerinde tefhîm gereklidir.

17.2. Allah lafzının (lafzatullah) lâm'ında (lâm-ı celâle) makabli imâlesiz fethalı veya dammeli olursa tefhîm gerekir.

Allah lafzının öncesi imâlesiz fethalı veya dammeli olursa lâm'ın tefhîmi gerekir; imâleli fethalı olursa tefhîm de terkîk de câizdir. Öncesi kesralı olursa terkîk vâciptir.

Diğer lamlar fethalı olup öncesi "صلاة،طلاق،ظلّ" gibi sâd (ص), ṭı (ط), ẓı (ظ) olursa veya "فِصال" gibi aralarında elif olursa veya "ان يوصل" gibi bunlardan sonra lâm, vakf ile sâkin kılınsa veya "صَلْصَال" gibi iki fethalı sâd arasında lâm, sâkin olarak bulunursa tefhîmi ve terkîki câizdir.

17.3. Râ harfi - revmli ya da revmsiz - dammeli ise ya da fethalı olup imalesiz yahut "بِشَرَرٍ" nin dışında başka bir kelime ise tefhîm gerekir. Râ harfinde tefhîm için râ harfi fethalı olup bir önceki harf kesralı yahut sâkin yâ harfi olmamalıdır.[26] Fethalı râ ile kesralı harf arasına bir sâkin harf girerse ve bu kelime Arapça olmayan bir kelime (acemi) ise tefhîm gerekir.[27] Kelime Arapça ise fethalı râ ile kesralı harf arasına giren harf sâkin ق ، ط ، ص ise râ'nın tefhîmi gerekir.[28] Râ harfi ardarda tekrarlanıyorsa yine tefhîm gerekir.[29] Râ harfi ile kesralı harf arasına giren harf, bunların dışında kalan bir harf olup râ tekrarlanmıyorsa ve râ'nın öncesinde kesralı kâf'ın dışında bir isti'lâ harfi bulunuyor ise yine tefhîm gerekir. [30] Râ'nın sonrasında isti'lâ harfi bulunmazsa veya kesralı kâf harfi varsa tefhîm ve terkîk ihtilaflıdır.[31]

Râ harfi sâkin, öncesi dammeli veya fethalı olup arada sâkin bir harf olmazsa tefhîm gerekir.[32] Râ harfi sâkin, öncesinde dammeli veya fethalı harf olup araya giren harf yâ harfi veya imâleli elif'in dışında başka bir harf olursa tefhîm gerekir.[33] "بشرر" nin ilk râ'sı evvelki kuraldan müstesna olduğu gibi ikinci râ'nın hükmü de bundan müstesnadır. Eğer araya giren harf, yâ ya da imâleli elif harfi olursa tefhîm ve terkîk ihtilaflıdır.[34] Sâkin râ harfinin öncesi kesralı olup kesrası ârızi ise [35] yahut kesrası asıl olup sonrasında kesralı olmayan isti'la harfi bulunuyorsa tefhîm gerekir.[36] "فِرْقٍ" de olduğu gibi râ'dan sonra kesralı bir isti'la harfi var ise vasıl ve vakfında tefhîm ve terkîk câizdir.

"مِنْ مِصْر، عين القِطْر" gibilerde râ kelimenin sonunda bulunup kesra ile râ'nın arasında isti'la harfi sâkin olarak bulunur ise revmsiz vakfında tefhîm ve terkîk câizdir.

18. TERKÎK: Harfin ince okunma özelliğidir. Tefhîmin tam aksine bir özellik olup tefhîmin bulunmadığı yerler terkîk olarak kabul edilmektedir.

19. İDĞÂM: Şeddeli olan harftir. Ya da harfi med dışında mahreçleri aynı (misleyn) yahut mahreçleri yakın (mütekaribeyn) iki harf yanyana gelip birincisi sâkinse

[26] Bu durumda râ'nın tefhim ve terkiki ihtilaflıdır. (Eskicizâde, s. 10.)
[27] ابراهيم، اسرائيل، عِمران gibi. (Eskicizâde, s. 10.)
[28] اصرا، قطرا، وقرا gibi. (Eskicizâde, s. 10.)
[29] مِدرارا، اسرارا gibi. (Eskicizâde, s. 10.)
[30] اعراضا gibi. (Eskicizâde, s. 10.)
[31] اشراق gibi. (Eskicizâde, s. 11.)
[32] اركض، واذكر، وبرق، وانحر gibi. (Eskicizâde, s. 11.)
[33] ليلة القدر، الف شهر، عسراليسر gibi. (Eskicizâde, s. 11.)
[34] السير، دار، نار gibi. (Eskicizâde, s.11.)
[35] ارجعي، ارجع، اركب، ارتضى gibi. (Eskicizâde, s. 11.)
[36] قرطاس، لب المرصاد gibi. (Eskicizâde, s. 11.)

gerçekleşir. Harleri aynı olan ما ليهْ هَلك de tercih edilen olan ilk (ه) de vakftır; geçerse (vasl) idğâm olur. Burada idğâm gerekmez izhâr tercih edilir görüşü de vardır.

İdğam-ı mütekaribeynde boğaz harfleri yoktur. Râ harfi dışında ve lâm-ı tarif dışında lâm olmalıdır: "اثقلتْ دَعوالله، قالتْ طَائفة، قدْ تَبين، اذْظَلمتم، قلْ رَب"gibi. Ancak " يلهث ذلك" de idğâmın aksine izhâr da câizdir. "المْ نَخلقْكُم" da idğâm vâciptir ancak kâf harfinde isti'lâ yapmak ve yapmamak câizdir. "احطْتُ، بسطْتَ، فرَّطْتُ" da idğâm da itbâk da vâciptir.

"يلهث ذلك" de idğâm tercih olunmakla beraber izhâr câizdir. Ancak "الم نخلقكم" gibi isti'la harflerinde izhâr yapılmamalıdır. "احطت، بسطت، فرطت" gibi itbâk harflerinde idğâm vâciptir.

Tenvin ve sâkin nûn, lâm ile râ harfleriyle karşılaşırsa *idğâm bilâ ğunne* olur. Tenvin ve sâkin nûn, mîm harfine karşılaşırsa idğâm maal ğunne olur. " طسم، يس والقران، ن والقلم" de idğâm da izhâr da câiz olur.

20. İHFÂ: İdğamla izhâr arası bir durumdur ve şeddelenmez. Sâkin mîm be harfiyle karşılaştığında ğunneyle birlikte okunur. Sâkin nûn 15 harften önce gelirse ğunne ile okunması gerekir. Bu harfler :ت ث ه د ذ ز س ش ص ض ط ظ ف ق ك dir. Ha ve ğayın harflerinden önce ihfâ câizdir.

21. İZHÂR: Her harfte ve sıfatta asıl olan izhârdır ve ihfâ harfleri dışında kalan harflerde izhâr gerekir. Ancak idğâm, ihfâ, iklâb, hazf, kalb, nakl, teshîl, imâle, ihtilâs gibi bir engel bulunur ise izhâr olmaz. Bu engeller vâcip veya câiz olduğu yerlerin dışında izhâr vâciptir; câiz olduğu yerlerde izhâr da câizdir.

22. KALB: Kalb, be harfinden önceki sâkin nûn'u ğunne ile birlikte ihfâlı mîm'e (mîm-i muhfât) çevirmektir.

23. MED: Med ve lîn harflerinde sesi uzatmaktır. Bu uzatmaya lafzî ve gayri lafzî (manevî) olmak üzere iki şeyin sebep olduğu kabul edilmektedir. Gayrı lafzî sebepler لا اله الا الله ta tazîm, tebrie لا sında mübâlağadır. Lafzî sebepler de iki tanedir. Birincisi harf-i medden sonra gelen hemze'dir. Har-i med ve hemze bir kelimede gelseler "مَوْئِلا، المَوْؤُدَة" nin dışındakilerde *medd-i muttasıl* olur. İki ayrı kelimede gelirlerse *medd-i munfasıl* olur. Harf-i medden önce hemze gelip ve bu hemze sahih sâkin bir harften sonra vaki değilse yine harfi med tenvinden bedel değilse ya da يؤاخذ nun elif'i değil ise bu hemze yine medde sebep (sebeb-i med) olur. Lafzî sebeplerin ikincisi, harf-i med ya da harf-i lîn'den sonra gelen sükûndur; bu sükûn ister idğâm

gibi sükûn-u lâzımî olsun gerek vakf için yapılan sükûn-u arızi olsun. Uzatmanın (med) miktarı tûl ve tevassut olarak iki türlüdür. Uzatmanın miktarı hakkında dört mertebenin olduğu da söylenmiştir.

Sebebi sükûn-u lâzım olan medde (Medd-i lâzım) bütün kurrâlara göre tûl gereklidir. Muttasıl medlerde kurrâların çoğuna göre tûl gereklidir. Bazı kurrâlardan tûl ile tevassut ve bazı kurrâdan dört mertebe aktarılmıştır. Geri kalan yedi durumda med yapılabilir (câiz) konumundadır. Sebeb-i manevîde yalnız tevassuttur. Munfasıl medde tûl, tevassut ve dört mertebe bulunur. Sebebi sükûn-u ârız olan medde (medd-i ârız), medd-i bedelde, kendisinde tevassut muteber olan "سوأات" lafzının dışında muttasıl-ı lînîde, sâkin-i lâzım lînîde iki mertebe aktarılmıştır. Sâkin-i ârız lînîde bu mertebe tûl aleyhine daha azalmaktadır.

24. VAKF: Tenefüs devam ettiği halde ile sesi kesmek demektir. Vakıfta asıl olan sükûn üzere olmaktır. Kelime sonunda yapılan vakfta işmâm ve revm yapılagelmiştir. İşmâm: Dammede sâkin harf üzerinde dudakları yumarak işaret etmektir. Revm: Dammede ve kesrede harekenin sesinin bir kısmını getirmektir. Hâ-i te'nis, cemî mîm'i ve ârızî harekelerde yapılmaz. Müfret müzekker zamiri olan he zamirinin öncesi dammeli veya kesralı bir harf olsa ya da öncesinde sâkin vâv yahut sâkin yâ harfleri olsa ağırlıklı görüşe göre (muhtâr) işmâm ve revm câiz olmaz. Bunların dışında işmâm ve revm câizdir.

Vakf eğer mana tamam olmadan mecburen yapılıyorsa bu "vakf-ı kabîh"tir. Mana tamam olup sonrasıyla lafzî bağı varsa bu, "vakf-ı hasen"dir. Her ikisinde de sonra gelen yer ayet başı ise oradan başlanır, şayet ayet başı değilse geriden alınır. Mana tamam olup sonrasıyla lafzî bir bağ bulunmayıp sadece anlamı tamamlayıcı bir bağ varsa buna "vakf-ı kâfi" denir. Mana tamam sonrakiyle lafzen ve manen bağlantı yok ise bu "vakf-ı tâm"dır. Son ikisinde ayet başı olsa da olmasa da geriden alınmaz.

25. SEKTE: Nefes alıp vermeden sesi kesmek demektir. Hükmü vakfın hükmüyle aynıdır. Sekte mutlak olarak ayet başlarında gelir. Ayet başlarının dışında Hafsa göre dört yerde, Ebu Cafer'e göre sure başlarında olan huruf-u mukattaada, Hamza'ya göre hemze'den önceki sâkinlerde sekte yapılır.

TİLÂVETİN KEYFİYYETİ

Tilâvet üç şekilde icrâ edilir:

1-Tahkîk okuyuşu ile (buna tertil de denir.)

2-Tedvîr okuyuşu ile yani orta halli süratte okumak demektir.

3-Hadr okuyuşu ile yani sürat okumak demektir.

Tahkikte çok uzatıp sündürmekten kaçınmalıdır. Hadrda harfleri birbirine girdirmekten kaçınmalıdır. Kıraat beyaz -cilde- benzer. Beyazlık azalırsa esmere, çoğalırsa barasa döner. Bu tilavetlerin hepsi câiz olup, tercihe şayan olan okuyuş tedvirdir.

TENBİHAT (TİLAVETTE DİKKAT EDİLECEK 33 HUSUS)

1. (أ) Hemze: Hızlı okumada hemzeler teshîl ile okunmamalı ya da hazfedilmemelidir. Hemze kalın harflerden önce geldiğinde kalınlaştırmamalıdır.

2. (ا) Elif: Öncesi ince harf olan elifler kalın okunmamalıdır. İnceltmekte ileri gidilmemeli ve imâle olmayan yerde imâleli okunmamalıdır.

Kalın harflere komşu olan ince (istifâle sıfatlı) harfleri kalınlaştırmaktan sakınmalıdır.

عليما gibi bir kelimede üzerinde durulurken elif'i hemzeye dönüştürmemelidir. Sebeb-i med yoksa medd-i tabii sınırını aşmamalıdır.

3. (ب) Be harfini telaffuz ederken Farsçadaki "P" ile karışmaması için be'deki cehr sıfatına dikkat etmelidir.

Be harfi sâkin ise kalkale yapmalıdır. Fakat kalkale yaparken harf harekeli yada şeddeliymiş gibi olmamalıdır. Kalkale harfleri dışındakiler de kalkale yapılmamalıdır.

4. (ت) Te harfini telaffuz ederken şiddet özelliğini ortaya çıkartmalıdır, ancak harekeli olduğu sanılacak kadar bunda aşırıya kaçmamalı ve harekeli iken " د" dal'a benzememesi için hems özelliğine riayet ederek okunmalıdır.

5. (ث) Peltek se'yi س "sin" gibi telaffuz etmemelidir.

6. (ج) Cîm harfini Farsçadaki "Ç"ye benzememesi için ondaki cehr ve şiddet özelliğine riayet ederek okumalıdır.

7. (ح) Hâ harfini "ه" ve "خ" gibi telaffuz etmemelidir. فسبحه da idğâm yapmamalı ve بحزحزحه de ح hâ'yı iyice belirtmelidir.

8. (خ) Hâ'yı terkîkle okumaktan sâkinmalıdır.

9. (د) Dal sâkin iken ت ile karışmaması için cehr sıfatını belli etmelidir.

10. (ذ) Zel harfini ظ ve ز gibi telaffuzdan kaçınmalıdır.

11. (ر) Râ harfindeki tekrir özelliğini ortaya çıkarmaktan sakınmalıdır. Özellikle de şeddeli râ harfinde buna dikkat edilmelidir. Rânın tefhîm ve terkîk sıfatlarını yerine göre uygulamalıdır.

12. (ز) Ze harfini zel ذ ve zı ظ gibi çıkarmamalı ve safîr özelliğini belirtmelidir.

13. (س) Se harfini peltek se ث gibi yapmamalı, safîr ile okumalı ve tefhîmden sakınmalıdır.

14. (ش) Şîn harfinin tefeşşî özelliğini yapmalıdır.

15. (ص) Sâd harfinin safîrini ve itbâkını gerçekleştirmelidir.

16. (ض) Dâd harfini mahrecinden çıkartmaya çalışmalı ve inceltmekten sakınmalıdır.

17. (ط) Tı harfini ت te'ye benzetmemelidir.

18. (ظ) Zı harfine safîr özelliği vermekten kaçınmalıdır. Çünkü bu durumda zı harfi kalın ز ze haline gelir.

19. (ع) Ayn harfini hemze gibi telaffuz etmemeli ve iyice belirtmelidir.

20. (غ) Ğayn harfini terkîk ile incellterek okumamalı ve iyice belirtmelidir.

21. (ف) Fe harfini vâv gibi okumamalıdır. افواجا gibi yerlerde idğâm yapmamalı ve fe harfi sâkin durumdayken kalkale yapmaktan sakınmalıdır. Bunun gibi افواجا deki vâv'dan ayırmak maksadıyla üzerinde sekte yapmamalıdır.

22. (ق) Kâf harfini incelterek ك gibi söylemekten kaçınmalıdır.

23. (ك) Kef harfinin şiddet özelliğini belirtmeli ve kalınlaştırmaktan kaçınmalıdır.

24. (ل) جَعَلْنَا gibi bir kelimede lâm'ı nûn'a idğâm etmekten sakındığı gibi lâm'ı kalkale ile okumaktan da sakınmalıdır.

25. (ن) Nûn'da ihfâ yerinde izhâr yapmaktan kaçınmalıdır. يعلمون gibi kelimelerde vakf durumunda ihfâ yapmamalıdır.

26. (و) يعلمون gibi kelimelerde vâv'ı ve önceki harfi tefhîm ile kalınlaştırarak okumamalıdır.

27. (ه) Vakf durumunda hâ-i te'nisi harekeli okumamalı ve hâ'yı açıkça belirtmelidir. Bununla beraber özellikle de يره daki vakfda hâ gibi çıkarmamalıdır.

28. Özellikle üzerinde vakfederken şeddeli harfin şeddesini tamamlamalı fakat harekelendirmemelidir.

29. انْعَمْتَ ve المَغْضُوب gibilerde sükûnu tamamlamayıp harekeye katmamaya özen göstermelidir. Sükûn üzerinde sekte yapmamalıdır.

30. Harekeyi tamamlayarak okumaya özen gösterdiği gibi yanyana iki damme ve iki kesrede ihtilâs ile okumaktan sakınmalıdır.

31. Kesralı harfle dammeli harf ya da dammeli ile kesralı yanyana geldiklerinde kesralıyı dammeliye yahut dammeliyi kesralıya tabi kılmamalıdır.

32. Fethadan sonra sâkin yâ bulunuyorsa fethayı kesraya imâle etmemeli; imâleye düşüceğinden korkarak fethayı ve çevresini kalın okumaktan kaçınmalıdır. Özellikle de يَوْم ve خَيْر gibilerin vakf durumunda fethayı dolu dolu okuyayım derken fethayı imâle edilen elif'e benzetmemeye dikkat etmelidir.

33. Sesin kesilmesi gereken vakfta sesi kesmeden sâkin üzerine vakf yapmamalıdır. Vakf durumunda tâ-i tenisi hâ'ya ve fethalı tenvini elif'e çevirmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİCİZÂDE VE TECVİT İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1. HAYATI VE ESERLERİ

Tam adı 'Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin el-Edirnevi' olan Eskicizâde'nin hayatı hakkında yaptığımız araştırmalarda vefat tarihi H.1243 (M.1827)'nin dışında hiçbir malumat bulunmamaktadır.[37] Kaynaklarda geçen Edirnevi nisbesinden Edirneli olduğu, Hanefi mezhebine mensup, peygamber sülalesinden bir seyyid ve Kur'ân hâfızı olduğu ve Eskicizâde lakabıyla tanındığı anlaşılmaktadır. *"İsâgûci"* isimli mantık kitabına Arapça bir şerh yazan Eskicizâde, mezkur eserin girişinde şu cümlelerle anlatılmaktadır:

جامع هذا الشرحَ اللطيفَ العالم الفاضلُ المحققُ و التحريرَ الكاملَ المدققُ العارفُ بالله السيد الحافظ الحاج علي الحنفي الشهير بين الصغار و الكبار كالشمس في وسط النهار بأسكجي زادة أفندي ألأدرنوي رحمه الله رحمة واسعة.

"Bu çok değerli ve kâmil şerh ve yazıları, kıymetli âlim ârif-i bi'llâh Seyyid Hafız Hacı Ali Hanefi kaleme almıştır. O, küçük ve büyük nezdinde gündüzün ışığını sağlayan bir güneş misali olup 'Edirneli Eskicizâde Efendi' olarak şöhret sahibidir. Allah kendisine rahmet eylesin."[38]

Basılmış eserlerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. *Emsile Şerhi.* Arapça öğretiminde sarf ilminin en temel eseri olarak bilinen Emsile kitabına dair Arapça bir şerhtir. 1836 yılında Daru'l-Amire'de basılmış olup 280 sayfadır.[39]
2. *Terceme-i cihet vahdet.* Mantık ve vahdet-i vücut hakkında Esiruddin Mufaddal b. Ömer Ebheri'nin kaleme aldığı *cihet vahdet* risalesinin 29 sayfalık bir tercümesidir.[40]
3. *İsâgûci Şerhi.* "İsâgûci" kitabının Arapça bir şerhi olan bu kitap Eskicizâde'nin mantık alanında da söz sahibi olduğunu göstermektedir. 291 sayfadır.

[37] Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, İstanbul, 1915, s. 242.
[38] Eskicizâde, *Şerhu İsâgûci*, Vilayet Matbaası, Edirne, 1287/1870. s. 1.
[39] Eskicizâde, *Şerhu'l- Emsile,* Amire Matbaası, İstanbul, 1251/1835.
[40] Eskicizâde, *Terceme-i cihet vahdet*, y.y., y.y.y., 1274/1857.

4. *Terceme-i dürr-i yetim.* Tecvit ilmi hakkında Birgivî'nin kaleme aldığı *Dürrü'l-yetîm* adlı eserin Türkçe tercümesi ve şerhidir. Eser çok kıymetli olup, tecvit ilmiyle ilgilenenler arasında hala aranmakta ve kendisine başvurulmaktadır.[41]
5. *el-Fevâidü'l-vâhidiyye ale'risâleti'l-velediyye*. Mantık ilmine dair Risale-i Velediye için yazılmış bir şerh olup 134 sayfadır.[42]

2.2. TECVİT İLMİ

2.1. Tecvit İlminin Tanımı

Tecvit, Arapçada 'Cevded' kökünden doğan ve sülasi mezid 'tef'il' babından masdar olan bir kelimedir. Sözlükte "*bir şeyi güzel yapmak, hoş yapmak, süslemek"* anlamındadır.[43] Terim olarak Arapça ya da Türkçe kaynaklarda birçok tarifi yapılmıştır. İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1430) göre Tecvit, "Harflerin her bir sıfattan hakkını ve müstehakkını vermek ve her harfi aslına döndürmektir."[44]

Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî'ye (ö. 981/ 1573) göre Tecvit: "Okuyucunun kendisiyle her harfe hakkını ve müstehakkını vermeye güç getirdiği bir yetenektir."[45] Eskicizâde Ali Mehdi b. Hüseyin (ö. 1243/1828) Terceme-i Dürr-i yetîm'de Birgivî'nin bu tarifini ele alarak *hak* ve *müstehak* kelimelerini açıklamıştır. Ona göre *hak* ile "Harfin zâtında olan sıfatları" bir başka deyişle sıfatı lâzımeleri kastedilmektedir. Dolayısıyla zâtından ayrılması düşünülemeyen sıfat, harfin hakkı olmuş olur. *Müstehak* ile "Harfin zâtına değil bulunduğu yer icabı kendisine ârız olan sıfatları" kastedilmektedir.[46] Harfin hakkı olan on altı tane sıfata *sıfât-ı zâtiye* ya da *sıfât-ı lâzıme*; Harfin müstehakkı olan on bir sıfata *"Sıfât-ı ârıza"* denilmektedir. Bu açıklamaya göre Birgivî'nin yukarıdaki tarifini şöyle sadeleştirmek mümkündür: "Tecvit, harflerin lâzımî ve ârızî sıfatlarını vermeye güç getirilen bir melekedir."[47]

---

[41] Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin, *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, Âmire Matbaası, İstanbul, 1253 /1837.
[42] Eskicizâde, *el-Fevâidü'l-Vâhidiyye ale'r-Risâleti'l-Velediyye*, Vilayet Matbaası, Edirne, 1251/1835.
[43] Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, C.I, y.y., İstanbul, 1304-1305, s. 110; Abdurrahman Çetin, *Kuran Okuma Esasları*, Emin Yayınevi, Bursa, 2015, s. 57.
[44] İbnü'l-Cezeri, *el-Mukaddime*, y.y., İstanbul, 1308, s. 7
[45] Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî, *Dürrü'l-Yetîm*, Hafız Nuri Matbaası, İstanbul, 1301, s. 2.
[46] Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, s. 2.
[47] Sarı, *Kur'ân-ı Kerim'i Güzel Okuma* s. 44.

Bazı Tecvit kitaplarında Birgivî'nin Tecvit tanımında geçen *meleke*, alışkanlık ve yatkınlığı ifade ettiğinden bu tanımın Tecvit'in pratik yönünü öne aldığı ileri sürülmüştür.[48]

Hak ve *müstehak* kavramları kullanılmadan yapılan genel anlamlı bir tarif daha bulunmaktadır. Bu tarife göre Tecvit, "Kendisinde harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahsedilen bir ilimdir."[49]

Tecvit'in bu olumlu –icâbi- tarifleri dışında birde menfî bir tarifini lahn üzerinden yapmak mümkündür. Buna göre Tecvit, "Kur'ân-ı lahn-ı celî ve lahn-ı hafîden koruyarak okumaktır." Bu tarif ile lâzımî sıfatlara aykırı olan lahn-ı celî ve ârızî sıfatlara aykırı olan lahn-ı- hafî üzerinden Tecviti tanımlamak mümkün olmaktadır.

Bu tariflerin dışında Tecvitin tâli konularına değinilerek yapılan bir tarif daha bulunmaktadır. Bu tarife göre Tecvit, "Harflerin mahreçlerine dikkatle, her harfin hakkını vererek vasl, vakf, med, kasr gibi tilâvet kâidelerine riâyet ederek Kur'ân-ı güzel okumayı öğreten ilimdir"[50]

2.2.2. Tecvit İlminin Gayesi

Tecvit ilminin amacı Kur'ân-ı Kerim'i hatasız ve doğru bir şekilde okuyabilmektir. Kur'ân'ı 'tertîl' üzere okuma emri (Müzzemmil 73/4) ancak Tecvit ilmine riâyet edilerek yerine getirilir. Tecvit eserlerinde bu husus: "Tecvit'in gayesi Allah'ın emrini (me'mûrun bih) yerine getirmektir." şeklinde açıklanmaktadır.[51] "Me'mûrun bih"ten Kur'ân'ı Kerîm'i doğru okumakla ilgili âyet ve hadisler anlaşılmalıdır. Bu tür âyet ve hadislere yeri geldikçe değinilecektir.

Tecvit ilminin hükmünün Kitap (Kur'ân), Sünnet ve İcma'ya göre farz olduğu kabul edilmektedir.[52]

---

[48] Ramazan Pakdil, *Talim Tecvid ve Kıraat*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s. 25; Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 44.

[49] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn,* C. I, y.y., İstanbul, 1971, s. 353; Muhammed el-Mer'aşi (Saçaklızâde), *Cühdü'l-mukil,* Konya, 1873, s. 4.

[50] Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s. 38.

[51] İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 170; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 58

[52] İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddime,* s. 4; Pakdil, *Tecvid*, s. 26; Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 45; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 62.

Kur'ân'dan delili, "Kur'ân'ı tertîl ile oku!" (Müzzemmil 73/4) âyetidir. Bu âyette geçen 'tertîl' kelimesiyle Kur'ân'ı tane tane ve anlaşılır bir biçimde okumak kastedilmektedir. Bu ise ancak Tecvit ilmini bilmekle olur. Zira harflerin mahreçleri ve sıfatları bilinip uygulanmadan tertilden bahsedilemez. Demirhan Ünlü tertîli, "Tertîl, aslında âhenk ve nizam olup Kur'ân'da her harfin hakkını vererek, belli ederek ve acele etmeden okumaktır."[53] diyerek açıklamaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942), tertilin bir şeyi güzel uyum ve tertip ile kusursuz olarak açık açık hakkını ifa ederek açıklamak olduğunu söylemekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: "Bir söz haddi zâtında ne kadar güzel olursa olsun gereği gibi güzel okunmayınca güzelliği kalmaz. Kelâmın tertîl ile güzel söylenmesi ve okunması ise sadece ses güzelliyle ve gelişi güzel eze büze teganni etmek kabilinden bir musiki işi değildir. Nazmın mana ile münâsebeti ve lisan fesahat ve belağatı hakkı ile gözetilerek ruhî ve manevî bir mutâbakatla manayı duymak ve mümkün olduğu kadar duyurmak olmak üzere tecvitle okumak işidir. Bunun için Kur'ân okurken tertîl ve Tecvit lâzımdır."[54]

Sünnet'ten delili, Hz. Peygamber'in bütün hallerinde Kur'ân'ı Tecvit üzere okumasıdır. Hanımlarından Ümmü Seleme kendisine Hz. Peygamber'in nasıl Kur'ân okuduğu sorulunca O'nun kıraatinin harf harf ve tane tane açık bir okuyuş olduğunu söylemiştir.[55]

Ashab-ı Kiram'dan Enes b. Malik'e "Allah Rasulü'nün okuyuşu nasıldı?" diye sual edilince O şöyle cevap vermiştir: "O, uzatması gereken yerde med eder uzatırdı." Akabinde misal olması için besmeleyi okuyarak Hz. Peygamber'in Besmele'de, er-rahmân ve er-rahîm'i nasıl uzatarak okuduğunu göstermiştir.[56]

İcmâdan delili, Sahabi, tabiin ve sonra gelen Müslümanlardan hiç birinin Tecvit'in gereksiz olduğunu söylememeleri ve tam aksine onun gerekliliği hususunda fikir birliği içinde olmalarıdır. Bu durum Tecvit'in farziyeti hususunda icmânın oluştuğunu göstermektedir.[57]

Eskicizâde birçok Tecvit kitabının üzerinde durduğu bu hususlara hiç değinmemiş ve Tecvit ilminin gayesi ve hükmünü zikretmeden doğrudan konuya

[53] Ünlü, *Tecvid*, s. 32.
[54] Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VII, Eser Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 5426.
[55] Tirmizi, Fedâilü'l-Kur'ân, 23. Çağrı Yay. İstanbul, t.y.
[56] Buhari, Fedâilü'l-Kur'ân, 29.
[57] Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, İstanbul, 1964. s.7'den naklen, Çetin, *Kur'an Okuma esasları*, s. 83.

geçmiştir. Hâlbuki Tecvit ilminin konusu ve hükmü, üzerinde önemle durulmayı hak eden konuların başında gelmektedir.

2.3. LAHN

Sözlükte, "hata etmek, doğrudan sapmak" gibi anlamlarda kullanıldığı kaydedilen lahn, bir Tecvit terimi olarak, Kur'ân'ı okurken harflerin sıfatlarında harekelerinde sükûnlarında ve Tecvit kâidelerinin uygulanmasında yapılan hatalara denir.[58]

Lahn, celî ve hafî olmak üzere iki kısma ayrılır. Lahn-ı celî, açık ve belirgin hata demek olup Kur'ân'ı düzgün okuyabilen herkesin kolayca anlayabileceği fâhiş hatalardır. Bunun için harfte, harekede ve sükûnda meydana gelen hatalar lahn-ı celîdir. Örnek olarak bir harfin yerine başkasını okumak, bir harekeyi başka bir harekeyle ya da sükûnla okumak, sâkin bir harfi harekeli okumak lahn-ı celî olarak görülmelidir. Her Kur'ân okuyucusunun kendisini bu tür hatalardan koruması farz-ı ayndır. Lahn-ı celînin namazı bozabilir. Bu yüzden özellikle de namaz esnasındaki Kur'ân tilâvetinde lahn-ı celîye düşmemeye dikkat edilmesi gerekir. Farz-ı ayna önem vermemek dinen haram olarak kabul edildiğinden lahn-ı celînin haram oluğu söylenmektedir.[59]

Lahn-ı hafî, Kur'ân'ı Tecvit'le okuma hususunda mehâret kazanmış kişilerin anlayabileceği türden hatalardır. Bunun için "kapalı, gizli" anlamındaki 'hafî' kelimesiyle isimlendirilmiştir. İhfâyı, izhârı, iklâbı, İdğâmı yapmamak, medli olanı kasr ile, kasr olanı med ile okumak gibi tilâvetin güzelliğini bozan hatalar lahn-ı hafîdir. Genel olarak lahnın bu türü ile mananın bozulmayacağı kabul edilmektedir.[60]

Eskicizâde lahnın tarifini üzerinde durmayarak iki tür lahn olduğundan bahisle konuya giriş yapmaktadır. O'na göre lahnın iki kısmından biri lahn-ı celî ve diğeri lahn-ı hafîdir. Lahn-ı celî demek, mana ister bozulsun ister bozulmasın harflerde harekelerde ya da sükûnlarda oluşan hatalardır. Harflerde oluşan hatalara örnek olarak, harfin zâtını ya da sıfat-ı lâzımesini değiştirmek, harf artırmak ya da eksiltmek gibi durumlar gösterilebilir. O, bunun yanında medd-i tabii olmayan yerde

[58] Tayyar Altıkulaç, *Tecvidü'l-Kur'ân*, y.y., Ankara, 1982, s. 7; Pakdil, *Tecvid*, s. 31; Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 31; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 236.
[59] Sarı, *Kur'ân-ı Güzel Okuma*, s. 31; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 237; Pakdil, *Tecvid*, s. 33
[60] Pakdil, *Tecvid*, s. 34; Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 32; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 237.

med, medd-i tabii olan yerde med yapmamayı lahn-ı celî olarak kabul ettiği gibi harekede hata yaparak onu başka bir harekeye ya da sükûna çevirmenin ya da sükûnda hata yaparak onu harekeye çevirmenin lahn-ı celî olduğunu açıklamaktadır.[61] O'na göre her lahn-ı celînin manayı bozmasına gerek yoktur. Mana bozulmasa da eğer Arapçaya aykırılığı varsa bu durum lahn-ı celînin gerçekleşmesi için yeterlidir. Eskicizâde'ye göre lahn-ı hafî ârızî sıfatlarda gelişen hatalardır. Lahn-ı hafî, lahn-ı celî gibi iki kısımdır: Birincisi avamın malumu olan sıfatların terkiyle ikincisi ise hükm-ü râ'ya ve lafzatullah'ın ahkâmına riâyet etmemek gibi ancak eğitimli kişilerin bileceği sıfatların terkiyle gerçekleşir. Lahn-ı hafîde ise mana bozulmaz ancak her halükarda örfi arabî olarak belirttiği Arapçaya aykırıdır. [62]

Eskicizâde lahn-ı celînin hükmü hakkında haram-ı kat'i (kesin haram) ifadesini kullanmakta ve bu hükmün sebebi olarak, Kur'ân'ı lahn-ı celîsiz okunmanın farz olduğunu ve bunun ihlalinin haramlığa delil oluşturduğunu ileri sürmektedir. O, bunun yanında lahn-ı celînin ahiret azabına sebep olacağını da belirtmektedir. Eskicizâde'ye göre lahn-ı hafî ikiye ayrılır: Birincisi tahrimen mekruh olan lahn-ı hafîdir. Bu lahn türü hakkında ahiret cezasının ihtimali olduğundan bundan kaçınmak vâciptir. İkincisi tenzihen mekruh olan lahndır. Bu tür lahnda sevabın azalması tehlikesi bulunduğundan bu gibi lahna yol açacak hatalardan kaçınmak müstehaptır.

Eskicizâde, kıraat âlimlerinin celî olsun hafî olsun lahnın her türünü "namazı bozanlar" arasında gördüklerini ileri sürmektedir. Onlara göre Kur'ân Tecvit ile nazil olduğundan hangi tür olursa olsun lahn, Kur'ân'ın fesahatine aykırı olup kıraati kıraat olmaktan çıkarmakta olduğundan namaz içerisinde lahnın her türünden sakınmak farzdır. Eskicizâde buna ek olarak fakihlerin görüşünü dile getirerek onların, manayı değiştirip imanı küfür, küfrü iman gibi gösteren bir hata olmadığı sürece lahnın namazı bozmayacağını söylediklerini belirtmektedir.[63]

[61] Eskicizâde, *Terceme*, s. 21.
[62] Eskicizâde, *Terceme*, s. 22.
[63] Eskicizâde, *Terceme*, s. 23.

2.4. TİLÂVET ŞEKİLLERİ

Kur'ân-ı Kerim sürat bakımından üç şekilde okunabilir. Bunlar tahkik, hadr ve tedvir okuyuşlarıdır.[64]

2.4.1 Tahkîk

Sözlükte bir şeyin hakkını eksiksiz ve fazlasız tam manasıyla yerine getirmeye özen göstermek anlamına gelen "tahkik" Tecvit terimi olarak, Kur'ân'ı okurken her harfin hakkını vererek medleri tam yapmak, hareke sükûn ve şeddeleri ayırt edilecek biçimde özen göstermek ve ğunnelerin hakkını vermek olarak tarif edilmektedir.[65] İmam Âsım kıraatına göre bu okuyuş biçiminde medler dört elif uzatılır. Harfler tane tane ve çok açık okunduğundan bu kıraat biçimine "tertîl" de denilmektedir.[66] Tahkik ve tertîl'in farklı olduğunu düşünenler tahkikin talim ve çalışma için olduğunu, tertilin ise tefekkür ve hüküm çıkartmak (istinbat) için olduğunu ileri sürmüşlerdir.[67]

Eskicizâde ise tahkike ikinci bir isimlendirme olarak tertîl de denildiğini ve kıraatın bu türünün İmam Âsım'ın talebeleri Hamza ile Verş'in tercihleri olduğunu söylemektedir. O, bunun akabinde tahkiki: "Kıraatta acele etmeyip her harfin ziyadesiz ve noksansız hakkını vermektir." şeklinde tarif ederek tahkikin nasıl yapılacağını şöyle izah eder: "Medler tam yapılmalı, nefesin boşa akmasından ve aşırılıktan uzak durmalıdır. Şeddeler iki harf izhârından az olmamalı, muhaffefler (cezmliler) ise mahrece iyice dayanılarak (i'timad) okunmamalıdır. Sâkinler harekeli gibi okunmamalı, harekelerin harf üretmesinden sakınılmalıdır. Râ'yı tırlatmaktan (tekrir), nun'u tatnin ile okumaktan (bir elif miktarının üzerinde ğunne ile okumak) sakınmalıdır. Tahkik okuyuşunda hemzeleri belirterek okumalı (tahkik), hareke ve sükûnları tam yapmalı, izhârları i'timad (sektesiz ve nakilsiz) kılmalıdır. Harfleri birbirine karıştırmayıp vakıflardan câiz olanı yapıp ihfâları iki harften daha az ve bir harften daha çok (bir buçuk elif miktarı) yapmalıdır. Bunun yanında gerekmediği yerde kasr ve ihtilâs yapmaktan uzak durmalıdır."[68]

---

[64] Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,* s. 176.
[65] Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III, s. 813; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* s. 221; Pakdil, *Tecvid,* s. 34.
[66] Sarı, *Kur'an-ı Güzel okuma*, s. 29; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* s. 221.
[67] Osman b. Said Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, y.y., Bağdat, 1988 s. 3'den naklen, Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* s. 222.; Pakdil, *Tecvid*, s. 37.
[68] Eskicizâde, *Terceme*, s. 19, 20.

2.4.2. Tedvîr

Sözlükte döndürmek çevirmek anlamına gelen "tedvir" Tecvit terimi olarak, tahkikle hadr arasında orta süratli bir okuyuş olarak tarif edilmektedir.[69] Eskicizâde bu okuyuşun İbn-i Âmir, Kisâi ve sonra gelenlerin (halef kıraati salikleri) tercihleri olduğunu belirtmektedir. Bu okuyuşun en makbul okuyuş olduğunu da "Bu okuyuş bütün imamlardan nakledilmektedir." demek suretiyle belirterek tedvirin iyi ve düzgün Kur'ân okuyucularının (ehli eda) tercihi olduğunu kaydetmektedir.[70]

2.4.3. Hadr

Sözlükte "bir işte süratli olmak" anlamına gelen "hadr" Tecvit terimi olarak, Kur'ân'ı Tecvit kurallarına uymak şartıyla asgari cevaz ölçülerine riâyet ederek süratle okumak olarak tarif edilmektedir.[71] Asgari med ve tutuş ölçülerinin bozulduğu durumlar "herzeme" veya "tahlit" olarak adlandırılmakta olup câiz çerçevesinde değerlendirilen "hadr" okuyuşu sayılmamaktadır.[72] Hadr okuyuşunda, asgari med ölçüleri esastır. Buna göre medd-i tabiiler bir elif; medd-i munfasıllar ve medd-i ârızlar ve ârızî sükûnlu medd-i lînler bir eliftir. Medd-i muttasıllar ve medd-i lâzımlar ve lâzımî sukünlu medd-i lînler iki elifin altına düşürülmemelidir. Şeddelere, sâkinlere, cezimlere aynen riâyet edilmeli, kalınlık, incelik, pelteklik ve keskinlik gibi harflerin lâzımî sıfatları mutlaka belirtilmelidir. Ğunneler yapılmalıdır. Hadr okuyuşunda tertîl dışına çıkmak câiz görülmediğinden genel itibarıyla bu okuyuş tertile aykırı olmamalıdır.[73]

Eskicizâde, hadr okuyuşunun kıraat imamlarından İbn-i Kesir, Ebu Amr, Kâlun, Ebu Ca'fer ve Ya'kub'un tercihleri olduğunu söylemektedir.[74] O, hadr okuyuşun nasıl olması gerektiğini şu ifadelerle izah etmektedir: "Hadr okuyuşu sürat ile kıraatdır. Mesela kasr (bir elif miktarında) ile teskin (ibdalsiz) ile ihtilas ile

[69] Sarı, *Kur'an'ı Güzel Okuma*, s. 29.
[70] Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.
[71] Pakdil, *Tecvid*, s. 35; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* s. 222.
[72] Pakdil, *Tecvid*, s. 35.
[73] Pakdil, *Tecvid*, s. 37.
[74] Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

idgâm-ı kebir [75] ve hemzeleri tahfif ile kıraattır. Lakin geçiş (vasl) yapayım derken harflerin irabını değiştirmekten veya harfi harfe karıştırmaktan kaçınmak, yine ihfâdan ve med harflerinin medlerini giderip medsiz kılmaktan, ekser harekâtı ihtilâstan, ğunneyi yapmayıp terketmekten kısaca rivayeti sahih olmayan okuyuşlardan kaçınmalıdır."[76]

Medlerin miktarlarının tayini için bu okuyuşlardan birisinin tercih edilmesi gerekir. Ancak okuyucunun duruma göre kolayına geleni tercih etmesi tavsiye edilmektedir.[77] Eskicizâde, üç okuyuş şeklinin açıklamasını yaptıktan sonra her üç okuyuşun da câiz olduğunu fakat evla olan okuyuşun tedvirle okumak olduğunu belirtmektedir.[78]

Eskicizâde, bir okuma şekli olması bakımından sesli ve sessiz okuyuşlara değinmekte ve her iki türdeki okuyuşun câiz olduğunu asıl önemli olanın niyeti saliha olduğunu dile getirmektedir. O, şöyle demektedir: "Kıraatte açıktan sesli (cehr) ya da içinden gizlice (isrâr) okuyuşları câiz olup her ikisi de rivâyet edilemektedir. Niyeti salihaya uygun olanı üstündür."[79]

Eskicizâde, müzik namelerini andıran okuyuşları sakınılacak okuyuşlar olarak görmektedir. Ona göre bu tür okuyuşlardan uzak durmak gerektiği sahih rivâyetlerle vurgulandığından dikkat edilmelidir.[80] Arap dili kâidelerinin dışında kalan okuyuşları yasaklanan okuyuşlar çerçevesinde gören Eskicizâde, Arap dili kâidelerine uygun olmayan okuyuşların harflerin telaffuzunun sıhhatini korumaları durumunda bile kerâhatten kurtulamayacaklarını, harflerin telaffuzunun sıhhati korunmadığı durumlarda okuyuşun yasak okuyuşlar çerçevesinde değerlendirileceğini ve Arap dili kâidelerini ihlâl eden okuyuş manayı bozacak duruma gelmişse namazın bozulmasının da kaçınılmaz olacağını söylemektedir. O bu görüşlerini şu ifadeleriyle dile getirir: "Zamanımızda Arapçaya uygun düşmeyen (acemi) okuyuşlar yasak çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bunu Aliyyü'l-Kâri Şerhu'l-mişkat'ta Câmiu'l-usul adlı kitaptan nakletmiştir. Bu tür okuyuşlarda harflerin sıhhati korunmuyorsa haram olduğu gibi korunsa bile kerahatten kurtulamaz. Lahn bahsinde geçtiği gibi

[75] İdğâm-ı Kebîr: "Müdğâm ile müdğamun fihin her ikisi de harekeli olduğunda yapılan idğamdır. Kıraatı Âsım ve Hafs rivayetinde bulunmayıp Ebu Amr ve Yakub kıraatlerinde vardır." Pakdil, *Tecvid*, s. 175.
[76] Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.
[77] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 223.
[78] Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.
[79] Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.
[80] Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

mana bozuluyorsa namazı bozduğu açıktır. Okuyucuya gereken güzel bir ses ile ve Arab diline uygun olarak tilâvet etmektir."[81]

Eskicizâde, bir kıraatın nasıl olması gerektiği yanında nasıl olmaması gerektiğine dair de görüşler ileri sürmektedir. O'na göre düzgün bir tilâvetin ğınâdan (teğanni yapmak), tehzîzden (hareketlendirip oynatmak), tamtîtden (medleri lüzumsuz fazla uzatmak), ter'îdden (sesi gök gürültüsü gibi biden yükseltip tekrar alçaltmak), terkîsten (sâkin üzerine sukunu gösterip aniden hareke ile okumak), tatrîbten (Kur'ân'ı nağmeli okumak için med olmayan yerlere med, med olanların da sürelerine riâyet etmeyerek daha fazla uzatmak), tahzînden (âdet dışı Kur'ân-ı hüzünlü bir şekilde okumak) arınmış olması gerekir. Bunun yanında okuyucu sesini aşırı baskı altında tutmadan okumalıdır. İnsan doğasının hoşlanmadığı sesleri çıkartmamaya özen gösterdiği gibi harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını eda etmede aşırıya gitmemelidir. O'na göre bir kıraatte en önemli olan şey Tecvit'e riâyet edilerek kolay tatlı güzel hoş bir üslup ile okumaktır. Harfleri çiğnercesine bastırmaya, aşırı zorlamaya tekellüfe ve yapmacık çeşitli sanatlar icrasına gerek yoktur. Okuyuş, Arapça tabiatından sapılmadan fasih Arapça ile kalplerin ve kulakların lezzet alacakları bir okuyuş olmalıdır.[82]

2.5. HARFLERİN MAHREÇLERİ

Sözlükte bir şeyin ucu, kenarı, yanı anlamına gelen harf kelimesi, bir Tecvit terimi olarak, "Bir mahrece dayanarak çıkan sese" denmektedir.[83]

Harfler asli harfler ve feri harfler olarak ikiye ayrılır. Asli harf bir mahrece dayanarak çıkan ve şekli (resmi) bulunan 29 harftir. Feri harfler ise Arapça'da bulunduğu kabul edilen fakat kendisine ait şekli olmayan harflerdir. Bu harfler 29 Arapça harflerden birinin şeklinde yazılsa bile kendine ait sesle okunurlar. Bu harflerin beş adet olduğu kabul edilmektedir. Bunlar, hemze-i müsehhele, elif-i mumâle, sâd-ı müşemme, lâm-ı mufahhame ve nûnu muhfâttır.[84]

[81] Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.
[82] Eskicizâde, *Terceme*, s. 21.
[83] Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III, 554; Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 43; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 65.
[84] Pakdil, *Tecvid*, s. 48

Sözlükte çıkış yeri demek olan ‘mahreç’ “المخرج :ج المخارج” bir Tecvit terimi olarak, harfin doğduğu yere verilen isimdir.[85] Eskicizâde, *Babu’s-sıfâti’z zâtiye* başlığı altında saydığı 16 zâti sıfatın ilki olarak harflerin çıkış yerlerini ele almaktadır. Klasik Tecvit kitaplarında *mahâricü’l-hurûf* konusu başlı başına incelenmekte olup ‘Harflerin Sıfatları’ başlığı altında verilmezken Eskicizâde’nin Birgivi’nin bu konudaki tercihine aynen riâyet ettiği görülmektedir.

Eskicizâde, mahreci tanımlarken “Harfin çıkıp belirdiği yere derler.” şeklinde açıklamaktadır. O’na göre herhangi bir harfin mahrecini tespit etmek için yapılacak ilk şey harfi sâkin ya da şeddeli hale getirip başında bir hemze getirmek suretiyle telaffuz etmektir. Böylece harfin ilk oluştuğu noktanın ilgili harfin mahreci olduğu anlaşılacaktır.[86]

Mahreçler külli ve cüzi olarak ikiye ayrılmaktadır. Külli mahreç bir harf gurubunun ortak mahrecine denir. Tecvit kitaplarının birçoğunda külli mahreçler beş olarak kabul edilmektedir. Bunlar, Ağız boşluğu (cevf), boğaz, dil, dudak ve geniz (hayşum)dur. Eskicizâde, Tecvit kitaplarında beş olarak gösterilen bu külli mahreçlerin dört külli mahreç olduğunu ileri sürmüş ve ağız boşluğunu külli mahreç olarak saymamıştır. O’na göre külli mahreçler boğaz, dil, dudak ve genizdir. Bu gâyet yerinde bir tercihtir. Çünkü dokunma ve temas olmadığına göre med harflerinin asıl meydana geldiği ses tellerini gözardı ederek ağız boşluğunu mahreç yeri olarak kabul etmek doğru gözükmemektedir. Med harfleri için ağız boşluğunun asıl işlevi ses tellerinde oluşan sesi dışarıya aktarmaktır. İbnu’l-Cezerî’ye göre ise ağız boşluğu ilk mahreçtir. Halbuki O, med harflerinin ağızda herhangi bir yere dokunmadıkları söylemektedir.[87]

2.5.1. Boğaz Mahreci

Boğazın göğüse bitişik olan yerinden, dil köküne kadar olan bölge boğaz mahrecini oluşturur. Bu mahreçten altı harfin çıktığı kabul edilir. Bunlar boğazın aşağısından yukarıya doğru: Hemze (ا), he (ه), ayın (ع), hâ (ح), ğayın (غ) ve hâ (خ) dır. Bu harflere *hurufu’l- halk* denilmektedir.

[85] Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s. 59.
[86] Eskicizâde, *Terceme*, s. 3.
[87] Pakdil, *Tecvid*, s. 66.

Eskicizâde, boğaz mahrecini üçe taksim etmiştir. Boğazın dibinin göğüse bitişik olan yerinden hemze, he ve elif meydana gelmektedir. Daha açık bir taksimle göğüse hemen bitişik olan noktadan hemze, az yukarısından he ve az sonrasından da elif oluşur. O'na göre bu üç noktanın her biri mahreci cüziyyedir. Fakat birbirlerine çok yakın mahreçler olduklarından tek mahreç kabul edilmişlerdir. Külli mahreçte ortak olsalar da cüzi mahreçte hususiyetlerini korurlar. Eskicizâde, boğazın ortasından evvela ayın sonra hâ meydana geldiğini ve boğazın başından öncelikle ğayın sonra hâ meydana geldiğini belirtmektedir.[88]

2.5.2. Dil Mahreci

Dil mahreci, dilin en gerisiyle dilin ön dişlerine kadar uzanan kısmıdır. Bu mahrecin kendi içinde 10 cüzi mahrece ayrıldığı kabul edilmektedir.[89] Eskicizâde de külli dil mahrecinin on cüzi mahrece bölündüğünü belirtmiş ve her cüzi mahrecin yerini şu şekilde açıklamıştır:

1- Dil kökü ve hemen karşısındaki damaktan kâf (ق) harfi;

2- Dil kökünün ağız istikametine yakın yerinden diğer bir deyişle kâf mahrecinin hemen yanından kef (ك) harfi;

3- Dil ortası ve karşısına gelen üst damaktan sırasıyla cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي) harfleri;

4- Dilin sol veya sağ yanıyla "adras" denilen üst azı dişlerine dokunmakla dâd (ض) harfi çıkar. Eskicizâde bu harfin mahrecini açıklarken *Dürr-i yetîm* metnindeki "Dâd mahreci, dilin kenarı ve onu takip eden azı dişleri yönünde bu harfin mahrecidir." bilgisine ek olarak şunları belirtmektedir: "Dâd mahreci, yā mahrecinin hemen sonrası beraberi olan soldan ya da sağdan dil yanıyla onun karşısı olan üst dişlerdir ki azı dişin üzerindeki dişe gelinceye kadardır. Bu mahreçten dâd'ı çıkartmanın yolu budur ki alt çeneyi bir miktar aşağı çekip dilin ortasını üst damağa kapayıp ol yanı mezkur olan dişlere azıcık değer gibi yaparak dilin ucunu boşta bırakıp tekellüfsiz dâd sesini çıkarmak ile olur. Bunda azıcık fışıltı ve vızıltı oluşur. Fakat bu zı harfindekinden hafiftir. Zira dâd harfi güçlüdür. Cehrde, itbâkta ve

[88] Eskicizâde, *Terceme*, s. 4.
[89] Pakdil, *Tecvid*, s. 61.

isti'lâda zı'dan daha güçlüdür. Rehâvette daha azdır. Bunun gereği dâd'da ses güçlü, vızıltı zayıf olmalıdır."[90]

5- Dil ucu ile üst ön dişlerin etlerine yakın ön damaktan lâm (ل) harfi;

6- Dil ucunun bir miktar arkası ile iki üst ön dişlerin hemen üstündeki ön damaktan râ (ر) harfi;

7- Dil ucu iki üst ön diş etlerinden nûn (ن) harfi;

8- Dilin ucu ile üst ön diş diplerinden tı (ط), dâl (د) ve te (ت) harfleri;

9- Dil ucu ile alt ön dişlerin üstünden safîr harfleri olarak bilinen sâd (ص), sîn (س) ve ze (ز) harfleri;

10- Dil ucu ve üst ön diş uçlarından peltek harfler olarak bilinen zı (ظ), zel (ذ) ve se (ث) harfleri çıkar.[91]

2.5.3. Dudak Mahreci

Eskicizâde'ye göre dudak iki cüzi mahrece sahiptir. Fe harfinin mahreci iki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın içidir. İkinci cüzi mahreç dudak arasıdır. Buradan da tertip üzere be mîm ve vâv harfleri çıkar. Şöyle ki başlangıçta dudakların içleri birbirine kuvvetli kapanmakla be çıkar; sonra yine içlerinden bir miktar uçlarına yakın yerleri birbirine zayıfça kapanmakla mîm çıkar; daha ziyade uçlarına yakın olan yerleri birbirine kapanmayarak yumulmak suretiyle vâv çıkmaktadır. Eskicizâde bu görüşlerin Birgivî'nin ve Aliyyü'l-Kârî'nin tercihleri olduğuna işaret ettikten sonra vâv'da dudağın uç bölgesinin yumulması hususuna Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî'nin muhalefet ettiklerini ve her ikisinin vâv'ı diğer iki harfin mahrecinden de öne aldıklarını ifade eder. Bunun Arap diyarında okunan vâv'la aynı olduğunu ancak ince sıfata sahip olan vâv'ı kalınlaştırdığını söyleyerek bu görüşe meyletmediğini belirtmiştir. Eskicizâde'nin konuya ilişkin ifadeleri şöyledir: "Bu tertip, İmam Mekki'nin Riâye'sinde açıklanan şeklidir; ayrıca Birgivî' nin de tercihidir. Aliyyü'l-Kâri rahimehullahın dahi tercihi bu olup Anadolu'da okunan vâv da budur. İmam Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî ise vav'ı takdim ettiler; bu İbn-i Kâsıh'ın da tercihidir ve

[90] Eskicizâde, *Terceme*, s. 5.
[91] Eskicizâde, *Terceme*, s. 5.

Arap memleketlerinde okunan vâv'dır fakat onlar bu harfi kalın okurlar halbuki vâv'ın sıfatı ince okunmasıdır."[92]

2.5.4. Geniz Mahreci

Arapçada hayşum olarak bilinen Geniz kovuğu, burun deliklerinden başlayıp küçük dil yakınına inen burun ve boğaz boşluğudur. Buradan mîm ve ihfâ nûn'u (nûn-u muhfât) çıkar. Eskicizâde'ye göre geniz tek mahreç olup cüzi mahreçlere bölünmez. Geniz kovuğu mahrecin kendisi olarak kabul edilir. Bu mahreçten ihfa nûn'u ile ğunne elde edilmektedir. On beş ihfâ harfinden önce gelen sâkin nûn, zâtının gidip ğunnesi bâki kalarak okunmasıdır ki bu harfte dilin ucu asli nûn mahrecinden ayrılmış ve boştadır. İşte bu dil ucuyla nûn mahreci arasından çıkan ğunneli nûn'a "nûn-u muhfât" denir.[93] Nûn-u muhfât, asli harflerden sayılmamaktadır. Kendisine ait bir resmi ve şekli yoktur.[94]

2.6. HARFLERİN SIFATLARI

Sözlükte "sıfat" nişan, alamet, nitelik, nicelik, özellik anlamlarına gelir. Tecvit terimi olarak sıfat, harf mahreçte meydana gelişi sırasında sese ârız olan ve harfi karakterize eden keyfiyete verilen addır.[95] Önemine binaen Tecvit ve kıraat ilmiyle ilgili eserlerde özellikleri, kısımları ve çeşitlerinden tafsilatıyla bahsedildiğini gördüğümüz Arapça harfler, öncelikle sıfatları bakımından lâzımî (zâtî) ve ârızî olarak iki bölümde incelenmektedir.

2.6.1.Harflerin Lâzımî Sıfatları:

Lâzımî sıfatlara zâti ya da vâcip sıfatlar da denilmektedir. Bunlar harflerin olmazsa olmaz sıfatlarıdır. Bu sıfatlar olmasa o harften hiç söz edilemeyeceğinden lâzımî sıfatların harflerden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki

[92] Eskicizâde, *Terceme,* s. 7.
[93] Eskicizâde, *Terceme,* s. 7.
[94] Pakdil, *Tecvid,* s. 48.
[95] Pakdil, *Tecvid,* s. 68.

lâzımî sıfatların terkinden lahn-ı celî meydana gelir. İbnü'l Cezerî *el-Mukaddime* isimli eserinde 18 tane sıfâtı lâzıme olduğunu belirtmiştir.[96] Buna mukabil Eskicizâde bu sıfatları 15 olarak zikretmiş olup Cezerî'den farklı olarak üç sıfatı, lâzımî sıfatlar içine almamıştır. Bunlar, ismât, izlâk ve lîn sıfatlarıdır. İsmât ve izlâk sıfatları aynı zamanda zıtlı sıfatlardandır. İsmât, harfin güçlükle ve çabayla meydana getirilmesi; izlâk ise tam aksine harfin kolaylıkla telaffuz edilebilmesidir. Lîn sıfatı vâv ve yâ harflerinin hem kendileri hem de bir önceki harfler sâkin olmak suretiyle lîn harfi olduklarında dile zorluk vermeden okunmasına denir.

Lâzımî sıfatlar kendi içlerinde zıtlı zıtsız şeklinde ikinci bir taksimata tabi tutuldukları gibi kuvvetli ve zayıf olanlar şeklinde bir başka taksimat daha bulunmaktadır.[97]

Eskicizâde'ye göre zâti (lâzımî) sıfatlar sırasıyla, cehr, hems, şiddet, rehâvet, beyniyye, isti'la, inhifâd, itbâk, infitâh, kalkale, safîr, ğunne, tekrîr, tefeşşî ve istitâledir. Eskicizâde bu sıfatların tariflerini ve hangi harflere mahsus olduklarını şöyle açıklamaktadır:[98]

1- Cehr: Cehr diye bir harf hareke ile söylenince nefesin tamamı veya ekserisi hapsedilmek suretiyle mahreçte hiç aralık kalmayıp birden sesin açık açık ortaya çıkmasına denir.

2- Hems: Hems, cehrin zıttı olup bir harf hareke ile söylenince nefesin hapsedilmeyip akıtılması suretiyle sesin mahreçteki aralıktan akarcasına çıkmasına hems denmektedir. Hems harfleri "ستشحثك خصفة" ifadesindeki "ت،ث،ح،خ،س،ش،ص،ف،ك،ه" harfleridir. Bu harflerin dışında kalan 18 harf cehr harfleri olarak kabul edilmektedir.

3- Şiddet: Şiddet diye harf sükûn ile söylenince sesin asla akmamasına denir. Şiddet harfleri "أجدك قطبت" ifadesindeki "أ،ب،ت،ج،د،ط،ق،ك" harfleridir.

4- Rehâvet (rihvet): Rehâvet diye sesin nefesle birlikte tamamen akmasına denir. Rehâvet harfleri "خس حط شص هز ضغث فذ" ifadesindeki "ا،ث،ح،خ،ذ،ز،س،ش،ص،ض،ظ،غ،ف،و،ه،ى" harflerdir.

[96] Pakdil, *Tecvid*, s. 69.
[97] Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri,* s. 213; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* s. 71,72.
[98] Eskicizâde, *Terceme*, s. 8.

5- Beyniyye: Beyniyye diye sesin nefesle birlikte akmak ve akmamak arasında olmasına denir. Harfleri "لم يروعن" ifadesindeki "ر،ع،ل،م،ن،و،ي" yedi harftir. Bazı Tecvid eserlerinde bu harflerin "لن عمر" deki beş harf olduğu yâ ve vâv harflerinin beyniye olmayıp rihvet harflerinden oldukları ileri sürülmektedir.[99]

6- İsti'lâ: İsti'lâ diye harf söylenince dilin üst damağa kalkmasına denir. Harfleri "خص ضغط قظ" ifadesindeki "ص،ض،ط،ظ،غ،ق،خ" harfleridir.

7- İnhifâd: Bu sıfat İstifâle olarak da bilinmekte olup isti'lâ sıfatının zıttıdır. Harfleri isti'lâ harflerinin dışında kalan 21 harftir.

8- İtbâk: Harf söylendiğinde dilin üst damağa kapanmasına denir. Harfleri şunlardır:"ص،ض،ط ،ظ"

9- İnfitâh: İnfitâh, itbâkın zıttıdır. Harfleri itbâk harflerinin dışında kalan 25 harftir.

10- Kalkale: Şiddet ile cehr sıfatlarının birleşmesi olup her ikisinden oluşan bir sıfatı lâzımedir.

11- Safîr: Harfin sesinin ıslığa benzemesine denir. Harfleri: "ص،س،ز"dır.

12- Ğunne: Harfin sesinin genizden gelmesidir. Ğunne harfleri nûn ile mîmdir.

13- Tekrîr: Râ harfine mahsus bir sıfattır. Harf söylenirken dilin sürçmesidir. Şöyle ki dilin ucu üst damağa yapışıp damaktan ayrılmaksızın serçer gibi titreyip durmasıdır. Titremedikçe râ çıkmaz. Lakin damaktan ayrılarak seyrek titrerse tekriri izhâr olur ki lahndır. Müteaddid râ'lar ortaya çıkar.

14- Tefeşşî: Şîn harfine mahsus bir sıfattır. Söylenirken sesi ağız içine dağıtıp zâ (ظ) yı muceme mahrecine varıncaya kadar uzatmaktır.

15- İstitâle: Dâd'ın mahrecinin uzunluğu sesin aktığı yöne olduğundan istitâle diye dâd'ın sesi mahrecin evvelinden ahirine varıncaya kadar uzamasına denir.[100]

[99] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* s.117; Pakdil, *Tecvid*, s. 70.
[100] Eskicizâde, *Terceme*, s. 9.

2.6.2. Harflerin Ârızî Sıfatları

Ârızî sıfatlar, harflerde bulunmadıkları takdirde harfin zâtında bir değişiklik oluşturmayan ancak harfin bulunduğu yer icabı kendisinde oluşması gereken sıfatlardır. Eskicizâde, harflerin ârızî sıfatları olarak tefhîm, terkîk, İdğâm, ihfâ, izhâr, kalb, med, vakıf ve sekte olmak üzere dokuz sıfatın olduğunu belirtmektedir. Bu sıfatların özellikleri şöyledir:

1.Tefhîm: Harfin kalın okunması özelliğidir.

2.Terkîk: Harfin ince okunması özelliğidir.

3. İdğâm: Birincisi sâkin ikincisi harekeli aynı iki harfi birbirine katıp şeddeli bir harf kılmaktır.

4. İhfâ: Nûn harfinin zâtının gizlenerek izhâr ile idğâm arası bir durum almasıdır.

5. İzhar: İki harfin arasının birbirinden ayrılıp açık okunmasıdır.

6. Kalb: Bir harfi başka bir harfe çevirmek özelliğidir.

7. Med: Harfi medden önceki harfin sesinin bir eliften fazla uzatılmasıdır.

8. Vakf: Sükûn üzere durup sesi kesmek ve nefes alarak kıraate devam etmektir.

9. Sekte: Nefes almadan sesi kesmektir.[101]

2.6.2.1.Tefhîm ve Terkîk

Tefhîm sözlükte, ta'zim, yüceltmek, bir şeyi kalın kılmak demek olup Tecvit terimi olarak harfin kalın okunması özelliğidir.[102] Tefhîm harfleri 11 harf olarak kabul edilmektedir.[103] Eskicizâde'ye göre kalın okunması gereken harfler,başta isti'lâ harfleri olarak tanınan (خص ضغط قظ) cümlesindeki yedi harf olmak üzere lafzatullah'ın lâm'ı, "Hükmü'r-râ" ya konu olan râ, öncesi kalın olan harften sonraki elif ve öncesi kalın olan harfi med vâv dır. İsti'lâ harfleri olarak tanınan (خص ضغط

[101] Eskicizâde, *Terceme*, s. 9.
[102] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 119.
[103] Pakdil, *Tecvid*, s. 75.; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 119.

قظ) cümlesindeki yedi harfin damme ve fethalı hallerinde kalın okuyuş gereklidir. Kesralı okuyuşları kalın değildir.[104]

Sözlükte bir şeyi ince kılmak anlamında olan 'terkîk' Tecvit terimi olarak bir harfin ince okunma özelliğidir.[105] Eskicizâde'ye göre belli şartlar dahilindeki lâm, râ ve elif'ler dışında kalan inhifâd (istifâle) harfleri terkîk harfleri olarak kabul edilmektedir.[106]

Lâm (ل) harfinde Tefhîm ve Terkîk

1 - Öncesi fethalı veya dammeli olan lafzatullah'ın lâm'ı kalın okunur: " ، والله نصر الله" gibi.

2 – Öncesi kesralı olan lafzatullah'ın lâm'ı ince okunur: "لله ، بالله" gibi.[107]

Eskicizâde, lâm harfinin kalınlık ve inceliği hususunda şunları dile getirmektedir: "Lafzatullah içindeki lâm'ın öncesi –imâlesiz- fethalı veya dammeli olursa lâm'ı tefhîm ile okumak gerekir; imâleli fethalı olursa tefhîm ve terkîk câizdir. Öncesi kesralı olursa terkîk vâciptir. Lâm fethalı olup "ظلّ ، طلاق، صلاة" gibi öncesi sâd (ص), tâ (ط), zâ (ظ) olursa veya "فِصال" gibi aralarında elif olursa veya "ان يوصل" gibi bunlardan sonra lâm vakf ile sâkin kılınsa veya "صَلْصَال" gibi iki fethalı sâd arasında lâm, sâkin olarak bulunsa tefhîm ve terkîk câizdir. Bu suretlerin dışında lâm'ın terkîki vâciptir."[108]

Râ (ر) harfinde Tefhîm ve Terkîk

1 - Râ harfi dammeli ya da fethalı ise ya da sâkin olup öncesi dammeli ya da fethalı ise kalın okunur: "تَرْميهم ، تصبِرُ" gibi.

2 – Râ harfi sâkin olup öncesinde ârızi bir kesra varsa kalın okunur: " ، اِرْجِعي اَمِ ارْتابوا"gibi.

[104] Eskicizâde, *Terceme*, s. 9,10; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 120.
[105] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 120.
[106] Eskicizâde, *Terceme*, s. 10.
[107] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 120.
[108] Eskicizâde, *Terceme*, s. 10.

3 - Râ sâkin, öncesi kesralı ve sonrasında fethalı bir isti'lâ harfi varsa râ kalın olunur: "قِرطاس ، اِرصادا ، فِرْقَة ، مِرْصاد" gibi.[109]

4 - Râ harfi kesralı ya da kendisi sâkin olup öncesi kesralı ise ince okunur: "رِزْقا، يغفِرْ" gibi.

5 – Râ harfi sâkin öncesinde harf-i lîn olan yâ varsa ince okunur: " السيْرْ ، خَيْرْ"[110]

Eskicizâde râ harfinin kalınlık ve inceliği hususunda şunları dile getirmektedir: "Râ harfinin hükmüne gelince; Râ imalesiz fethalı veya revm ile revmsiz dammeli olup evvel kelimede öncesinde aslen kesralı veya yâ-i sâkine bulunmasa tefhîmi vâciptir.

"بِشَرَر" kelimesinin vakfında ve vaslında ilk râ'nın tefhîm ve terkîki câizdir. İkinci râ'nın revmsiz vakfında ilk râ'ya tabidir. Ancak "دِراستهم، صابِرون، حيْران، سِيروا" gibi râ'nın öncesinde kesralı bir harf veya sâkin bir yâ harfi bulunursa râ'nın tefhîm ve terkîkinde görüş birliği yoktur (muhtelefun fih).

Kesralı harf ile râ arasında bir sâkin harf bulunur ise yabancı kelimelerde (kelime-i acemiye) "ابراهيم، اسرائيل، عِمران" gibi tefhîm vâciptir. "اصرا، قطرا، وقرا" gibi Arapça kelimelerde önceki harf sâkin sâd, tâ, kâf olursa yahut öncesinde bu harfler olmayıp "مِدرارا، اسرارا" gibi râ mükerrer olursa yine tefhîm gerekir. "اِعْراضا" da olduğu gibi kesralı harf ile râ arasındaki harf sâd, tâ, kâf harflerinden başka bir harf olursa ve râ harfi mükerrer olmazsa ve bununla beraber râ'nın sonrasındaki harf kesralı kâf'ın dışındaki bir başka isti'lâ harfi bulunur ise yine tefhîm gerekli olur. Fakat "إِشراقٍ" da olduğu gibi râ'dan sonra kesralı kâf harfi bulunur ise râ'nın tefhîm ve terkîkinde görüş birliği bulunmamaktadır.

Râ revmsiz sâkin olup öncesi dammeli veya fethalı olur da herhangi bir sâkin harf araya girmemiş olursa "اركض، واذكر، وبرق، وانحر" gibi veya araya giren harf " ليلة القدر، الف شهر، عسر، اليسر" deki gibi yâ ile imâleli elif'in dışındaki başka bir harf olursa tefhîm gerekli olur.

Eğer araya giren harf "السير، دار، نار" daki gibi imâleli elif olursa râ'nın tefhîm ve terkîkinde görüş birliği bulunmamaktadır.

[109] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 183,184.
[110] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 184.

Sâkin râ'nın öncesi kesralı olup kesrası ârızi olursa "ارجعي، ارجع، اركب، ارتضى" gibi yahut asli olup sonrasında kesrasız isti'lâ harfi bulunursa "قرطاس، لبالمرصاد" gibi tefhîm gerekir. Kesralı isti'lâ harfi bulunur ise "فِرْقٍ" gibi vaslında ve vakfında tefhîm ve terkîk câizdir.

"من مِصْر، عين القِطْر" gibilerde râ kelimenin sonunda bulunup kesra ile râ'nın arasına bir isti'lâ harfi sâkin olarak girerse revmsiz vakfında yine tefhîm ve terkîk câizdir. Bu zikrolunanların dışında kalanların tamamında râ'nın terkîki gerekir.

Kurrâların birçoğu kesralı zâid mîm'den sonraki sâkin râ'yı tefhîm ederler; "مِرْفَقا" gibi. Bunu Aliyyü'l-Kâri, İbn-i Şüreyk'ten nakl eylemiştir.[111]

Elif (ا) harfi'inde Tefhîm ve Terkîk

İsti'lâ harflerinden sonra gelen ve harfi med olan elif kalın okunur: " الظَّاهر ، الطَّاهر" gibi.[112]

Eskicizâde, elif harfinin kalınlık ve inceliği hususunda şunları dile getirmektedir: "Elif'in hükmüne gelince, elif'in tefhîm ve terkîkinin vucubu veya cevâzı öncesine tabidir. Tefhîmi ya da terkîki vâcip olan harften sonra vaki olsa onun dahi tefhîmi veya terkîki vâciptir. Tefhîmi ya da terkîki câiz olan harften sonra vaki olursa onun da tefhîmi veya terkîki câiz olur.[113]

2.6.2.2. İdğâm

Sözlükte dâhil etmek, katmak anlamına gelen idğâm, Tecvit terimi olarak, birbirinin aynısı (mütemâsil) iki harf ya da birbirinin mahreçleri bir sıfatları başka (mütecânis) iki harf yahut birbirinin mahreç ya da sıfatlarında yakınlığı olan iki harften (mütekârib) birinin diğerine katılmak suretiyle şeddeli harf gibi okunmasına denir.[114] İdğâm, İdğâm-ı kebir ve İdğâm-ı sağîr olarak iki kısımdır. İdğâm-ı kebir

[111] Eskicizâde, *Terceme*, s. 11.
[112] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 184; Pakdil, *Tecvid*, s. 75.
[113] Eskicizâde, *Terceme*, s. 11.
[114] Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri,* s. 281; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 232; Pakdil, *Tecvid*, s. 175.

idgâm edilen her iki harften ikisi de harekeli olduklarında yapılan idğâma denilmekle birlikte bu tür idğâm Âsım Kıraatı ve Hafs rivâyetinde bulunmamaktadır.[115]

İdğâm-ı sağîr ise altı çeşittir. Bunlar:

1. İdğâm mea'l-ğunne
2. İdğâm bilâ ğunne
3. İdğâm-ı misleyn
4. İdğâm-ı mütecâniseyn
5. İdğâm-ı mütekâribeyn
6. İdğâm-ı şemsiyye'dir.[116]

Eskicizâde idğâm konusunu misalleri ve istisnalarıyla etraflıca ele almakta ve izah etmektedir: "فاضربْ بِه، ربحتْ تِجارتهم، ماليهْ هَلك" örneklerinde olduğu gibi -harfi med olmayan- sâkin bir harf kendi gibi aynı harfe (misli) uğrasa idğâmı vâcip olur. Ancak "ماليهْ هَلك" de tercih edilen olan vakf olunmaktır. " اثقلتْ دَعوالله، قالتْ طَائفة، قدْ تَبين، "örneklerinde olduğu gibi sıfatlarında yakınlığı olan -lâm-ı tarif olmayan- lâm harfi, râ ile karşılaşırsa (mütekâribeyn), yahut boğaz harflerinin dışında mahreçleri aynı sıfatları başka (mütecanis) harflerden birisi sâkin olup diğerine uğrarsa yine idğâm vâcip olur; Ancak "يلهث ذلك" de idgâm da izhâr da câizdir. "المْ نَخلقْكُم"da idğâm vâciptir, ancak kaf'ta isti'lâ yapmak ve yapmamak câizdir. "احطْتُ، بسطْتَ، فرَّطْتُ" da idğâm da itbâk da vâciptir. Lâm-ı ta'rif " ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ن" harflerinden ibaret olan on üç harften biriyle karşılaşırsa idğâm vâcip olur ve buna İdğam-ı Şemsiye denir.[117]

2.6.2.2.1. İdğâm me'al-ğunne:

İdğâm mea'l-ğunne, tenvin ya da sâkin nûn'dan sonra vav, yâ, mim ve nûn harflerinden biri bulunursa sâkin nûn'un o harfe şeddeli bir harf gibi katılıp aynı anda sesin bir kısmı genize verilerek en fazla bir buçuk saniye tutulmasına

[115] Pakdil, *Tecvid*, s. 175.
[116] Pakdil, *Tecvid*, s. 175.
[117] Eskicizâde, *Terceme*, s. 12.

denilmektedir.[118] İdğâm mea'l-ğunne, lügat ve terim bakımından idğâmın aynı olup genizden getirilen ğunne sesiyle özel bir mahiyet kazanır.

Eskicizâde, idğâm mea'l ğunne'yi sâkin nûndan sonra gelen harflerin hükümlerine göre taksim etmektedir: "Tenvin ve nûn-u sâkin mim harfine uğrarsa idğâm mea'l-ğunne gerekli olur. Tenvin ve nûn-u sâkin vav ile yâ'ya harflerine uğrarsa idğâm gerekli olmakla beraber ğunne yapmak evlâdır; " طسم، يس والقران، ن والقلم" de idğâm da izhâr da câiz olur. Ancak nûn-u sâkin ile vav yahut yâ bir kelimede vâki olsa izhâr gerekli olur; "صِنْوان، قِنْوان، بُنْيَان" gibi."[119] Buna "*izhâr-ı kelime-i vâhide"* denir.[120]

2.6.2.2.2. İdğâm bilâ ğunne:

Tenvin ve nûn-u sâkinden sonra lâm ve râ harflerinden biri gelirse tenvin ya da nûn-u sâkin lâm ve ya râ'ya katılıp şeddeli bir harf olarak ğunnesiz okunmasına *idğâm bilâ ğunne* yani ğunnesiz idğâm denir.[121] Eskicizâde bu durumda idğâm mea'l-ğunne'nin de câiz olabileceğini söylemektedir.[122]

2.6.2.2.3. İdğâm-ı şemsiye:

Arapçada lâm-ı ta'rif "ال" herhangi bir ismin belli bir nesneye ait olduğunu bildirmek için kullanılmaktadır. Bu edatın Tecvit ilmi bakımından önemi güneşin yıldızların görünmesine engel olmasına teşbih edilerek kendisinden sonra *şemsi harfler* olarak adlandırılan harflerle karşılaştığında lâm-ı ta'rif o harfe katılıp idğâm edilerek şeddeli bir harf olarak okunur.

Eskicizâde idğâm-ı şemsiye'yi şöyle tanımlamaktadır:

"Lâm-ı ta'rif şu on üç harften biriyle karşılaşırsa idğâm vâcip olur. Bu harfler şunlardır: "ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ن"

[118] Pakdil, *Tecvid*, s. 181.
[119] Eskicizâde, *Terceme*, s. 12.
[120] Pakdil, *Tecvid*, s. 181.
[121] Pakdil, *Tecvid*, s. 183.
[122] Eskicizâde, *Terceme*, s. 12.

2.6.2.3. İhfâ

Sözlükte gizlemek anlamına gelen ihfâ, Tecvit terimi olarak, ğunneyi belirtmek suretiyle, şeddelemeksizin, idğâm ile izhâr arası bir durumdur.[123] Tenvin ya da sâkin nûndan sonra onbeş ihfâ harfinden biri gelirse ihfâ olur. İhfanın hükmü vâcip olup yaklaşık bir buçuk elif miktarıdır.[124] Eskicizâde'ye göre ihfâ, izhâr ile idğâm arasında bir sıfat olup tenvin veya nûn-u sâkin, 15 ihfâ harfinden biriyle karşılaştığında gerçekleşir. İhfâ harfleri şunlardır: " ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك". Bununla birlikte Eskicizâde'ye göre "Tenvin ve nûn-u sâkin ha (خ) ile gayın (غ) ile karşılaşırsa ihfâ câiz olur."[125]

Eskicizâde, İhfânın nasıl uygulaması gerektiğini şöyle izah eder: "Malum ola ki tenvin ile nûn-u sâkinin ihfâsı zâtları tamamen yok olup ğunne sıfatının baki kalmasıdır. Bunun için dil ucu boşta olmalıdır. Ancak mim'in ihfâsı zâtını bil külliye gidermeyip dudaklarını bir birine basmayarak zâtını tamamen örtmektir." [126]

Dudak ihfâsı, sâkin mimden sonra be harfi geldiğinde yapılan ihfâdır. Mim harfinin mahreci dudak olduğu için bu ismi almıştır. Buradaki ihfâ uygulaması mim harfinin zâtını tamamen gidermeyerek dudakları birbirine tam basmadan mim harfini ğunneli olarak okumaktır.[127] Eskicizâde bu tür ihfâyı şöyle açıklamaktadır: "Mîm-i sâkin bâ'ya uğrarsa ihfâ tercih edilir." [128]

2.6.2.4. İzhâr

Açıklamak, ortaya çıkarmak anlamına gelen izhâr, Tecvit terimi olarak, İki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak ayırmaktır. [129] Tenvin veya sâkin nûn'dan sonra izhâr harflerinden biri geldiğinde izhâr yapılır. Bunlara boğaz harfleri de denmekte olup altı adettir. Bu harfler: "أ، ه، ح، خ، ع، غ" dir. Dört harfte izhâr yapmak

[123] Pakdil, *Tecvid*, s. 165.
[124] Pakdil, *Tecvid*, s. 166.
[125] Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.
[126] Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.
[127] Pakdil, *Tecvid*, s. 167.
[128] Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.
[129] Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri,* s. 294; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 167.

görüş birliğinden dolayı gereklidir. خ ve غ da görüş ayrılığı olduğundan izhâr câizdir.[130]

Eskicizâde'ye göre, her harfte ve her sıfatı lâzıme ve ârızada asıl olan izhâr olunmasıdır. Ancak İdğâm, ihfâ, iklab, hazf, kalb, nakl, teshil, imâle, ihtilas gibi bir mani bulunur ise izhâr olunmazlar. Bu maniler vâcip veya câiz olduğu yerlerin dışında izhâr vâciptir; câiz olduğu yerlerde izhâr da câizdir. Bunların muraccah oldukları yerlerde izhâr muhtardır; vâcip oldukları yerde izhâr mümtenidir. Mesela mim ile nûn müşeddede olduklarında ğunnelerini izhâr vâciptir. Tenvin ve nûn-u sâkin, hemze(ا), he(ه), ayn(ع), ha(ح) biriyle karşılaşırsa ızhâr vâcip olur. Ğayın (غ) veya ha (خ) ile karşılaşırsa izhâr câiz olur."[131]

Eskicizede'ye göre, sâkin mim, mim ve ba'nın dışında bir harfle karşılaşırsa izhâr vâcip olur; "الحمد، لكم دينكم، عليهم ولاالضالين، عليهم غير" gibi."[132] Buna dudak izhârı (izhârı şefevi) denilmektedir.[133]

2.6.2.5. İklâb

Sözlükte döndürmek çevirmek demek olan iklâb, Tecvit terimi olarak, Tenvin ya da sâkin nûn'u tam bir mim'e çevirmek ve onu be'nin yanında ğunne ile ihfâ etmektir.[134] İklâb harfi be'dir. Tenvin ve sâkin nûndan sonra "من بعد" gibi iklâb harfi be geldiğinde gerçekleşir. Hükmü vâcip ve muttefekun aleyhtir.[135] Eskicizâde'ye göre iklâb, tenvin ve nûn-u sâkin, be harfiyle karşılaştığında nun harfinin ğunneli ihfâ mim'ine (mim-i muhfât) dönüşmesidir."[136]

2.6.2.6. Medler

Sözlükte "uzatmak, ziyade etmek" anlamına gelen med, Tecvit terimi olarak, med veya lîn harflerinden birisi ile harfin sesini uzatmaya denilir.[137] Bir kelimede

[130] Pakdil, *Tecvid*, s. 168.
[131] Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.
[132] Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.
[133] Pakdil, *Tecvid*, s. 169.
[134] Pakdil, *Tecvid*, s. 169.
[135] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 177; Pakdil, *Tecvid*, s. 169.
[136] Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.
[137] Çetin, *Kur'ân Okuma esasları,* s. 201.

med harfini ispat edip okumaya med denildiği gibi medd-i tabii üzerine artırıp uzatmaya da med denir ki Tecvit ve kıraat ilminde med genellikle bu anlamda kullanılmaktadır.[138] Meddin zıddı kasr olup sözlük anlamı "kısaltmak, hapsetmek" demektir.[139]

Eskicizâde'ye göre med, bir sebepten dolayı harfi medleri bir eliften ziyade çekmektir.[140] O, meddin iki sebebi olduğunu söyledikten sonra meddin iki sebebinden ilkinin manevi ikincisi ise lafzi sebepler olduğunu ileri sürmektedir. Manevi sebepleri açıklayan Eskicizâde sözlerini söyle sürdürür: "Malum ola ki sebebi med ikidir: Manevi ve lafzi. Manevi de ikidir. Biri tazim ile mübalağadır; duada, istiğasede, kelime-i tevhitte olduğu gibi. Biri ise yalnız mübalağadır. Lâ-i tebrie ile bir şeyi nefy ettiğimizde yapılır; "لارَيْب، لاشِيَة، لامَرَدَّ له، لاجَرَمَ له، لاشَرِيك" gibi."[141]

Meddi tanımak için med harflerini bilmek gerekir. Med harfleri, bazı şartlar dâhilinde kendisinden önceki harfin sesini sahip bulunduğu hareke doğrultusunda uzatmayı sağlayan harflerdir. Med harfleri üç adettir: Elif, vav ve yâ. Bu üç harfin med harfi olmaları için iki şart vardır:

1. Med harfi sâkin olmalıdır.
2. Med harfinin öncesinde kendi cinsinden bir hareke olmalıdır: Elif'ten önce fetha, vav'dan önce damme yâ'dan önce kesra bulunmalıdır. Med harflerine sesleri havada son buldukları için "el-Hurufu'l-Hevâiyye"; cevf mahrecinden çıktıkları için "el-Hurufu'l-Cevfiyye"; uzatma işlevi gördükleri için "el-Hurufu'l-meddiyye"; İllet harflerinden oldukları için "el-Hurufu'l-illiyye" de denilmiştir.[142]

Medler, asli ve fer'i med olmak üzere iki kısma ayrılır. Asli med, medd-i tabiidir. Fer'i med ise beş çeşittir. Bunlar: Medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i lîn'dir.

Eskicizâde, medd-i aslinin dışında dokuz çeşit med daha bulunduğunu ifade etmektedir: "Med dokuz kısımdır. Sebeb-i manevi med ile medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i bedel, medd-i lâzım (sâkin-i lâzım meddi), medd-i ârız (sâkin-i

[138] Pakdil, *Tecvid*, s. 135.
[139] Pakdil, *Tecvid*, s. 135.
[140] Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.
[141] Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.
[142] Pakdil, *Tecvid*, s. 138.

ârız), muttasıl lîni, sâkin-i lazım lîni, sâkin-i ârız lîni."[143] Yukarıda da açıklandığı gibi manevi sebebe dayanan med Allah'a dua ederken ve Allah'tan yardım isterken yapılan medlerdir. Bunun gibi kelime-i tevhid söylenirken gerçekleştirilen med de sebebi manevi ile icra edilmektedir. Sebeb-i manevinin ikinci kısmı mübalağa tarıkiyle gerçekleşen meddir. Bu da Arapça gramerinde cinsten hükmünü kaldıran lâ olarak bilinen "لا، لنفي الجنس" in geçtiği yerlerde görülmektedir. Eskicizâde'nin lâ-i tebrie dediği bu lâ'ların geçtiği yerlerde de asli med üzerine med icrası, sebebi maneviyeye dayandığından yanlış görülmemelidir.

Med sebebi, meddi tabii (bir elif miktarı uzatma) üzerine daha fazla uzatmayı gerektiren sebep demektir. İki şekli bulunmakta olup bunlar, hemze ve sükûndur.

2.6.2.6.1. Sebeb-i med Olarak Hemze

"Hemze", Arap alfabesinin ilk harfi olup hemze-i vasıl ve hemze-i katı' olarak iki çeşittir. Başlangıçta yazılan ve okunan, fakat bir harften sonra gelip arada kaldığında yazıda kalmakla beraber okunuştan düşen hemzeye "hemze-i vasıl" denir. Başlangıçta ve ortada kaldığında düşmeyen hemzeye "hemze-i katı'" denir. Vasıl hemzeleri sebeb-i med olmazlar. Sebeb-i med ancak katı' hemzesi olur.[144] Hemze sebebiyle iki med çeşidi meydana gelmektedir. Bunlar, medd-i muttasıl ve medd-i munfasıldır.

2.6.2.6.2. Medd-i muttasıl

Sözlükte "bitişik" anlamına gelen "muttasıl" kelimesiyle terkip edilen "medd-i muttasıl" bir Tecvit terimi olarak, harfi medden sonra med sebebi olarak hemze gelip ve her ikisinin aynı kelimede bitişik bulunmasına denir. Bu durumda medd-i tabii üzerine med yapmak yani iki elif miktarı uzatmak gereklidir. Medd-i muttasılda iki elif miktarı asgari seviye olarak kabul edilmektedir. En süratli okuyuş olarak bilinen hadr okuyuşu, bu iki eliflik uzatma değeri üzerinden gerçekleştirilir. Âsım kıraatının Hafs rivâyetinde medd-i muttasılın azami meddi dört eliftir.

---

[143] Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.

[144] Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri,* s. 250,251; Pakdil, *Tecvid*, s. 138; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 204.

Eskicizâde medd-i muttasılı çok veciz bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre lafzî sebeb-i med iki şey olup birincisi harfi medden sonra vaki olan hemzedir. Harfi med ve hemze "جاء، سوء، جيء" deki gibi bir kelimede bir ararya gelirlerse "medd-i muttasıl" olur.[145]

2.6.2.6.3. Medd-i munfasıl

Sözlükte "ayrı" anlamına gelen "munfasıl" kelimesiyle terkip edilen "medd-i munfasıl" bir Tecvit terimi olarak, harfi medden sonra med sebebi olarak hemze gelip ve her ikisinin ayrı kelimede bulunmasına denir. Bu durumda medd-i tabi üzerine med yapmak yani iki elif miktarı uzatmak câizdir. Bu meddin asgari seviyesi medd-i asli olan tabii med gibi bir elif miktarı uzatılmasıdır. Bunun üzerindeki uzatma değerlerinin hepsi câiz olmakla birlikte Âsım kıraatına göre hadr okuyuşunda bir elif; tedvirde üç elif ve tahkik okuyuşunda dört elif miktarı okunması tavsiye edilmektedir.[146]

Eskicizâde medd-i munfasıl hakkında şunları söylemektedir: "Lafzî (sebeb-i med de manevi sebeb-i med gibi) ikidir. Evvelkisi harfi medden sonra vaki olan hemzedir; bir kelimede vaki olsalar "meddi muttasıl" olur; "جاء، سوء، جيء" gibi. Başka kelimede vaki olsalar "medd-i munfasıl" olur; "يابها، اني اخاف، توبواالى الله" gibi."[147] Eskicizâde "Medd-i muttasıl-ı lîn-î" den bahsederek bu med türünün Verş rivâyetinde bu adla icra edildiğini belirtmekte ve "مَوْئِلًا، مَوْؤُد" nin dışındakilerde "شَيْء، سُوء" gibi harf-i lînde böyle medd-i munfasıl yapılmaktadır." demektedir.[148]

2.6.2.6.4. Medd-i bedel

Sözlükte "karşılık" anlamına gelen "bedel" kelimesiyle terkip edilen "medd-i bedel" bir Tecvit terimi olarak, yanyana gelen ve ikincisi sâkin olan iki hemzeden

[145] Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.
[146] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 146; Pakdil, *Tecvid*, s. 144.
[147] Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.
[148] Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.

ikincisinin, birinci hemzenin harekesi cinsinden med harfine dönüşmesidir. Med, sâkin hemzeden bedel olduğu için bu isim verilmiştir.[149]

Eskicizâde'ye göre medd-i bedel, harfi medden evvel hemze vaki olup, öncesi, o kelimede sâkin sahih olmayıp o harfi meddi "شيئا" gibi vakıf durumunda tenvinden mübeddel olmazsa Verş kıraatında evvel hemze yine sebeb-i med olur. Buna Medd-i Bedel denir. "ايمانا، اوتوا، نبيين، سوأتهما، قل أمنا" gibi. Ancak "يؤاخذ، اوحي" bundan müstesnadır."[150]

2.6.2.6.5. Sebeb-i med Olarak Sükûn

Sükûn sözlükte "durmak, susmak" anlamına gelir. Tecvit terimi olarak harflerin harekesizlik hallerine denir. Harekesi olmayan harfe sâkin harf denir. Sükûn-u lâzım ve sükûn-u ârız şeklinde iki çeşit sükûn bulunmaktadır. Sükûn-u lâzım, Kur'ân-ı Kerîm'i okurken hem durulduğu, hem de geçildiği yerde var olan sükûna denir. Sükûn-u ârız, durulduğunda ortaya çıkan geçildiği zaman kaybolan sükûndur.[151] Sükûn sebebiyle oluşan medler üç çeşittir. Bunlar: Medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i lîn'dir.

Eskicizâde, lafzi sebebi meddin ikincisi olan bu sükûn hakkında şunları söylemektedir: "Sebeb-i meddin ikincisi harfi med yahut harfi lînden sonra gelen sükûndur. Gerek "حم عسق دابَّة، الان، الم، الر، كهيعص" gibi sükûnu lâzım olsun. Gerek "يعلمون، والصيف" gibi sükûnu arız olsun."[152]

Eskicizâde sükûnun harekelenmesi ve hemze'nin teshili, hazfi ya da nakli gibi herhangi bir nedenle teğayyürü durumunda da sebebi med olmaktan geri kalmayacaklarını belirtmektedir. O'na göre "الم" de "مِيمْ" deki sukun-u lâzım "الم الله" gibi hemze-i vasla uğradığı yerde harekelenecek olsa bile sebeb-i med olmayı sürdürür. Yine "هؤلاء ان كنتم" de teshil tercih edilerek okunsa ya da "جزاؤ" gibi vav ile yazıldığı yerde vav'a dönüştürülerek okunsa ya da "من آمن" de Verş kıraatındaki gibi nakil ile okunsa bile sebeb-i med olma özelliğini kaybetmemektedir.[153]

[149] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 207.
[150] Eskicizâde, *Terceme,* s. 15.
[151] Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s.58; Pakdil, *Tecvid,* s. 139.
[152] Eskicizâde, *Terceme,* s. 15.
[153] Eskicizâde, *Terceme,* s. 15.

2.6.2.6.6. Medlerin Uzatılma Süreleri

Eskicizâde medlerin asgari ve azami uzatılma sürelerini açıklama sadedinde meddin iki mertebe olduğunu ve bu mertebelerden ilkinin "tûl" mertebesi diğerinin ise tavassut mertebesi olduğunu belirtmektedir. O'na göre tul dört ya da beş elif miktarı; tavassut ise üç ya da dört elif miktarındadır. Medlerin süresi hakkında dört mertebenin zikredildiğini ekleyen Eskicizâde bu mertebeleri ve miktarlarını şöyle sıralamaktadır: "Atvel, tul, tavassut, ma fevkal kasr; beş elif, dört elif, üç elif, iki elif yahut üç elif iki buçuk elif, bir buçuk elif yahut iki elif, bir elif üç rubu, bir elif iki rubu, bir elif bir rubudur."[154]

Bu açıklamaya göre atvel beş elif, tûl dört elif, tavassut üç elif, mâ fevka'l-kasr iki elif olmalıdır. Bunun dışında mâ fevka'l-kasr hakkında yukarıda da görüldüğü üzere değişik birçok sürelerinin olduğu ileri sürülmektedir. Eskicizâde bu miktarların takdirlerinin kesin olmadığını ve ihtilaflı olduğunu söyledikten sonra bunu iyice anlamanın yolunun fem-i muhsin olarak bilinen Kuran okuyuşunda bilgili ve yetenekli kişilerden öğrenmekle olacağını beyan etmektedir.[155]

Eskicizâde bundan sonra "elif miktarı"nın ne demek olduğuna değinmekte ve şu izahatı yapmaktadır: "Elif diye bir parmak kaldıracak kadardır veya bir kere "â" diyecek kadardır yahut "elif" diyecek kadardır (denilmiştir.)"[156]

Bu med ölçülerinin hangi medlerde olduğuna dair izaha getiren Eskicizâde meddi lâzımda tul okuyuşunun tüm kurrâ indinde ittifakla vâcip olduğunu ve muttasıl medler olan meddi muttasılda cumhur ulema indinde vucubiyetin hükmedildiğini belirtir. Bunların dışında kalan meddi munfasıl, meddi arız ve meddi lînlerin medleri hakkında yedi kısım meddin câiz olduğunu belirtmektedir. Medd-i manevide tavassut ölçüsü esastır. Medd-i munfasılda tul, tavassut ve dört mertebeden herhangi biri olabilmektedir. Medd-i ârız, medd-i bedel, medd-i lîn-i muttasıl, medd-i lîn-i lâzımide (sâkin-i lâzım-ı lîni) tul ve tavassut olabileceğini kaydetmekle birlikte bunlarda tulun tavassuta kıyasla daha az yapıldığını söylemektedir. Eskicizâde medd-i lînlerin tul ölçüsünün iki ya da üç elif miktarı olduğunu tavassut ölçüsünün ise tul ile meddi terk arasında bir ölçü olduğunu söylemektedir.[157]

---

[154] Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.
[155] Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.
[156] Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.
[157] Eskicizâde, *Terceme*, s. 16.

2.6.2.7. Vakf

Sözlükte "durmak ve durdurmak" anlamına gelen "vakf"[158] bir Tecvit terimi olarak, kırâate devam etmek niyetiyle adet üzere nefes alarak kelime üzerinde sesi bir süre kesmekten ibarettir.[159] Ses kesildikten sonra, kısa bir müddet beklenip nefes alınır ve okumaya devam edilir.[160] Hz. Peygamber'in vakf ve ibtidâya son derece riâyet ettiği ve sözün bittiği yerlerde durduğu ve uygun yerlerden yeniden okumaya başladığı bilinmektedir.[161] "Bir kavram olarak Kur'ân'da geçmemekle birlikte muhataplarından kendisinin anlaşılmasını Tecvit ve tertîl ile tane tane okunmasını istemesi göz önünde bulundurulursa bu hususa en başta Kur'ân'ın kaynak ettiği söylenebilir. Nitekim Hz. Ali iki âyette geçen tertili "harfleri Tecvit ile okumak ve vakıfları bilmek" şeklinde açıklamıştır."[162] Tecvit ve Kıraat bilginlerinin genel itibariyle vakfı dört kısımda inceledikleri görülmektedir. Bunlar: Vakf-ı Tam, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabihtir.[163]

2.6.2.7.1. Vakf-ı tâm

Vakf edilen yerde anlam tamam olur, sonrasıyla gramer ve anlam yönünden bir alakası bulunmazsa böyle bir kelime üzerinde yapılacak duruşa *vakf-ı tâm* denir. Bu tür vakıflar âyet sonlarıyla konu ve kıssa bitişlerinde görülür. Bazen âyet ortasında da anlam tamamlanabilir. Böyle yerlerde vakf yapmak evla olarak kabul edilmektedir.[164] Âyet başlarındaki duruşların çoğu vakf-ı tâmdır. Her kıssanın sonu, her surenin sonu, nida harfi yâ'dan önceki vakıflar, emir fiilleri, kasemler, ve şart cümlelerinden önceki vakıflar bu kabildendir.[165] Eskicizâde vakf-ı tâmı, "Mana tamam olup sonrasına lafzen ya da mana bakımından bağlı değilse buna vakf-ı tam denir." şeklinde tarif etmektedir.[166]

---

[158] Asım Efendi, *Kamus Tercemesi,* III, s. 762.
[159] Çetin, *Kur'ân Okuma esasları,* s. 259.
[160] Çetin, *Kur'ân Okuma esasları,* s. 259.
[161] Pakdil, *Tecvid,* s. 250.
[162] Çetin, *Kur'ân Okuma esasları,* s. 261.
[163] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri,* s. 327.
[164] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri,* s. 329.
[165] Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 109.
[166] Eskicizâde, *Terceme,* s. 17.

2.6.2.7.2. Vakf-ı kâfi

Durulan yerde gramer ve anlam bakımlarından mana tamam olmakla birlikte sonrasıyla anlam bağı ya da alakası varsa böyle yerlerdeki vakıflara *vakf-ı kâfi* denir.[167] Vakf-ı tâma nisbetle ikinci derece bir vakıftır. Genellikle " إِنَّ، أَلَا، بَلْ، سَوْفَ، نِعْمَ، بِئْس" gibi kelimelerle başlayan âyetlerden önceki duruşların vakf-ı kâfi tarifine uygun olduğu görülmektedir.[168] Eskicizâde vakf-ı kâfiyi "Mana tamam olup sonrasına ancak mana bakımından bağlı ise buna vakf-ı kâfi denir. " ومما رزقناهم ينفقون، من قبلك، على هدى من ربهم" üzerlerine vakf gibi." ifadeleriyle açıklamaktadır.[169]

2.6.2.7.3. Vakf-ı hasen

Durulan yerde anlam tamam olmakla birlikte sonrasıyla yanlızca gramer bakımından bağı ve ilgisi varsa böyle bir yerde yapılan vakfa *"vakf-ı hasen"* denir.[170] Sıfat ile mevsuf ya da bedel ile bedel edilen arasında yapılan vakflar buna misal olarak verilebilir. Vakf-ı hasenlerde durmakta bir sakınca yoktur. Fakat durulan yer âyet sonu değilse geriden uygun bir yerden başlamak daha hoş görülmüştür.[171]

Eskicizâde vakf-ı haseni: "Sonraki kelimeye muhtaç olunmadan vakf tamam olup ancak lafız bakımından sonraki gelene bir bağlantı varsa buna vakf-ı hasen denir. Mevsuf ile sıfat arasında ve bedel ile mubdel minhu arasındaki vakf gibi." şeklinde açıklamaktadır.[172]

2.6.2.7.4. Vakf-ı kabîh

Bir sonraki kelime olmadan anlam bakımından tamam olmayan yerde vakıf yapmak "vakf-ı kabîh" olarak kabul edilmektedir. Böyle yerlerde durmak câiz

[167] Pakdil, *Tecvid*, s. 251.
[168] Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 109.
[169] Eskicizâde, *Terceme*, s. 18.
[170] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri,* s. 329.
[171] Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 109.
[172] Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.

görülmemektedir. Eğer bir sebepten durulmuş ise geriden alıp kıraati sürdürmek gerekir.

Eskicizâde sonraki kelime olmadan anlamın tamam olmadığı yerde vakf yapmak eğer zorunluysa buna "vakf-ı ızdırari" denildiğini ve eğer -âyet sonu olmak gibi- bir zaruret yoksa bu tür duruşların çirkin vakıf anlamında vakf-ı kabîh olacağını söylemektedir. O, gramer bakımından muzaf, fiil, mübteda üzerine vakıf yapmanın bu tür vakf-ı kabîh olduğunu bunun yanında kavl maddesiyle mekulunün yine faille mefulünün arasını ayırmanın vakf-ı kabîh olacağını açıklamıştır.[173]

2.6.2.7.5. Revm

Sözlükte "istemek, talep etmek" anlamına gelen "revm" bir Tecvit terimi olarak, gizli bir sesle harekeyi belirtmeye çalışmaktır. Revm, son harfin sesine üzerindeki harekenin sesini vermek suretiyle gerçekleştirilir. Son harfin belirtildiği sırada hafif bir hareke sesi ile durulur. Revm kasr ile okunduğunda meydana gelir. Tul ve tasavvut okuyuşlarında revm yapılmaz. Çünkü revm, hareke hükmündedir. Buna göre meddi arızda son harfin harekesi kesra olursa 4 şekilde okunabilir. Bunlar: Tul, tavassut, kasr ve kasr ile revmdir. Eğer son harfin harekesi damme ise 7 şekilde okunabilir. Bu şekiller: Tul, tavassut, kasr, tul ile işmâm, tavassut ile işmâm kasr ile işmâm kasr ile revmdir. Buna göre revm son harfin harekesinin kesra ya da damme olduğu her yerde yapılabilmektedir.[174]

2.6.2.7.6. İşmâm

Sözlükte "koklatmak" anlamına gelen "işmâm" bir Tecvid terimi olarak, sükûndan sonra dudakları ileri sürerek yummaktır. İşmâmda ses değil görüntü bulunmaktadır.[175]

Eskicizâde revm ve işmâmı açıklarken söze vakfın tarifiyle başlamaktadır: "Vakf nefes alıp vermekle sesi durdurmaktır ve vakıfta asıl olan sükûn üzere olmaktır." Akabinde revm ve işmâmın nerelerde geldiğine ve hangisinin daha çok beğenildiğine değinmektedir: "Ancak dammelerde işmâm da revm de gelmiştir.

[173] Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.
[174] Çetin, *Kur'ân Okuma esasları,* s. 221.
[175] Çetin, *Kur'ân Okuma esasları,* s. 222.

Kesrelerde ancak revm gelmiştir. Ehli edâ indinde ikisi de müstehaptır. Ancak revmin müstehaplığı kesindir."[176]

Revm ve İşmâmın ortaya çıkmadığı yerler, Hâ-i te'nisler, cemi mimleri, hareke-i ârızalar, zamirin öncesi dammeli veya kesralı olduğu zaman ya da öncesinde harfi med vav veya yâ, yahut harf-i lîn vav ya da yâ olduğu zaman böyle zamirlerde revm ve işmâm yapılmaz.[177]

Eskicizâde bu hususu açıklama sadedinde örneklerden yararlanmayı ihmal etmeyip konuyu bol örneklerle izah etmektedir şöyle ki: " "المنخنقة، همزة لمزة" gibilerde hâ-i te'nis; ehli sıla'ya göre mîm-i cem'; vasıllarında hareke-i arıza ile müteharrikler "قم الليل، هم العدو، ولاتنسوا الفضل، انتم الاعلون، يومئذ، حينئذ" gibi, bunlarda işmâmda revmde câiz değildir. Ve müfret müzekker zamiri olan "هاء" zamirinin öncesi dammeli veya kesralı veya vav-ı sâkine veya yâ-i sâkine olsa muhtar olan işmâm ve revm câiz olmaktır. Bunların dışında işmâm ve revm câizdir " له، منه، واجنيبه، ويتقه" gibi.

Vakfedilen harfin (harf-i mevkuf) öncesi harfi med veya harfi lîn olsa dammelilerde yedi vech câiz olur: Tul, tevassut, kasr, tul ile işmâm, tavassut ile işmâm, kasr ile işmâm, kasr ile revm "نستعين خير"; Kesralılarda dört vecih câiz olur: Tul, tevassut, kasr, kasr ile revm "يوم الدين، من خوف" gibi. Fethalılarda üç vecih câiz olur: Tul, tevassut, kasr. "نعبد" "العالمين، لاخير" gibilerde iskan da revm de câizdir. " ان البقر" gibilerde yalnız iskân câizdir."[178]

2.6.2.8. Sekte

Sözlükte "durmak, susmak, sesi kesmek" anlamlarına gelen sekte bir Tecvid terimi olarak: nefes almaksızın sesi kesmeye denir. Sekte yapılan yerde ses kesilir, nefes almadan kısa bir süre beklenir ve tilâvete devam edilir.[179] Sekte yapılacak yerde sekte yapılmaz da vasledilirse mananın bozulma tehlikesi vardır. İşte bu tehlikeyi kaldırmak için sekte yapılmaktadır. Hareke üzerine sekte yapılmaz; sâkin

[176] Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.
[177] Pakdil, *Tecvid*, s. 154
[178] Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.
[179] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 175

harf üzerine yapılır. Sektenin sahih rivâyetle sabit olması gerekir. Bunun dışında kişiler iradeleriyle sekte yapamaz.[180]

Âsım kıraatı, Hafs rivâyetine göre 4 yerde sekte bulunmakta olup bu sekteler âyetlerin içinde meydana gelmektedir:

1- Kehf suresi bir ve ikinci âyetler arasındaki "وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا * قَيِّمًا" da meydana gelmektedir. Burası âyet sonu olduğu için sekteden çok vakıf yapmak daha iyidir.[181] Birinci âyetin sonunda sekte yaparken tenvin üzerine değil meddi tabii üzerine vakıf suretinde sekte yapılmalı ve nefesi kesmeden ikinci âyete geçilmelidir.

2- Yasin suresi 52. Âyette "مِنْ مَرْقَدِنَا "مِنْ مَرْقَدِنَا * هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَن nın hemen ardında mim (م) secavendi olduğu için vakfedilip nefes alınarak durulabilir. Bunun evla olduğu söylenmiştir.[182] Nefes almadan sukun üzerine iki hareke miktarı durulur ve devam edilirse sekte gerçekleşmiş olur.

3- Kıyame suresi 27. Âyette "وَقِيلَ مَنْ * رَاقٍ" مَنْ de sekte yapmak ve iki hareke miktarı nefes almadan bekleyip arkasından devam etmek gerekir.

4- Mutaffifin suresi 14. Âyette "كَلَّا بَلْ * رَانَ" بَلْ de sekte yapmak ve iki hareke miktarı nefes almadan bekleyip arkasından devam etmek gerekir.

Hâ-i sekte "هاء السكت"

Bazı kelimelerin sonlarındaki son harekeyi korumak için kelimenin en sonuna konulan sâkin hâ'lara sekte hâ'sı denir. Zamire benzetilse bile harekeli olmadığından zamirden farklıdır.[183] Hâ-i sekte, Âsım kıraatında vakıfta da vasıl da da okunur.[184] Kur'ân-ı Kerim'de dokuz yerde geçen sekte hâ'ları " لَمْ يَتَسَنَّهْ * وانْظُرْ..[185] ؛ فَبِهُدَاهُمْ اقْتَدِهْ * ...قُلْ[186]" örneklerinde olduğu gibi kelime sonundaki harekeyi koruma yanında okuyuşa da ahenk kazandırdığı görülmektedir. Hesap ve amel defterlerinin

[180] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* s. 176
[181] Pakdil, *Tecvid*, s. 211.
[182] Pakdil, *Tecvid*, s. 211.
[183] İki kelimede gelen zamirler bu kuraldan müstesnadır. Sakin olan zamirlerin bulunduğu bu kelimeler şunlardır: Neml suresi 28. Ayetteki: فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ;Araf 110. ve Şuara 36. Ayetlerdeki:اَرْجِهْ وَ أَخَاهُ
[184] Pakdil, *Tecvid*, s. 213
[185] Bakara, 2/ 259.
[186] Enam, 7/90.

verilmesiyle ilgili âyetlerde[187] pişmanlıkları ortaya çıkartıcı bir vazife gördüğünü düşünmek mümkündür.

Eskicizâde sekte hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra başka kıraatların tercihlerine değinerek Âsım kıraatının görüşleriyle karşılaştırmaktadır: "Sekte teneffüssüz savtı kat' etmektir. Ancak zamanı vakf zamanından az ola; vakfın zamanı nefes alacak kadardır. Pes sekte vasla mahsustur. Sektenin hükmü iskânda revmde işmâmda ibdalde ve dahi ğayrıda vakf gibidir. Âyet başlarında sekte gelmiştir; mâbadine tealluk gerek ola gerek olmaya. Ancak âyet başları değilse Hafs'dan dört yerde gelmiştir: "عوجا قيما، من مرقدنا هذا، من راق، بل ران". Ebu Cafer'den sure başlarında olan huruf-u mucemede gelmiştir " الم، المص، الر، المر، كهيعص، طه، طسم، طس، يس، ص، حم، حم عسق، ق، ن". İdğam ihfâ olanlarını sekte ile izhâr lazım olur. Ve dahi Hamza kıraatında hemze'nin Öncesindeki sâkinlerde sekte gelmiştir: " من امن، خلوا الى شياطينهم، ابنيْ ادم، ءأنذرتهم، والارض" gibi. Bazı kurrâdan "قال الله على ما نقول وكيل" de olduğu gibi sekte dahi kabihtir. Evla budur ki kuvve-i nağme ile Allah lafzının "قال" ye fail olmak tevehhümini def etmelidir. Bunu "Medârik" kitabının yazarı söylemektedir. "هاء" sektelerin vasıllarında bazı kurrâ indinde küçük vakfe lazımdır. Âsım, tüm yerlerde geçiş durumunda hâ'yı okumuştur. Bazıları "كتابيه، حسابيه" lafızlarının dışında isbat etmediler. Vakf halinde "هاء" sektelerin ispatı muttafakun aleyhdir."[188]

2.7. KIRAATTA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Eskicizâde eserinin sonunda İmam Birgivi'nin *Dürrü'l-yetîm*'indeki Tenbihat bölümünü ele alarak harflerin okunuşunda nelere dikkat ve özen gösterilmesi gerektiğini, hangi hatalardan uzak kalınması gerektiğini açıklamıştır.

Eskicizâde'ye göre Kur'ân okuyucusunun harfleri zâti ve ârızi sıfatlarına son derece riâyet ederek okuması ve böylece okuyuşunu yanlıştan koruması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre harflerin söylenmesindeki hataların çoğu harf kelime içindeyken yapılmaktadır. Bundan dolayı harflerin yalnız kullanımlarından daha çok kelime içindeki kullanımlarına özen göstermek icab eder: "Okuyucu tilavetinde harflerin hak ve müstehakkını edâda uyanık ve dikkatli ve özenli ola ki farklı

[187] Hakka, 69/ 19, 20, 25, 26, 28, 29; Kâria, 101/10.
[188] Eskicizâde, *Terceme*, s. 18, 19.

harflerin tecavüzleriyle telaffuz zorluğu ve hatalardan korunmuş ola. Zira harf, kelime içinde tek durumundaki okunuşu gibi kolay değildir. Bundan dolayı denildi ki "men ahkeme sıhhate't-telaffuzi halete't-terkib hasale hakikatu't-tecvidi bi'l-itkani ve't-tedrib". "Kim, harfleri (sadece yalnız başına değil, bir kelime içinde) yanyana bulundukları sırada doğru telaffuz ederse sağlamlık ve uygulamada tecvidi gerçekleştirmiş olur."[189]

Eskicizâde'ye göre süratli okumalarda hemze harfini söylerken yeri omadığı sürece hazf ya da teshil yapmamaya özen göstermelidir. Çünkü bu durumlarda hemzenin keyfiyeti kaybolmaktadır. Bunun yanında hemze ince harf olarak kabul edildiğinden kalın harften önceki hemze'nin inceliğini korumak şarttır.[190]

Eskicizâde'ye göre elif harfi ince harflerden olup kalınlaştırmamaya özen göstermek gerekir. Elif harfinden önce geçen harfleri de kalınlaştırmamalıdır. Bunun yanında incelteceğim derken imale-i suğra durumuna getirmemeye de özen göstermelidir. Elif kelimenin sonunda vakıf durumunda ise hemze gibi okumamaya özen göstermelidir. Med durumunda iken bir elif miktarına dikkat etmeli ve sebebi med yokken kural dışı olarak bir elif miktarından fazla çekmemelidir. Bunun yanında genel olarak kalın harflerle yanyana gelen ince harfleri kalınlaştırmamaya özen göstermelidir.[191]

Eskicizâde'ye göre be harfini söylerken cehr sıfatına yani nefesin akışının kesilmesine dikkat etmeli ve 'pe' harfine benzemesine engel olmalıdır. Bunun yanında ba harfi kalkale sıfatına da sahip olduğundan bunu açıkça göstermeye çalışmalıdır. Ancak kalkaleyi göstereyim derken harfi harekeli ya da şeddeli gibi okumaktan sâkinmak gerekir. Kalkale harfleri dışında bu sıfatı uygulamamaya özen göstermelidir.[192]

Eskicizade'ye göre 'te' harfini söylerken şiddet sıfatını gözönünde bulundurmalı ve bu sıfata uygun bir şekilde harfin nefesin kesilmesiyle çıktığını

---

[189] Eskicizâde, *Terceme*, s. 25.

[190] Eskicizâde, *Terceme*, s. 25. "Sürat ile kıraatlerde hemzeleri hazf ya da teshil; harfi mufahhamın mâkablinde tefhim yapılmaz."

[191] Eskicizâde, *Terceme*, s. 25. "Elifât-ı murakkakayı tefhim; makablilerini tefhim; terkiklerinde imale-i suğra haddine değin mübalağa; Mufahhamın mücaviri olan hurufu munhafidayı tefhım-yapmamalıdır-. عليما"alimen" gibisinin vakfı halinde meddi mâbadine hemze -şeklinde- götürmek. Sebeb-i medsiz medleri haddi tecavüz ettirmek-."

[192] Eskicizâde, *Terceme*, s. 25. "Bâ: Bâ'nın cehrini giderub ba-i farisi gibi teleffuz. Huruf-u kalkaleyi sakin oldukda kalkaleyi adem-i izhar. -Ya da- hareke veya teşdid haddine değin kalkalede mübalağa . Hurufunun ğayride kalkale."

unutmamalıdır. Rihvet yapmamaya özen göstermelidir. Şiddet sıfatında aşırıya giderek sâkin 'te' harfini harekeli durumuna getirmemek gerekir. Harekeli iken hems sıfatını uygulamalı ve mahrecine fazla dayanmaması aksi durumda te'nin dal harfine dönüşeceğini unutmamalıdır.[193]

Eskicizade'ye göre peltek se harfini söylerken 'sin' olmamasına özen göstermeli; cim harfini söylerken 'çe' harfine benzetmemelidir. Cim harfinin şiddet sıfatını uygulamalıdır. Ḥa harfini söylerken noktalı ha veya yumuşak he harfleri gibi çıkmamasına özen göstermeli ve bu harflerle olan farkını ortaya çıkartmalıdır.[194]

Ona göre noktalı ha harfini söylerken inceltmemek gerekir ve sâkin iken ğayın harfinden ayırt etmelidir.[195] Dal harfini harekeli söylerken cehr sıfatına, cezli veya şeddeli iken kalkale sıfatına özen göstermek gerekir.[196] Zel harfini söylerken pelteğe dikkat ederek keskin ze harfine benzememesine çalışmalıdır. Terkîk özelliğini taşıyan bu harfi za harfine benzetmemelidir.[197]

Ra harfinin tekrir sıfatına dikkat etmeli ve ra'yı söylerken dil ucunu hafifce titretmelidir. Fazla titremesi ve tırıltı sesinin meydana gelmesi makbul değildir. Ra harfinin kalın ve ince okunan yerlerleri bilip ona göre okumalıdır.[198]

Keskin ze harfini söylerken peltek okumaktan kaçınmalıdır.[199] Sin harfini söylerken peltek yapmamalı ve sad harfi gibi kalınlaştırmamaya özen göstermelidir.[200] Şin harfini söylerken tefeşşî sıfatına riâyet etmeli sin harfine benzetmemelidir.[201] Sad harfini söylerken safîr sıfatına ve itbâk sıfatına özen göstermelidir.[202] Dad harfini söylerken mahrecine riâyet etmeli, kesinlikle terkîk

[193] Eskicizâde, *Terceme,* s. 25. "Te'nin şiddetini giderub harf-i rıhve gibi kılmak, şiddetinde mübalağa eyleyub müteharrik gibi kılmak; hemsini giderub "dal" gibi kılmak."
[194] Eskicizâde, *Terceme,* s. 25. "(ث) s̱ā'yı sin gibi telaffuẓ. (ج) Cim'i bila cehr cimi farisi gibi telaffuz şiddetini gidermek. (ح) ḥā'yı hā, ḫā gibi telaffuz "فسبحه (50/40) da idġam; (يانوح اهبط , بحزحزحه) misallülerde 'adem-i beyān."
[195] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(خ) ḫā'yı terḳiḳ vakti sükūnunda ġayn-ı mucemeden ḫaliş kılmamak."
[196] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(د) dāl'ı sükūnunda tā gibi kılub cehrini gidermek, ḳalḳalesini gidermek."
[197] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ذ) Ẕāl'i ze , ẓā gibi telaffuz."
[198] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ر) Rā'nın tekririni iẓhār mahallinin ġayrıda tefḫīm ve terḳiḳ"
[199] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ز) Ze'yi ẕel , ẓā gibi bilā safir telaffuẓ"
[200] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(س) Sin'i s̱ā gibi bilā ṣafîr telaffuẓ, ṣād gibi tefḫim"
[201] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ش) Şin'in tefeşşisini giderub sin gibi kılmak"
[202] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ص) Sād'ın safirini iṭbākını gidermek."

yapmamalı, zı ya da peltek se harfleriyle yanyana geldiğinde mahrecine özen göstermelidir.[203]

Kalın ta harfini söylerken itbâk ve tefhîm özelliklerine özen göstermeli ve ince te harfine benzemesine yol açacak nefes akışına meydan vermemelidir.[204] Za harfini safîrle okuyarak kalın ze harfi gibi yapmamalıdır.[205] Ayn harfini söylerken sıfatı şiddet ve mahreci boğazın en alt noktası olan hemze gibi yapmamalıdır. Cehr sıfatına sahip olan ayn'ın nefes akışı ile okunmaya kalkılırsa ha'ya dönüşeceğini unutmamak gerekir.[206] Ğayın harfini söylerken incetmemek gerekir. Bunun yanında ayn kaf şin ve dad harflerinden önce iken harfin mahrecine daha özen gösterilmelidir.[207] Fe harfini söylerken vav'a benzetmemek gerekir.[208] Kaf harfini kef harfine benzetmemeye özen göstermelidir.[209] Kef harfini söylerken şiddet sıfatına dikkat etmeli ve ses akışının kesilmesini sağlamalıdır. [210] Lam harfinin söylerken çok açık okuma kastıyla kalkaleye sebep olmamalıdır. Terkîk sıfatına özen göstermelidir.[211] mim harfi sâkin olup izhâr durumunda harekeli gibi yapılmamalıdır. Kalın harflerden önce harekeli ise kalınlaştırmamalıdır.[212] Nûn harfini ihfâ yerinde izhâr, izhâr yerinde ihfâ yapmamaya özen göstermelidir. Arka arkaya geldiğinde açık okunmasına dikkat etmelidir.[213] Vav harfini her halinde terkîk sıfatına özen göstererek söylemelidir.[214] He harfini duruşta harekeli gibi yapmamalı ya da sonunda

---

[203] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ض) Ḍād'ı maḫrecinden 'adem-i iḫrāc; terḳīḳ etmek; s̱ā'nın mākablinde 'adem-i beyān; Ẕā-i mu'ceme ile cem' oldukda beyānında 'adem-i ihtimām."

[204] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ط) Ṭā'yı tā gibi kılub iṭbākını tefḫïmini giderub hems vermek."

[205] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ظ) Ẕā'ya safïr verub zā-i mufaḫḫam gibi kılmak."

[206] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ع) 'Ayn'ı hemze gibi şiddet verub aḳsāyı ḥalḳdan çıkarmak; cehrini giderub ḥā-i mühmele gibi kılmak; tekerrüründe iẓhārlarını muhafaza etmemek; elif'in mākablinde ḥarfi şedïd gibi bi'l-külliyye ḥabs-i savt etmek; elif'in mākablinde tefḫïm etmek; Hā'nın mākablinde iẓhārını terk etmek."

[207]

[208] EEskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ف) Fā'yı vāv gibi telaffuẓ, (أفواجا) mis̱illüde idġām, vāv'dan imtiyāz içün ḳalḳale edüb mübālaġa etmek, (ك) Mïm'i terḳīḳ, ṣaḥīḥ-i mufaḫḫamïñ mākablinde yā mābaʿdinde terḳīḳine ihtimāmı terk etmek, beyān, iẓhār ve idġāmda ihtimām etmek."

[209] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ق) Ḳāf'ı terḳīḳ kāf gibi kılmak."

[210] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ك) Kāf'ın şiddetini giderub icrā'i ṣavt etmek, şiddetine hemsine ihtimām eylemeyüb kāf'ı 'acemï gibi kılmak, tefḫïm etmek."

[211] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26. "(ل) Lām'ı (جَعَلْنا،ظَلَلْنَا) mis̱illüde idġām etmek, iḫfā etmek, beyānında ḳalḳale edüb mübālaġa etmek, ḥarf-i mufaḫḫamïñ mākablinde yā māba'dinde terḳīḳine ihtimāmı terk etmek."

[212] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26 "(م) Mïm sākin olup fā'ya, vāv'a uğradıkda iḫfā yā idġām etmek, iẓhārında mübālaġa içün müteḥarrik kılmak, ḥarf-i mufaḫḫamïñ mākablinde müteharrik oldukta tefḫïm etmek."

[213] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26 "(ن) Nūn sākin olup vāv'a, fā'ya uğradıkda şiddetini vermeyüp iḫfā yā iẓhār eyleyüp idġām etmek, makām-ı iḫfāda iẓhār etmek, (يعلمون) mis̱illüde vaḳfında iḫfā etmek, müteḥarrik oldukta tefḫïm etmek, tekerrür eyledikte beyānında i'tināyı terk etmek."

[214] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26 "(و) Vāv'ın her halde terḳïḳi lāzımdır."

hemze varmış gibi durmamalıdır.[215] Ya harfi harekeli olduğunda mahrecinden çıkarmaya özen göstermeli, mükerrer olduğunda ortaya çıkmasına çalışmalıdır.[216]

TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU

TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM Lİ - ESKİCİZĀDE[217]

الله الحمد و المنة وعلى نبيه الصلاة و التحية وعلى آله وأصحابه الطيبة الطاهرة [218]

Pes bu ‘ilm-i tecvïd ẕātında ‘ilm-i şerïf ve fenn-i latïf olup her kārïye bilmesi ehemm-i mühim ve ri‘āyeti farż-ı lāzım olduğundan bu ‘abdi ża‘ïf ve ḳalïlü’l-biḍā‘a Seyyid ‘Alï bin Ḥüseyin’den ba‘żı iḫvān, seyyidimiz Muḥammed el-Birgivī raḥimehü’llāhü te‘ālā ḥażretleriniñ bu fende te’lïf eylediği ehemm-i mesāil-i tecvïdi müştemil “Dürr-i yetīm” risālesini Türkïye terceme daḫi ba‘żı fevā’idiñ żımnı iltimāslarıyla ve me’mūllerine müsā‘ade ve nef‘in ‘umūmuna müsāra‘at içün tercemeye teṣaddï olundu.

BEYĀNÜ’T-TECVÏD

Tecvïd, diye her ḥarfe ṣıfatından ḥaḳḳını ve müsteḥaḳḳını vermeye derler.

Ṣıfat iki ḳısımdır. Birisi ḥarfden ayrılması mümkin olmayan ṣıfatdır. Ya‘nï ol ṣıfat bulunmasa ẕāt-ı ḥarf daḫi bulunmaz. Buña ṣıfat-ı ẕātiye ve lāzime denilür; Taġyïrine laḥn-ı celï denilür. Bunlar on altıdır: Maḫrec, cehr, hems, şiddet, reḫāvet, beyniye, isti‘lā’, inḫifāḍ, iṭbāḳ, infitāḥ, ḳalḳale, ṣafïr, ġunne, tefeşşï, tekrïr, istiṭāle.

Ve birisi daḫi ḥarfden ayrılması mümkin olan ṣıfatdır. Buna ṣıfat-ı ‘ārıża denilür; taġyïrine laḥn-ı ḫafï denilür; ẕāt-ı ḥarfi taġyïr etmediğinden. Ol ṣıfāt bunlardır: Tefḫïm, terḳïḳ, idġām, iḫfā, iẓhār, ḳalb, med, vaḳf, sekte, ḥareke, sükūn.

---

[215] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26 “(ه) Hā-i te’nïṣi, vaḳfında taḥrïk, vaḳfında māba‘dine hemze-i sākine ziyāde etmek, vaḳfında beyānını terk etmek, Ḥā-i mühmele gibi telaffuẓ.”

[216] Eskicizâde, *Terceme,* s. 26 “(ي) Yā’yı müteḥarrik oldukta luṭf ile iḫrācına i‘tināyı terk etmek, ḥarf-i med oldukta temekküninï ḥüsn etmemek bā-ḫuṣūṣ māba‘dinde müteharrik ola (الذي يوسوس) gibi. Müşedded oldukta ondan teḥaffuẓu terk etmek, mükerrer oldukta ‘adem-i iẓhār, ‘adem-i beyān (يُحْيِيَ، نستحيي) gibi. Bā-ḫuṣūṣ evvelkisi müşedded ola (وليي الله، حييتم) gibi.”

[217] Seyyid ‘Ali b. Hüseyin Eskicizāde, *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, y.y., İstanbul, Matbaai Âmire, 1253 /1837, 1-28.

[218] Ḥamd ve minnet Allah’a, ṣalāt ve selām onun nebisine, pak ve temiz āline ve aṣḥābına olsun.

Ṣıfat-ı ḥurūf ḳırḳ dört yā daḫa ziyādedir. Emmā bu kitapda ẕikrolunan tālïye ehem ve meşhūr olanlarıdır.

BĀBU'Ṣ-ṢIFĀTİ'Ẕ ẔĀTİYYE

1 - MEḪĀRİCÜ'L-ḤURŪF: Ma'lūm ola ki yirmi dokuz ḥurūf-i hecānıñ maḫrecleri İmām Ca'birï ḳavli üzere ekṣeriñ muḫtārı on altıdır. Maḫrec diye ḥarfiñ çıḳub belürdigi yere derler. Bunu bilmeniñ ṭarïḳi oldur ki ol ḥarfi, sākin yā müşedded kılub evveline bir hemze getürübde telaffuẓ eyledikde ses ḳanġı yerde dokunur ise maḫreci ol yerdir.

Mesela bā'nın maḫrecini bilmek murād eyledikde "eb" deyüp sukūt olunsa dudaḳlar birbirine ḳapānup ḳalur. Ma'lūm olur ki bā'nın maḫreci şefeteyn imiş. Bāḳï ḥarfler daḫi buna ḳıyāsdır.

Ve daḫi ma'lūm ola ki cemï'i meḫāric dört a'żaya münḥasırdır: Boġaz, dil, dudak, hayşūm.

Boġaz maḫreci

Boġaz mahreçleri üçdür.

Evvelkisi: Boġaz dibidir ki gögüse muttasıl olan yeridir; bunun ibtidāsından hemze, sonrasından hā daḫi sonrasından elif çıkar.

Sual olunursa ki: - Bu maḫreç, üç maḫreç olmak lazım gelür?

Cevap oldur ki: - Bu maḫreç, ḥaḳiḳatde üç mahreci cüz'iyyedir. Emmā ol maḫreçler birbirlerine ġayet yaḳın olup temyïzleri asïr olduğundan bir maḫreç kılındı.

Bu sebepden ba'żıları bu tertïbi ve ba'żıları aṣıllarını inkār edüp mahreci vāhidden çıkan ḥarflerin iḫtilāfları ancak ṣıfāt iledir; maḫreç ile değildir dediler. Aşağıda gelecek maḫreçler daḫi böyledir.

Yaḫud bu üç ḥarfin birbirinden imtidādları olduğundan böyle mürettep oldular.

el-Ḥāṣıl maḫreci vāhidden çıkan ḥarflerde ol maḫrecin eşkāli tebeddül ettiğinden her ḥarfin maḫreci cüz'ïsi kendüye maḫṣūṣ oldu. Emmā maḫreci küllïde müşterekdirler.

İkincisi: Boġaz ortasıdır. Bundan evvela 'ayn sonrasından ḥā çıkar.

Üçüncüsü: Boġaz evvelidir ki ağıza yaḳın olan yeridir. Bundan ġayn ile ḫā tertīp üzere çıkarlar.

Dil maḫreci

Dil mahreçleri ondur.

Evvelkisi: Ḳāf maḫrecidir ki büyük dil dibinin üstü ile onun karşısı üst damaġdır.

İkincisi: Kāf maḫrecidir ki ḳāf maḫreci gibidir. Lākin ondan bir parmak miktarı aşağıdır.

Üçüncüsü: Tertïp üzere cïm, şīn, yā mahreçleridir ki büyük dilin ortasıyla beraber üst damaġdır.

Dördüncüsü: Ḍād maḫrecidir; yā maḫrecinin māba‘dicengizi beraberi olan soldan yā sağdan dil yanıyla anın karşısı olan üst dişlerdir ki āzū dişin üzerindeki dişe gelincedir. Bu mahreçten ḍād’ı iḫrācın ṭarīki budur ki alt çeneyi bir miktar aşağı çeküp dilin ortasını üst damaġa kapayup ol yanı mezkur olan dişlere azacık dayar gibi iderek dilinin ucunu boşta bırakıp tekellüfsiz sesini çıḳarmak ile olur.

Bunda azacık fışıltı ve vızıltı peyda olur amma ẓā ḥarfinden azdır. Zira ḍād ḥarfi ḳavïdir. Cehrde, ıṭbaḳda ve isti‘lāda ẓā’dan aḳvādır. Reḫāvette eḳaldir. Bunun muḳteżāsı ḍād’da ṣavt ḳavï, vızıltıża‘ïf olmaḳtır.

Beşincisi: Lām maḫrecidir. Bu daḫi sağdan yā soldan ḍād maḫrecinin nihāyetinden dil ucuna varınca olan yanı ile anın karşısı olan üst damaġdır ki dāḥik ve nāb ve rubā‘iye ve ṩeniyye dişleriniñ üstcegizleridir. Bu maḫreç vüs‘atlïdir emmā muḳavves olup ṣavtıñ aḳacaġı ṭarafına añı kılup ṣavt cümle yerden çıḳdığından ḍād gibi müsteṭïl olmadı.

Altıncısı: İḫfā olmayan nūn maḫrecidir ki dil ucuyla karşısında iki üst ön dişleriñ altlarıdır.

Yedincisi: Rā maḫrecidir ki dilin ġayet ucu bir miḳdar dilin arkasıyla karşısı olan ön dişlerinin üstceġizleri olan damaġdır. Ma‘lūm ola ki dil ucu muḳavvesdir. Ṭūlï ḫaṭ mukavves, ‘arżï ṣaṭḥ muḳavvesdir. Ol ṣaṭḥdan ol ḫaṭṭıñ üst cānibi dil ucunun ẓahrıdır. Alt cānibi dil ucunun baṭnıdır. Pes imdi lām maḫrecinin nihāyetinden dilin

ġayet ucuna gelince ol ṣaṭḥı muḳavves karşısıyla nūn maḫrecidir. Dilin ġayet ucu karşısıyla rā maḫrecidir. Bu Ebū ‘Amr’ın ḳavlidir; Ebu Şāme’niñ muḫtārlarıdır. Emma ekṣeriñ ḳavlï evvelkidir ki dilin ġayet ucu bir miḳdar dilin arḳasıyla karşısı dediğimizdir.

Dilin arkası demekten murād dil ucunun ẓahrı dediġimize muttaṣıl dil üstüne doğru dilin bir miḳdar arkasıdır. Muṣannifin murādı ikiye daḫi muḥtemeldir. Bu iki ḳavl üzere ma‘lūm oldu ki rā’nıñ maḫreci nūn maḫrecinden mütea’ḫḫirdir. Ba‘żıları muḳaddemdir dediler. Murādları budur ki ḳavl-i evvel üzere dilin bir miḳdar arḳasının medḫali olduġundan dilin arḳasıyla nūn maḫrecinden muḳaddemdir. Bu itibarla rā’nıñ maḫreci muḳaddem olmuş olur.

Sekizincisi: Ale’t-tertīb ṭā, dāl, tā maḫrecidir ki dil ucuyla iki üst ön dişleriñ nışflarından yuḳarısıdır ki etlerine varıncasıdır. Etlerine ġayet yaḳın olan yerden ṭā çıkar; azācık aşağısından dāl çıkar; nışflarına yaḳın olan yerden tā çıkar.

Dokuzuncusu: Ale’t-tertïb ṣād, sīn ve zē maḫrecidir ki dilin ince ucuyla iki alt ön dişlerin nışfı a‘lālarıdır. Nışflarına yaḳın olan yerden ṣād çıkar; daḫi yuḳarısından sīn çıkar; başlarından zē çıkar. Ba‘żıları diliñ ince ucuyla üst ön dişleri ve alt ön dişleriñ başlarıdır derler. Ebū Şāme’niñ taḥḳïḳï budur ki üst ön dişleriñ başları tarafına olan nışflarıdır. Nışflarına yaḳın olan mevżi‘inden ṣād, daḫi başlarına yaḳın olan yerlerinden sīn, tam başlarından zē çıkar.

Onuncusu: Ale’t-tertïb ẓā, ẕēl ve s̱ē maḫrecidir ki dil ucunuñ yuḳarı yüzüyle üst ön dişleriniñ başlarıdır. Dilin ġayet ucunuñ arkasından ẓā çıkar; azacık ardından ẕēl çıkar; onun da azacık ardından s̱ē çıkar. Bunların tertïbi dil ucunuñ ṭaşraya çıḳmasıyladır. Ẓā’da ġayet azdır; ẕēl’de daha ziyādecedir; s̱ē’de daha ziyādedir.

Dudaḳ maḫreci

Dudaḳ maḫreçleri ikidir.

Evvelkisi fā maḫrecidir ki iki üst ön dişleriñ başlarıyla alt dudağın içidir.

İkincisi iki dudaḳ arasıdır. Bundan tertïb üzere bā, mīm ve vāv çıkar. İbtidā dudaḳların içleri birbirine ḳuvvetli ḳapanmakla bā çıkar; sonra yine içlerinden bir miktar uçlarına yakın yerleri birbirineża‘ïfçe kapanmakla mïm çıḳar; daḫi ziyāde uçlarına yakın olan yerleri birbirine ḳapanmayarak żam olunmakla vāv çıḳar. Bu tertïb

İmām Mekkï'nin Ri'āye'sinde meẕkūr olandır; muṣannıfıñ muḫtārlarıdır. 'Aliyyü'l-Ḳārï raḥimehü'llāhıñ daḫi muḫtārıdır. Diyārı Rum'da oḳunan vāv budur.

İmām Şāṭıbï ve İbnü'l-Cezerï vāv'ı taḳdïm ettiler; Bu, İbn-i Ḳāsıḥ'ıñ muḫtārıdır ve diyār-ı 'Arap'da oḳunan vāv'dır emmā ḳalın okurlar; vāv'ın ṣıfatı ise terḳïḳdir.

Ḫayşūm maḫreci

Ḫayşūm maḫreci birdir. Ḫayşūm diye geñiz kovuğuna derler. Bundan nūn-u muḫfāt ile ġunne çıḳar. Nūn-u muḫfāt diye iḫfā bābından olan nünlardır ki ẕātları gidüp ġunneleri bāki kalmışdır. Nūn-u Muḫfāt ile ġunne ẕāten birdir; i'tibāran müteġāyir derler.

Emmā iẓhār bābından olan nünların kendülerin maḫreçleri yukarıda ma'lūm oldu. Ġunnelerin maḫreci yine ḫayşūmdur.

2- CEHR: Cehr diye ḥarf ḥareke ile nuṭḳ olunduḳda maḫreçte aralıḳ ḳalmayup nefesin küllisï yā ekṣerïsï ḥabs olup ṣavtın āşikāre olmasına derler.

3- HEMS: Hems cehriñ żıddıdır. Ḥarfleri bunlardır: (ستشحنك خصفة) mā'adāsı mechūradır.

4- ŞİDDET: Şiddet diye ḥarf iskān ile nuṭḳ olunduḳda ṣavtın asla aḳmamasına derler. Ḥarfleri bunlardır: (أجدك قطبت)

5- RAḪĀVET: Raḫāvet diye ṣavtın kemāliyle aḳmasına derler. Ḥarfleri bunlardır: (خس حظ شص هز ضغث فذ)

6- BEYNİYE: Beyniye diye ṣavtın kemāliyle aḳmak ve kemāliyle aḳmamak beyninde olmasına derler. Ḥarfleri bunlardır: (لم يرو عنا)

7- İSTİ'LĀ': İsti'lā diye ḥarf nuṭḳ olunduḳda lisānın üst damaġa kalḳmasına derler. Ḥarfleri bunlardır: (خص ضغط قظ)

8- İNḪİFĀḌ: Bu İsti'lā'nın żıddıdır. Ḥarfleri isti'lā harflerinin ma'ādāsıdır.

9- İṬBĀḲ: Ḥarf nuṭḳ olunduḳda lisānın üst damaġa kapanmağa derler. Harfleri: Ṣād, ḍād, ṭā, ẓā'dır.

10- İNFİTĀḤ: İnfitāḥ, iṭbāḳın żıddıdır. Ḥarfleri iṭbāḳ ḥarflerinin mā‘ādāsı ḥurūfu hecādan yirmi beş ḥarftir.

11- ḲALḲALE: Şiddet ile cehr ṣıfatlarının ictimā‘ıdır. Ya‘nī ikisinden mürekkep bir ṣıfat-ı lāzımedir. Şiddet ile Cehr ṣıfatı ḳaviyyedendir. Ḥaḳlarını vermek içün iki ṣavta muḥtaçtır. Lākin şiddet ṣavtıñ aḳmasına mani‘, Cehr daḫi nefesin aḳmasına mani‘, bu ecilden ictimā‘ında su‘ūbet olup sākin olan ḥarf de ḥarfi ḫafī olduğundaṇ ḥarfi ḳalḳale sākin olduḳda yapanda tekellüfe muhtaç olup müteḥarrike belki müşeddede şebih kılına ki, tā ki ẕātı ve ṣıfātı ma‘lūm ve vāżıh ola. Bu sebepten ba‘żı ḳurrālar ḳalḳale diye ṣavtın maḫreçde taḥrikidir; ba‘żıları maḫreci taḥriktir; ba‘żıları maḫreci ṣavt ile kal‘ ‘anïfden ḥāsıl olan ṣavtı zāidī ḳavï cehrïdir ve ḳalḳale sākine maḫṣuṣtur dediler. Ḥurūfu ḳalḳale: (قطب جد) harfleridir.

Hemze’de daḫi cehr ile şiddet müctema‘dır. Lākin kendisine taḫfïf ve i‘lāl ve taġyīr ‘ārıż olup daḫi ḳalḳalesi öksürük ve ḳuṣmaḳ ṣavtlarına şebīh olduġundan ḥurūf-u ḳalḳaleden ḳılınmadı.

12- ṢAFÏR: Ḥarfiñ ṣavtının ṣaḳalığa şebïh olmasına derler. Harfleri, ṣād, sīn ve zā’dır.

13- ĠUNNE: Ḥarfin ṣavtının genizden gelmesidir. Ḥarfleri nūn ile mïm’dir.

14- TEKRÏR: Rā’ya maḫṣūṣdur. Nuṭḳu vaḳtinde lisānın sürçmesidir. Ṭarïkï budur ki dilin ucu üst damaġa yapışıp damaġdan ayrılmaksızın serçer gibi ditreyup durmaḳdır. Ditremedikçe rā çıkmaz. Lākin damaġdan ayrılarak segrekdirir ise tekrïr-i iẓhārdır. Bu, laḥndır. Müte‘addid rā’lar peyda olur.

15- TEFEŞŞÏ: Şïn’e maḫṣūṣdur. Nuṭḳu vaḳtinde ṣavtı aġız içine dağılup ẕā’i mu‘ceme maḫrecine varınca uzatmaḳdır.

16- İSTİṬĀLE: Ḍād’ın maḫrecinin uzunluğu ṣavtın aḳdığı cihete olduğundan istiṭāle diye ḍād’ın savtı maḫrecinin evvelinden āhirine varınca mümted olup çekilmesine derler. Ḳılıç ḳınına girer gibi.

BĀB-U ṢIFĀTİ’L- ‘ĀRİŻA

1- TEFḪÏM: Tefḫïm diye ḥarfi ḳalın oḳumağa derler.

2- TERḲÏḲ: Terḳïḳ diye ḥarfi ince oḳumağa derler.

Tefẖïm ḥarflerinin ‘adedi ondur. Bunlar: İsti‘lā ḥarfleriyle lām, rā, elif’dir. Ḥurūf-u isti‘lāda tefẖïm vācipdir.

Ḥurūf-u inẖifaḍda lām, rā ve elif’in mā‘adāsında terḳïḳ vācipdir.

Emmā hükmü’l-lām ḳaçan lafẓatü’llāh’ın māḳabli meftūḥ ġayri mūmāl[219] yā mażmūm olursa lām’ını tefẖïm vācipdir; meftūḥ mumāl olursa tefẖïm ve terḳïḳ cā’izdir. Māḳabli meksūr olursa terḳïḳ vāciptir.

Emmā sāir lām’lar meftūḥ olup mākabli ṣād, ṭā, ẓā olursa (ظلّ، طلاق، صلاة) gibi yā beynlerinde elif olursa (فِصال) gibi yā bunlardañ sonra lām, vaḳf ile sākin kılınsa (اَنْ يوصل) gibi yā ṣādeyn-i meftūḥayn beyninde lām sākin olarak bulunsa (صَلْصَال) gibi tefẖïm ve terḳïḳ cā’izdir.

Bu suretlerin maadasında lām’ın terḳīḳi vācipdir.

Emmā hükmü’r-rā ḳaçan rā imālesiz meftūh yā revm ile revmsiz mażmūm olup evvel kelimede mākablinde aṣlen meksūr yā yā-i sākine bulunmasa tefẖïmi vācipdir.

Emmā (بِشَرَر) vaḳfında ve vaṣlında rā-i evvelin tefẖïm ve terḳïḳi cā’izdir; ikinci rā-i s̱āniyesi bilā revm vaḳfında rā-i ūlāsına tābi‘dir. Emmā evvel kelimede mākablinde bilā hāil meksūr yā[220] yā-i sākine bulunsa (دِراستهم، صابِرون، حيْران، سِيروا) gibi rā’nıñ tefẖïm ve terḳïḳi muẖtelefun fïhdir.

Emmā meksūr ile rā beyninde bir sākin hāil bulunur ise kelime-i a‘cemïyede (ابراهيم، اسرائيل، عِمران) gibi tefẖïm vāciptir. Kelime-i ‘arabiyyede evvel sākin hāil ṣād yā ṭā yā ḳāf olup (اصرا، قطرا، وقرا) gibi yaẖud rā mükerrer olsa (مِدرارا، اسرارا) gibi yine tefẖïm vācipdir. Emmā hāil bu ḥarflerin ġayrı olup rā daẖi mükerrer değil ise rā’nın māba‘dinde ḳāf-ı meksūranın ġayrı ḥarf-i isti‘lā bulunur ise (اعراضا) gibi yine tefẖïm vācipdir; bulunmaz ise yā ḳāf-ı meksūra bulunur ise (اشراق) gibi tefẖïm ve terḳïḳ muẖtelefun fïhdir.

Emmā rā bilā revm sākin olup mākabli mażmūm yā meftūh olupda bir sākin de hāil olmazsa (اركض، واذكر، وبرق، وانحر) gibi yā hāil, yā ile elif-i mumālin ġayrı olursa tefẖïm vācipdir (ليلة القدر، الف شهر، عسراليسر) gibi. (بشرر) de rā-i s̱āniyeniñ hükmü yukarıda ma‘lūm oldu. Bundan müstes̱nādır rā-i ūlāsı evvelki ḳā‘ideden müstes̱nā olduğu gibi.

[219] imālesiz
[220] veya

Eğer hāil yā yaḫud elif-i mūmāl olursa (السير، دار، نار) gibi tefḫïm ve terḳïḳ muḫtelefun fïhdir.

Emmā rā-i sākinenin mākabli meksūr olup da kesrası ‘ārıż olursa (ارجعي، ارجع، ارتضى، اركب) gibi yaḫud aṣlï olup da rā’nın māba‘dinde ġayrı meksūr ḥarf-i isti‘lā bulunur ise (قرطاس، لَبِالمرصاد) gibi tefḫïm vācipdir. Meksūr olan ḥarfi isti‘lā bulunur ise (فِرْقٍ) gibi vaṣlında ve vaḳfında tefḫïm ve terḳïḳ cā’izdir.

Ve daḫi rā kelimeniñ aḫirinde bulunup kesra ile rā’nın beynine ḥarf-i isti‘lā sākin olarak hāil olsa (من مصر، عين القطر) gibi bilā revm vaḳfında yine tefḫïm ve terḳïḳ cā’izdir. Bu ẕikrolunan ṣūretlerin mā‘adāsınıñ cemi‘sinde rā’nıñ terḳïḳi vācipdir.

Ma‘lūm ola ki rā’nıñ revm ile vaḳfı hāli tefḫïm ve terḳïḳ vācip ya cā’iz olmada vaṣlï hāli gibidir.

Keṣïr ḳurrālar mïm-i zāide-i meksūradan sonra rā-i sākineyi tefḫïm ederler (مِرْفَقًا) gibi. Bunu ‘Aliyyü’l-Ḳārï, İbn-i Ṣüreyḥ’den naḳl eylemişdir.

Emmā hükmü elif, elif’in tefḫïm ve terḳïḳinin vucubu[221] cevāzı mākabline tabi‘dir. Tefḫïmi yā terḳïḳi vācip olan ḥarfden sonra vāḳi‘ olsa onun daḫi tefḫïmi yā terḳïḳi vācipdir; cā’iz olan ḥarfden sonra vāḳi‘ olsa onun daḫi tefḫīmi yā terḳïḳi cā’iz olur.

İdġām: Kaçan ḥarf-i meddiñ ġayrı bir ḥarf ki sākin olup yine kendi miṣline uğrasa idġāmı vācip olur (فاضربْ بِه، ربحتْ تِجارتهم، ماليهْ هَلك) gibi. Emmā (ماليهْ هَلك) de muḫtār olan vaḳf olunmaktır. Ve daḫi rā’nıñ ġayrıya uġrayan lām-ı ġayrı ta‘rīf ile ḥurūf-u ḥalḳıñ mā‘adā mütekāribinden birisi sākin olup āḫara uğrasa yine idġām vācip olur (اثقلتْ دَعوالله، قالتْ طَائفة، قدْ تَبين، اذْظَلمتم، قلْ رَب) gibi. Emmā (يلهث ذلك) de iẓhār da cā’izdir. Ve daḫi (الَمْ نَخلقْكُم) de idġām vācipdir; emmā ḳāf’da isti‘lā ve ‘adem-i isti‘lā cā’izdir. Ve daḫi (احطْتُ، بسطْتَ، فرَّطْتُ) da idġām da iṭbāḳ da vācipdir.

Ve daḫi kaçan lām-ı ta‘rīf bu (ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ن) on üç ḥarfden birine uğrasa yine idġām vācip olur.

Ve daḫi tenvīn ve nūn-u sākin, lām ile rā’ya uğrarsa **idġām bilā ġunne** vācip olur. Ba‘żı ḳurrā ‘indinde **idġām me‘al ġunne** de cā’iz olur.

[221] veya

- Emmā mïme uğrasa idġām me‘al ġunne vācip olur; vāv ile yā’ya uġrasa idġām vācip olur; emmā me‘al ġunne evlādır.

(طسم، يس والقران، ن والقلم) de idġām da iẓhār da cā’iz olur.

Emmā nūn-u sākin ile vāv yaḫut yā bir kelimede vāḳi‘ olsa iẓhār vācip olur (صِنْوان، قِنْوان، بُنْيَان) gibi.

İḫfā, iẓhār ile idġām beyninde bir ṣıfatdır. Kaçan tenvīn ve nūn-u sākin bu on beş ḥarfden birine uğrasa iḫfā muḫtār olur: (ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك).

Emmā ḫā (خ) ile ġayn (غ)’a uğrasa iḫfā cā’iz olur. Ve daḫi mīm-i sākin bā’ya uğrasa yine iḫfā muḫtār olur.

Ma‘lūm ola ki tenvīn ile nūn-u sākiniñ iḫfāsı ẕatları bi’l-külliyye gidip ġunne ṣıfatı bāḳï ḳalmaḳdır. Onun içün dil ucu boşta olmalıdır. Emmā mïm’in iḫfāsı ẕātını bi’l-külliyye gidermeyip dudaklarını bir birine basmayarak ẕātını fi’l-cümle setr etmektir. Bāb-ı iḳlāb’da daḫi böyledir.

İẓhār, ma‘lūm ola ki her ḥarfde ve her ṣıfat-ı lāzıme ve ‘ārıżada aṣıl olan iẓhār olunmaḳdır. Emmā māni‘ bulunur ise ki: idġām, iḫfā, iḳlāb, ḥaẕf, ḳalb, naḳl, teshïl, imāle, iḫtilās gibi iẓhār olunmazlar. Bu mani‘ler vācip yā cā’iz olduğu mevzi‘leriñ ġayrıda iẓhār vācipdir; cā’iz olduğu mevzi‘lerde iẓhār da cā’izdir; mercūḥ oldukları mevzi‘de iẓhār muḫtārdır; vācip oldukları mevzi‘de iẓhār mümteni‘dir. Meṣelā mïm ile nūn-u müşeddede olduklarında ġunnelerini iẓhār vācipdir. Ve daḫi tenvïn ve nūn-u sākin şu dört ḥarfden birine uğrasa hemze, hē, ‘ayn, ḥā iẓhār vācip olur. Ġayn ile ḫā’ya uğrasa iẓhār cā’iz olur.

Mïm-i sākin, mïm ile bā’nın ġayrına uğrasa (عليهم غير، عليهم ولاالضالين، لكم دينكم، الحمد) gibi iẓhār vācip olur.

(يا ابت) de yā-i maḫẕufeyi, (قال) de vāv-ı maḳlūbeyi (يقول) de ḳāf’ıñ sükūn-u aṣlïsini ve vāv’ın ḥareke-i menḳūlesini (اعجمي، ائنكم، اؤنبئكم) miṣillülerde hemze-i’ müsehheleyi; (موسى) mumālde elif-i ḫālişayı ve daḫi fetha-i ḫālisi; (بارئكم، ينصركم) misillülerde iḫtilās ḥarekesini iẓhār cā’iz yā mümteni‘ olur.

İhtilas diye ḥarekeyi ṣavtı ḫafī ile nuṭḳ etmeye derler. Buna vaḳf halinde **Revm** denilir. Ba‘żıları harekenin ekṣerīni nuṭḳa dediler; eḳallini nuṭḳa revm dediler.

Ḳalb,[222] tenvïn yā nūn-u sākin, bā’ya uğradıkda ġunne ile mīm-i muḫfat ḳalmaḳdır.

Med, bir sebep içün ḥarf-i medlerde bir elifden ziyāde; ḥarf-i līnlerde bir elifden eḳal üzerine ziyāde çekmekdir. Ba‘żıları ḥarf-i līnde medd-i aṣlī yoḳdur dediler.

Ma‘lūm ola ki sebeb-i med ikidir: Ma‘nevï ve lafẓï. Ma‘nevï de ikidir: Biri ta‘ẓïm ile mübālaġadır; du‘āda istiġāṣede kelime-i tevḥidde olduğu gibi. Ve biri yalnız mübālaġadır. Lā-i tebri’e ile bir şeyi nefy ettikde olur (لارَيْب، لاشِيَة، لامَرَدَّ له، لاجَرَمَ له، لاشَرِيك) gibi.

Lafẓï de ikidir: Evvelkisi ḥarf-i medden sonra vāḳi‘ olan hemzedir; bir kelimede vāḳi‘ olsalar **Medd-i Muttaṣıl** olur (جاء، سوء، جيء) gibi. Verş rivāyetinde (موئلا) ile (موؤدة)niñ ġayrıda ḥarf-i līnde böyledir (شيء، سوء) gibi. Başka kelimede vāḳi‘ olsalar **Medd-i Munfaṣıl** olur (يأيها، إني أخاف توبوا إلى الله) gibi.

Ve daḫi ḥarf-i medden evvel hemze vāḳi‘ olupda mākabli evvel kelimede sākin ṣaḥïḥ olmayıp evvel ḥarf-i med daḫi (شيئا)gibi ḥāleti vaḳfında tenvïnden mübeddel olmazsa Verş ḳırā’atında evvel hemze yine sebeb-i med olur. Buna **Medd-i Bedel** tesmiye olunur; (إيمانا، اوتوا، نبيئين، سوأتهما، قل أمنا) gibi. Emmā (يؤاخذ، اوحي) bundan müsteṣnādır. Bu bābın bu bābın tafṣïlï muṭavvelātdadır.

İkincisi ḥarf-i med [ve]ya ḥarf-i līnden sonra vāḳi‘ olan sukūndur. Gerek sukūnu lāzım olsun (دابَّة، الان، الم، الر، كهيعص،حم عسق) gibi; gerek sukūnu ‘ārıż olsun (يعلمون، والصيف) gibi. Daḫi Ebū ‘Amr ḳırā’atında (رحيم، ملك، قال لهم) gibi.

Pes ma‘lūm oldu ki med dokuz ḳısım imiş; sebeb-i ma‘nevï ile medd-i muttaṣıl meddï, medd-i munfaṣıl meddï, medd-i bedel, sākin-i lāzım meddï,[223] sākin-i ‘ārıż meddï,[224] muttaṣıl līnï, sākin-i lāzım līnï, sākin-i ‘ārıż līnï.

Ve daḫi ma‘lūm ola ki bu sebeb-i lafẓï olan hemze ve sukūn müteġayyir olsalar yine med cā’iz olur. Hemze’nin teġayyürü gerek beyne beyne ile (هؤلاء ان كنتم) teshïl ḳırā’atında olduğu gibi gerek i’bdāl ile olsun vāv ile mersūm olan (جزاؤ) gibi, gerek naḳil ile olsun Verş rivāyetinde (مَنْ امَنَ) gibi. Gerek ḥaẕif ile olsun (هؤلاء ان كنتم) haẕf-i

[222] iḳlāb
[223] medd-i lāzım
[224] medd-i ‘ārıż

hemze ḳırā’atında olduğu gibi. Sākinin teġayyürü müteḥarrik olmakla olur (الم الله) da mïm’iñ teḥarruki gibi.

Ve daḫi ma‘lūm ola ki med iki mertebedir. Ṭūl, tevessuṭ. Ṭūl dört elif, tevessuṭ üç elifdir; yā ṭūl beş elif, tevessuṭ dört elifdir.

Ve daḫi bu dört mertebe daḫi gelmişdir: Aṭvel, ṭūl, tevessuṭ, mā fevḳa’l-ḳaṣr, beş elif, dört elif, üç elif, iki elif yaḫut üç elif, iki buçuk elif, iki elif, bir buçuk elif yaḫut iki elif, bir elif- üç rubu‘, bir elif - iki rubu‘, bir elif- bir rubu‘.

Elif diye bir parmaḳ ḳaldıracak ḳadardır yā bir kere ‘ā’ diyecek ḳadardır yaḫut ‘elif’ diyecek ḳadardır.

el-Ḥāṣıl ṭūl, tevessuṭ daḫi merātibi erba‘anıñ taḳdirātı muḫtelefun fïhdir.

Ḥaḳīḳati müşāfehe ile keyfiyyeti edā ile ma‘lūm ve vāżıḥ olur.

Pes imdi sākin-i lāzım-i meddïlerde cemï‘i ḳurrā ‘indinde ṭūl vācipdir. Muttasıl-ı meddïlerde cumhūr ḳurrā ‘indinde ṭūl vācipdir. Ba‘żı ḳurrādan ṭūl ile tevessuṭ ve ba‘żı ḳurrādan merātib-i erba‘ada daḫi gelmişdir. Emmā bākï yedi kısımda med cā’izdir. Emmā ma‘nevïde yalnız tevessuṭdur. Munfasıl-ı meddïde ṭūl tevessuṭ daḫi merātib-i erba‘a gelmişdir. Sākin-i ‘ārıż-ı meddïlerde daḫi medd-i bedelde daḫi (سوأت) lafẓında tevessuṭ müte‘ayyindir. Sākin-i ‘ārıż-ı lïnïde ṭūl ile tevessuṭ ḳalïldir. Emmā ṭūl daḫi tevessuṭdan eḳaldir.

Ma‘lūm ola ki “Medd-i lïnlerde ṭūl iki elif yā üç elifdir. Tevessuṭ, terk-i med ile ṭūlun beynindedir” diye Şātıbï işāret eyleyüb Ebū Şāme taṣriḥ etmişdir. Lākin medd-i lïnde medd-i aṣlïnin inkārına mebnïdir.

Vaḳf tenefüs ile ṣavtı ḳat‘ etmektir. Vaḳfda aṣıl olan sükūn üzere olmaḳdır. Emmā żammelerde işmāmda revmde gelmişdir. Kesrelerde ancak revm gelmiştir. Ehli edā ‘indinde ikisi de müsteḥapdır. Emmā revmin istiḥbābı, ākiddir. Emmā (المنخنقة، همزة لمزة) misillülerde hā-i te’nïṯ ehli ṣıla ‘indlerinde mïm-i cem‘, vaṣıllarında ḥareke-i ‘ārıża ile müteḥarrikler (قم الليل، هم العدو، ولاتنسوا الفضل، انتم الاعلون، يومئذ، حينئذ) gibi bunlarda işmām da revm de cā’iz değildir. Ve daḫi müfred müẕekker żamïri olan hā-i żamīrin māḳabli mażmūm yā meksur yā vāv-ı sākine yā ȳa-i sākine olsa muḫtār olan işmām ve revm cā’iz olmamaḳdır. Bunların mā‘adāsında işmām ve revm cā’izdir (له، منه، واجنيبه، ويتقه) gibi.

TEFRÏ‘- Ḥarf-i mevḳūfun māḳabli ḥarf-i med yā ḥarf-i lïn olsa mażmūmlarda yedi vech cā’iz olur:

Ṭūl, tevessuṭ, ḳaṣr, ṭūl ile işmām, tevessuṭ ile işmām, ḳaṣr ile işmām, kaṣr ile revm (نستعين، خير);

Meksūrlarda dört vecih cā’iz olur:

Ṭūl, tevessuṭ, ḳaṣr, ḳaṣr ile revm (يوم الدين، من خوف) gibi.

Meftūhlarda üç vecih cā’iz olur:

Ṭūl, tevessuṭ, ḳaṣr (العالمين، لاخير)

Emmā (نعبد) misallülerde iskān da revm de cā’izdir. (ان البقر) misallülerde yalnız iskān cā’izdir.

Ma‘lūm olaki **vaḳf** dört nev‘idir.

Evvelkisi māba‘dsiz ma‘nā tamam olmayandır. Buna vaḳf-ı ıżṭırārï denilür. Hāl-i ıżṭırārıñ ġayrıda bu kabïḥdir. Mużāf, fi‘il, mübtedā üzerlerine vaḳf daḫi ḳavl ile meḳul beynine; fa‘il ile mef‘ul beynine vaḳf gibi.

İkincisi vaḳf-ı ḥasendir. Māba‘dsiz vaḳf tamam olub da ancak lafẓan māba‘dine müte‘allik ola; mevṣūf ile ṣıfat beyninde bedel ile mübdel-i minhu beyninde vaḳf gibi vaḳf-ı ıżṭırārï nev‘iyle vaḳf-ı ḥasen nev‘inde māba‘dleri āyet-i ūlā ise māba‘dleriyle ibtidā olunur.

Üçüncüsü vaḳf-ı kāfïdir. Ma‘nā tamam olub da māba‘dinde ancak ma‘nā müte‘allik ola (ومماررزقناهم ينفقون، من قبلك، على هدى من ربهم) üzerlerine vaḳf gibi.

Dördüncüsü vaḳf-ı tāmdır. Ma‘nā tamam olub da māba‘dine lafẓan da ve ma‘nen de müte‘allik olmaya (مالك يوم الدين، نستعين) üzerine vakf gibi. Bu iki nev‘ide māba‘diyle ibtidā olunur.

TEẔYÏL

Ve daḫi ma‘lūm ola ki Ḥafs ḳırā’atında hālet-i vaḳfında yedi kelimenin āḫirīne bir şeyden bedel olmayarak elif lāḥık olmuştur. Elif üzerine vaḳf olunur. Biri mütekellim vaḥde żamīrī olan “انا” ene’dir. Cemi‘ mevżı‘lerinde elif üzerine vaḳf olunur. Biri daḫi (لكن هوالله) dır. Bu ikisinde sā’ir ḳurrālar daḫi Ḥafs’a muvāfıkdır. Biri daḫi (الظنونا) dır. Biri daḫi (الرسولا) dır. Biri daḫi (السبيلا) dır. Bu üçünde İbn-i Keṯīr

Ḥafs’a muvāfıkdır. Biri daḫi (سلاسلا) dir. Ḥafs’dan bir rivāyette daḫi lām-ı iskān ile vaḳfdır. Biri daḫi evvelki (قواريرا) dır. İkincide sukūn üzere vaḳfdır.

Sekte, tenefüssüz ṣavtı kat‘ etmektir. Emmā zamānı vaḳf zamānından az ola. Vaḳfın zamānı nefes alacak ḳadardır. Pes sekte vaṣla maḫsūsdur. Sektenin ḥükmü iskānda, revmde, işmāmda, ibdālde daḫi ġayrıda vaḳf gibidir. Ru’ūsu āyatta sekte gelmişdir. Gerek māba‘dine te‘alluk ola gerek olmaya. Emmā ru’ūsu āyātın ġayrıda Ḥafs’dan dört mevżı‘de gelmişdir (عوجا قيما، من مرقدنا هذا، من راق، بل ران).

Ve daḫi Ebū Ca‘fer’den evāil-i sūre olan huruf-u mu‘cemede gelmiştir (الم، المص، الر، المر، كهيعص، طه، طسم، طس، يس، ص، حم، حم عسق، ق، ن). İdġām iḫfā olanlarını sekte ile iẓhār lāzım olur.

Ve daḫi Ḥamza ḳırā’atında hemzenin māḳablindeki sākinlerde sekte gelmiştir (من آمن، خلوا الى شياطينهم، ابنيْ آدم، ءأنذرتهم، والارض)gibi. Ba‘żı ḳurrādan (قال الله على ما نقول وكيل) de (قال) üzerine sekte mervīdir. Emmā ḳavl ile meḳūl beyninde vaḳf ḳabïḥ olduğu gibi sekte daḫi kabïḥdir. Evlā budur ki ḳuvve-i nağme ile Allah lafẓının (قال) ye fā‘il olmak tevehhümini def’ etmelüdür. Bunu ṣāhib-i Medārik ẕi̱kr buyurmuşlardır. Ve daḫi hā-i sektelerin vaṣıllarında ba‘żı ḳurrā ‘indinde vaḳfe-i yesïra lāzımdır. ‘Āṣım cemï‘i mevāżı‘da vaṣlında hā’yı i̱sbāt eyledi. Ba‘żıları (كتابيه، حسابيه) lafıẓlarınıñ ġayrıda i̱sbāt etmediler. Emmā vaḳf halinde hā-i sektelerin i̱sbātı müttefekun ‘aleyhdir.

ḪĀTİME FĪ KEYFİYYETİ’ T- TİLĀVE

Seb‘ayı ‘aṣera ḳurrālarınıñ tilāvetde üç ṭarïkleri vardır. Taḥḳïḳ ve tedvïr ve ḥadr. Taḥḳïḳ tertïle derler. Bu, ‘Āṣım, Ḥamza ve Verş’in muḫtārlarıdır. Ya‘nï ḳırā’atta teennī eyleyub her ḥarfe ziyādesiz noksansız ḥakkını vermekdir. Me̱selā medleri kendu ile böyle ceryü nefesten ve ifrāṭdan sālim ḳılub ve daḫi teşdïdleri iki ḥarf iẓhārından e̱skal olmadan muḫaffefleri i‘timāddan, sākinleri taḥrïkden, ḥarekātı tevlïd-i ḥarfden, rā’yı tekrïrden, nūn’u taṭnïnden sālim ḳılmakdır. Ve daḫi hemzeleri taḥḳïḳ etmek, ḥarekātı sekenātı itmām eylemek, iẓhārları i‘timād ḳılmakdır. Ve daḫi ḥurūfi birbirine ḳaruşdurmayub vuḳūfdan cā’iz olanı mülāḥaẓa idüp iḫfāları ḥarfeynden eḳal ḥarf-i vāḥidden eḳ̱ser ḳılmaḳdır. Daḫi ġāliben ḳaṣr ve iḫtilasdan ḥaẓer eylemekdir.

Emmā tedvïr, taḥḳïḳ ile ḥadr beyninde vaṣaṭdır. Bu ṭarïḳ İbn-i ‘Amr, Kesāi, ḫalef meẕhebïdir. Cemï‘i e’immeden mervïdir. Emmā ḥadr, İbn-i Keşīr, Ebū ‘Amr ve Kālūn ve Ebū Ca‘fer, Ya‘kūb’un muḫtārlarıdır. Sür‘at ile ḳırā’atdır. Meşelā ḳaṣr ile, teskīn ile, iḫtilās ile, idġām-ı kebīr ile, taḫfïf-i hemezāt ile, daḫi bunların ġayrı mervī olanlar ile kırā’atdır. Lākin vaṣlı iḫtiyār eyleyüb lafẓī ḥurūf-i i‘rābı taġyïrden, ḥarfi ḥarfe ḳaruşdurmaḳdan ḥaẕer idüp daḫi iḫfādan ḥuruf-i meddin medlerini giderüp ebter ḳılmakdan ekşer ḥarekātda iḫtilāsdan fevāt-ı ġunneden bi’l-cümle rivāyeti ṣaḥiḥ olmayanlardan ḥaẕer etmelüdür.

Ma‘lūm ola ki bu üç ṭarīk ile ḳırā’at cā’izdir. Emmā tedvïr ehl-i edā ‘indinde muḫtārdır. Ve daḫi kırā’atta, cehr de isrār da cā’izdir; mervīdir; niyyet-i ṣāliḥāya muḳārin olanı a‘lādır. Emmā ehl-i fısḳ ve ehl-i kitābın elhānı ki neġamāt-ı mūsiḳiyyedir; ondan taḥzïr, rivāyet-i ṣaḥïhadır. “Fï zemāninā lühūn-u ‘acemiyye ile olan tilāvetler menhiyyün anhu olmaġa şebïhdir.” diye ‘Aliyyü’l- Ḳārï Şerḥ-u Mişkāt’ında Cāmi‘u’l-usūl’den naḳl eylemişdir. Elfāẓ-ı ḥurufun ṣıḥḥatini muḥāfaẓa ile olursa mekrūhdur; olmazsa ḥaramdır. Muġayyir-i ma‘nā ise müfsid-i ṣalātdır. Laḥn bahşinde gelür. Hemān tālïye lāyıḳ olan ḥüsn-i ṣavt ile elhān-ı ‘Arab ile tilāvet eylemekdir. Bu me’mūrun bihdir. ‘Elhān-ı ‘Arab’dan murād naġamātı tekellüfsüz hükmü ṭabï‘at ve eṣvāt-ı selïḳa ile kırā’atdır. Nitekim ‘Arab’ın halleri budur. Tilāvetlerinde kendūlere ṭabï‘at olan esvāt-ı ṭayyibeleriyle tilāvet ederler; ġayrini taḥsïn edemezler.

Pes tālïnin ṣavti ḥasen degil ise mümkin mertebe ṣavtini taḥsïn ve ṭabï‘atine terk eyleyüb ġınā, tehzïz, temṭïṭ, ter‘ïd ve terḳïṣ ve teṭrïb ve teḥzïnden ṣāfï ve kendü ile ceryi nefesten ve revnakini nefes ile tekdïrden āri ve ḥurūf-u meddin ṣavtlarını daḫi ḍaġṭdan sālim ḳılup daḫi bunlarıñ emşāli ki ḳırā’atte ṭıbā‘ın nefret eyledigi ve ḳulūb ve esmā‘ın mec eyledigi ḥālātdan ṣavtını tecrïd ederek ve edā-i meḫāricde ve beyān-ı ṣıfātda mübālaġayı terk ederek tecvïde riāyet ile ḳırā’at-ı sehle-i aẕbe-i hulve-i laṭïfe taḥṣïl ede ki aṣlen evvel ḳırā’atta maṣġ, vülūk, ve te‘assüf ve tekellüf ve tesannu‘ ve teneṭṭu‘ olmayub vücūhu edādan bir vecihle kelām-ı fuṣhā ṭıbā‘ı ‘Arab’dan ḫāriç olmaya sem‘ler mülteẕẕe ve ḳalbler ḫāşi‘a ola.

Ve daḫi ma‘lūm ola ki ehl-i edā ‘indinde **laḥn** iki nev‘idir. Biri celï ve birisi ḫafïdir.

Laḥn-ı celï ḥurufda yā ḥarekede yā sukūnda ḫaṭādır; gerek ma‘nen müteġayyir ola gerek olmaya.

Ḥurūfda ḫaṭā, ẓāt-ı ḥarfi yā ṣıfat-ı lāzimesini tebdīl etmek yā ḥarf ziyāde etmek ḳalḳalede hemze ziyādesi gibi yā ḥarf noḳṣān etmektir. Medd-i ṭabï‘ïleri terk etmek gibi ḥarekede ḫaṭā bir ḥarekeyi bir ḥarekeye yā sukūna tebdïldir. Sukūnda ḫaṭā sukūnu ḥarekeye tebdïldir.

Laḥn-ı ḫafï ṣıfāt-ı ‘ārıżada ḫaṭādır.

Laḥn-ı celï iki ḳısımdır. Biri hem ma‘nen müteġayyir hem ‘örfï ‘Arab’a muḫālif olandır.

Biri daḫi ancak ‘örfe muḫālif olandır.

el-Hāṣıl ma‘nāyı taġyīr eden laḥnlar celïdir. Laḥn-ı ḫafïde ma‘nen müteğayyir olmaz; ancak ‘örfe muḫālifdir. Laḥn-ı ḫafïde iki kışımdır. Biri ‘avāmıñ ma‘lūmlarıdır; iḫfāyı, ḳalbi, iẓhārı, idġāmı, terḳïḳi, tefḫïmi, meddi, ḳaṣrı terk etmektir. Biri daḫi ancak ḫavāṣṣıñ ma‘lūmlarıdır; rā’yı tekrïr, nūn’u teṭnïn, daḫi maḥallïniñ ġayrıda lām’ı taġlïẓ, rā’yı terḳïḳ, daḫi maḫreci vāhid-i küllï żımnında olan maḫārici cüz’iyyede ḫaṭā gibi bu ḫaṭā ṣıfātı bāḳi oldukça taġyïri ḥurūfa müeddï değildir. Emmā maḫārici mütemeyyizede ṣıfāt bāḳï olarak ḫaṭā kahca mümkin olmaz; dāl’i ‘ayn maḫrecinden ve bi’l- ‘aks iḫrāç gibi. Kahca tekellüf-i keşïra ile mümkin olur; eğer maḫreceyn beyninde ḳurb bulunur ise laḥn-ı ḫafïniñ ḳısmı şānïsinden olur. Rā-i mühmeleyi ṭā’yi mühmele maḫrecinden ve bi’l-‘aks iḫrāç gibi ve eġer maḫreceyn beyninde bu‘d bulunur ise dāl’ı mühmeleyi ẕāl’i mu‘ceme maḫrecinden ve bi’l-‘aks iḫrāç gibi bu laḥn-ı celïden olur. Laḥn-ı celï ḥarām-ı ḳaṭ‘ïdir; ‘iḳāb-ı şedïde müsteḥaḳdır. Kur’ān-ı Kerïm’i laḥn-ı celïden ḳurtaracaḳ ḳadar tecvïde riāyet etmek her kārï’in üzerine farż-ı ‘ayındır. Laḥn-ı ḫafïnin ḳısmı ūlāsı mekrūh-u taḥrïmïdir; üzerine ḫavf-ı ‘ikāb vardır. Ḳur’ān-ı Kerïm’i bundan taḫlïṣ edecek ḳadar tecvïde ri‘āyet etmek vācipdir. Ḳısmı şānïsi mekrūh-u tenzïhïdir. Ṣevābı nāḳıṣ olur bundan teḫalluṣ içün tecvïde ri‘āyet müsteḥapdır.

Emmā fesād-ı ṣalāt ḥaḳḳında ḥükmü laḥn budur ki ‘ulemạ-i ḳırā’at ‘indinde muṭlaḳ laḥn-ı celïsi, ḫafïsi müfsid-i ṣalātdır. Zïrā Ḳur’ān-ı Ḥakïm tecvïd ile nāzil oldu. Laḥn ile revnakï feṣaḥatï gider, ḳur’āniyyetden çıkar. Muṭlaḳ laḥndan teḥaffuẓ farż-ı lāzımdır.’ dediler. Emmā fuḳahā-i ‘iẓām ‘indlerinde ḳā‘ide-i mer‘iyye budur ki i‘rābda ḫaṭā ya‘nī ḥarekāt sekenātta ḫaṭā, taḫfïf-ï müşedded, ḳaṣr-ı memdūd ve ‘aksleri daḫi i‘rābda ḫaṭādandır.

Ve daḫi ḥurūfda, kelimātda, cümlelerde ḫaṭā gerek aḫiriñ mevżı‘inde vaż‘ ṭarïkiyle ola ve gerek ziyāde ve noḳsān ṭarïkiyle ola ve gerek taḳdïmi te’ḫïr ṭarïkıyle ola.

Ve daḫi vaṣlda, vaḳfda ḫaṭā bu ḫaṭālar ma‘nāyı taġyīr idüp i‘tiḳādı küfre müeddī olursa ḳırā’atta ve ġayride müfsidi ṣalātdır. Vaḳf-ı tām ile mefsūl olan tebdīl-i cümel bundan müsteṯnādır; müfsid deġildir.

Ḥaḳ budur ki ma‘rifet-i vuḳūf faẓïlet bābındandır. Muṭlakā vaḳfda ve terk-i vaḳfda ma‘nen teġayyür fāḥiş ile müteġayyir olsa bile ‘ālim-i bi’l-ma‘nādan ‘amden daḫi olursa bile müftā bih olan ‘‘adem-i fesād-ı ṣalātdır” diye “Żıyā-i ma‘neviyye”de ve ġayrıda muṣarraḥdır. Ṣāriḥ-i “Minye” daḫi iṭlāk üzere ‘‘adem-i fesād ẕikreyledi. Ve eğer evvel ḫaṭālarda teġayyür ma‘nen küfre müeddï olmazsa evvel lafẓıñ Ḳur’ān’da miṯli olmayup ma‘nāsı daḫi lafẓı Ḳur’ān’ın ma‘nāyı murādından ġāyet ba‘ïd olupda ma‘nen teġayyürü fāhiş-i ḳavï ile müteġayyir olursa ya‘ni ma‘neyeyn beyninde aṣlā münāsebet olmazsa “ġurāb” mevżı‘inde “ġubār” lafẓı gibi yaḫud ol lafıẓ içün aṣlā ma‘nā olmazsa yine müfsid-i ṣalātdır. Emmā ol lafẓıñ Ḳur’ān’da misli olup ma‘nası daḫi lafẓ-ı Ḳur’ān’ın ma‘nāyı murādından ba’īd olup emmā ma‘nāyı murād teġayyürü fāḥiş ile müteġayyir olmasa İmāmeyn ḳavlinde yine müfsiddir. İmām Yūsuf ḳavlinde müfsid deġildir; ‘umūmi belvādır dedi. Eḥvaṭ olan İmāmeyn ḳavlidir. Ve daḫi ol lafẓıñ Kur’ān’da miṯli olmayup emmā ma‘nāyı murād müteġayyir olmasa (قَوَّامين) bedelinde (قَيَّامين) lafẓı gibi ḫilāfı ‘aksinedir. İmām Yūsuf ‘indinde müfsiddir. İmāmeyn ‘indinde müfsid deġildir. Bu ḳā‘ide fuḳahā-i müteḳaddimïniñ zelletü’l-ḳārī bābında ḳā‘ideleridir.

Emmā fuḳahā-i müte’ehhirīniñ ḳā‘ideleri budur ki i‘rābda ḫaṭā muṭlakā müfsid değildir; gerek i‘tikādï küfre müeddï ola gerek olmaya. Emmā ḥurūfda ḫaṭā ya‘nï bir ḥarfi harf-i ‘āḫara ibdāl eğer beynlerini meşaḳḳatsiz temeyyüz mümkin olan ḥarflerden ise ṣād-ı mühmele ile ṭā-i mühmele gibi, müfsiddir: (الصالحات) bedelinde (الطالحات)gibi. Ve eġer meşaḳḳatsiz beynleri temeyyüz mümkin deġil ise ḍād’ı mu‘ceme ile ẓā-i mu‘ceme gibi ve ṣād ile sīn gibi ve te ile ṭā gibi bu muḫtelefun fihdir. Ekṯerin ‘indinde ‘umūmi belvādır; müfsid değildir. Müteḳaddimīn ḳā‘ideleri ażbaṭdır ve aḥvaṭdır. Aḫẕühū evlādır. Müteaḫḫirïn ḳavilleri evsa‘dır diye Kāḍıḫān daḫi ġayri meşāyıḫdan menḳūldür.

Ve daḫi ma‘lūm ola ki ṣalātda ve ḫārici ṣalātda kırā’atta ġālip olan nefesini iḫrāç eder ikendir. Emmā nefesini içeriye idḫāl ederken ḳırā’ati ‘asīredir; cehr ile olan ḳırā’atta ṣavtı ḳabīḥ olur mekrūhdur. İḫfā ile olan kırā’atta kerāhet olmaḳdır. Emmā bu iki ṣūrette taṣhīh-i ḥurūf bulunmayup ḥurūfu mesmū‘a ḥāṣıl olması kırā’at ‘ad olunmaz; ṣalātı cā’iz olmaz. Kütüb-ü fetevāda muṣarraḥdır ziyāde sür‘at ile olan ḳırā’atlarda daḫi ḥüküm böyledir.

TENBĪHĀT

Tālï tilāvetinde ḥurūf ḥaḳ ve müsteḥaḳḳını edāda teyaḳḳuz ve murāḳabe ve mübālaġa üzere ola ki ḥurūf-i müteḫālifenin tecāvüzleriyle ‘usr-i nuṭḳ ve ẕelel ve ḫalelden maṣūn ola. Zïrā terkïb ḥāli infirād ḥāli gibi değildir. Bu ecilden denildi ki:

(مَنْ أحكم صحة التلفظ حالة التركيب حصل حقيقة التجويد بالإتقان و التدريب)[225]

Pes tālï teḥaffuẓ ve tevaḳḳï üzere olduğu mevżı‘ler bunlardır ki icmālen ẕikrolunur.

(ا - أ): Sür‘at ile kırā’atlarda hemzeleri haẕf yā teshīl, ḥarf-i mufeḫḫamıñ mākablinde tefḫïm, elifāt-ı muraḳḳaḳayı tefḫïm, mākablilerini tefḫïm, terḳïḳlerinde imāle-i suġrā haddine değin mübālaġa, mufeḫḫamıñ mücāviri olan ḥurūf-u münḫafiżayı tefḫïm, (عليما) miṣillünün vaḳfı ḥālinde medd-i māba‘dine hemze getürmek; Sebeb-i medsiz medleri haddi tecavüz.[226]

(ب): Bā’nın cehrini giderup bā-i Fārisï gibi telaffuz. Ḥurūf-u ḳalḳale sākin oldukda ḳalḳaleyi ‘‘adem-i iẓhār; ḥareke yā teşdïd haddine değin kalkalede mübālaġa; ḥurūfunuñ ġayride kalkale.

(ت) tā’nın şiddetini giderup harf-i rıḫvet gibi ḳılmak; şiddetinde mübālaġa eyleyüp müteḥarrik gibi kılmak; hemsini giderup dāl gibi kılmak.

(ث) s̱ā’yı sīn gibi telaffuẓ.

(ج) Cim’i bila cehr cimi farisi gibi telaffuz şiddetini gidermek.

(ح) ḥā’yı hā, ḫā gibi telaffuz “فسبحه (50/40) da idġam; (يانوح اهبط , بحزحزحه) misallülerde ‘adem-i beyān.

(خ) ḫā’yı terḳïḳ vakti sükūnunda ġayn-ı mucemeden ḫaliṣ kılmamak.

(د) dāl’ı sükūnunda tā gibi kılub cehrini gidermek, ḳalḳalesini gidermek.

(ذ) Ẕāl’i ze , ẓā gibi teleffuz.

(ر) Rā’nın tekrïrini iẓhār mahallinin ġayrıda tefḫïm ve terḳïḳ tekrïrini iḫfāda mübālaġa edub müşeddidinde ṭā-i mühmele gibi telaffuẓ.

(ز) Ze’yi ẕel , ẓā gibi bilā safïr telaffuẓ cīm, dāl, tā’nın mākabi’llerinde ‘adem-i beyān

[225] “Kim, harfleri (sadece yalnız başına değil, bir kelime içinde) yanyana bulundukları sırada doğru telaffuz ederse sağlamlık ve uygulamada tecvidi gerçekleştirmiş olur.”
[226] Olmamalıdır.

(س) Sïn’i s̱ā gibi bilā ṣafïr telaffuẓ, ṣād gibi tefẖïm, cīmden evvel ‘adem-i beyān.

(ش) Şïn’in tefeşşisini giderub sïn gibi kılmak, cīm’in mākablinde ‘adem-i beyān.

(ص) Sād’ın safïrini iṭbākını gidermek.

(ض) Ḍād’ı maẖrecinden ‘adem-i iẖrāc; terḳïḳ etmek; s̱ā’nın mākablinde ‘adem-i beyān; Ẓā-i mu‘ceme ile cem‘ oldukda beyānında ‘adem-i ihtimām.

(ط) Ṭā’yı tā gibi kılub iṭbākını tefẖïmini giderub hems vermek,

(ظ) Ẓā’ya safïr verub ẓā-i mufaẖẖam gibi kılmak.

(ع) ‘Ayn’ı hemze gibi şiddet verub aḳsāyı ḥalḳdan çıkarmak; cehrini giderub ḥā-i mühmele gibi kılmak; tekerrüründe iẓhārlarını muhafaza etmemek; elif’in mākablinde ḥarfi şedïd gibi bi’l-külliyye ḥabs-i savt etmek; elif’in mākablinde tefẖïm etmek; Hā’nın mākablinde iẓhārını terk etmek.

(غ) Ġayn’ı terḳïḳ, ‘ayn’ın, ḳāf’ın, şïn’in, ḍād’ın mākabi’llerinde ‘adem-i beyān, iẓhārında gargara etmek.

(ف) Fā’yı vāv gibi telaffuẓ, (أفواجا) mis̱illüde idġām, vāv’dan imtiyāz içün ḳalḳale yā sekte etmek. Mïm ile vāv’ın mākabi’llerinde ‘adem-i iẓhār, tekerrür eyledikte beyānında ‘adem-i ihtimām.

(ق) Ḳāf’ı terḳïḳ kāf gibi kılmak.

(ك) Kāf’ın şiddetini giderub icrā’i ṣavt etmek, şiddetine hemsine ihtimām eylemeyüb kāf’ı ‘acemï gibi kılmak, tefẖïm etmek.

(ل) Lām’ı (جَعَلْنا،ظَلَلْنَا) mis̱illüde idġām etmek, iẖfā etmek, beyānında ḳalḳale edüb mübālaġa etmek, ḥarf-i mufaẖẖamıñ mākablinde yā māba‘dinde terḳïḳine ihtimāmı terk etmek.

(م) Mïm sākin olup fā’ya, vāv’a uğradıkda iẖfā yā idġām etmek, iẓhārında mübālaġa içün müteḥarrik kılmak, ḥarf-i mufaẖẖamıñ mākablinde müteharrik oldukta tefẖïm etmek.

(ن) Nūn sākin olup vāv’a, fā’ya uğradıkda şiddetini vermeyüp iẖfā yā iẓhār eyleyüp idġām etmek, makām-ı iẖfāda iẓhār etmek, (يعلمون) mis̱illüde vaḳfında iẖfā etmek, müteḥarrik oldukta tefẖïm etmek, tekerrür eyledikte beyānında i‘tināyı terk etmek.

Emmā (لا تَأْمَنَّا) da Ebū Ca‘fer’in mā‘ada ‘aşera kurrāları içün iki vecih vardır. Biri idġāmı saḥiḥle işmām, biri daẖi bilā idġām revm, emmā Ebū Ca‘fer işmāmsız revmsiz

idġāmı maḥż eyledi. Vāv'ı (يعلمون) miṯillüde tefḫïm mākablini tefḫïm mufaḫḫamıñ māba'dinde terḳïḳına i'tināyı terk etmek.

(و) Vāv'ın her halde terḳïḳi lāzımdır.

(ه) Hā-i te'nïṯi, vaḳfında taḥrïk, vaḳfında māba'dine hemze-i sākine ziyāde etmek, vaḳfında beyānını terk etmek, Ḥā-i mühmele gibi telaffuẓ.

(ي) Yā'yı müteḥarrik oldukta luṭf ile iḫrācına i'tināyı terk etmek, ḥarf-i med oldukta temekküninï ḥüsn etmemek bā-ḫuṣūṣ māba'dinde müteharrik ola (الذي يوسوس) gibi. Müşedded oldukta ondan teḥaffuẓu terk etmek, mükerrer oldukta 'adem-i iẓhār, 'adem-i beyān (يُحْيِيَ، نستحيي) gibi. Bā-ḫuṣūṣ evvelkisi müşedded ola (وليي الله، حييتم) gibi.

TEŞDÏD

Her ḥarf-i müşeddediñ teşdïdini itmām etmemek, vaḳfında teşdïdini iẓhār içün taḥrïk.

SÜKŪN

Sükūn (علم) miṯillülerin vaḳfında daḫi (انعمت، المغضوب) da itmām eylemeyüp ḥarekeyi iḫfā ve iḫtilās etmek iẓhār içün üzerine sekte eylemek.

ḤAREKE

Ḥarekeyi iḫtilās cā'iz olmadığı mevzı'de bā-ḫuṣūṣ kesrateyn-i mütecāvirateyn yā ḍammeteyn-i mütecāvirateyniñ ṯānïlerinde iḫtilās ile telaffuẓ eyleyüp itmām etmemek, meksūr ile mażmūm cem' oldukta ikisinde meksūr ya mażmūm telaffuẓ etmek, fethanın māba'di yā-i sākine oldukta kesraya imāle etmek (يَدَيه) gibi. Fethayı daḫi mahallini imāleden ḫavf içün tefḫïm etmek, fetḥayı işba' eyleyüp elif-i mümāl tevellüt ettirmek, bā-ḫuṣūṣ (يوم ، خير) miṯüllülerin ḥālet-i vaḳfında ola.

VAKF

Ḳat'ı ṣavt etmeden vaḳfın hükmü olan teskini vermek, tā-i te'nïsi hā'ya ḳalbsiz vaḳfın ḥükmünü vermek, tenvïni elif'e ḳalbsiz vaḳfın ḥükmünü vermek, revmsiz yā işmāmsız medd-i 'ārızsız vaḳfın ḥükmünü vermek, daḫi bu ẕikrolunan şeylerin emṯālinde ve bu mevāzı'da tālï mezkur olan mahzurat ve halel ve zelelden tevakkı ve hazer üzere ola, ta ki tecvidi huruf bulunup her ḥarfin ḥaḳ ve müsteḥaḳḳını edā eyleyüp Ḳur'ān-ı Ḥakïm kendüye şefi' ola biiẕni'llāhi te'ālā.

تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب (Allah'ın yardımıyla tamamlandı)

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu ilk günlerden bu yana doğru ve güzel okunabilmesi için çok büyük gayretlerin ortaya konulduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu uğurda gösterilen son derece şükrana layık gayretler yalnız Kur'ân hâfız ve okuyucusu yetiştirme alanında kalmamış bu ilmin temellerini ortaya koyan eserler verme şeklinde de temayüz etmiştir. Bilim adamlarının bu hususta yaptıkları araştırmalar sonucunda Tecvit ilmine dair ilk müstakil eserin Musa b. Ubeydullah el-Hakani (325/937) tarafından kaleme alınan *el-Kasîdetü'r-Râiyye* veya *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* adlı 51 beytlik manzume olduğu kabul edilmektedir.[227] Bundan sonra da ardı arkasına yazıldığını gördüğümüz Tecvit ilmini konu alan çalışmaların günümüze kadar büyük bir titizlikle sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin en parlak devrinde yaşayan İmam Birgivî ve O'ndan yaklaşık iki yüz yıl sonra O'nun Tecvit ilmiyle alakalı eserini Türkçeye tercüme ederek ilim erbabının faydasına sunan Eskicizâde, bu ilimde temayüz etmiş şahsiyetlerdir. Biz bu çalışmamızla her ikisinin de kıymetli eserlerini ilim erbabının istifadesine sunmuş olduk.

Tecvid ilmi, Kur'ân-ı Kerim okunmaya devam ettiği sürece önemini koruyacak ve aranan, öğretilen bir ilim olmaya devam edecektir. Tecvit ilmi yalnızca nazari yönü bulunan bir ilim değil aynı zamanda Kur'an okuyucusunun uygulama yönünü de geliştirmesini tavsiye eden bir ilimdir. Çünkü kitabın iki kapağı arasında hapsolan bilginin pratik alanda uygulanıp Kur'an okuyucusunda yerleşik bir hal almaması durumunda Tecvit ilminin asıl maksadı gerçekleşmiş olmayacaktır. Bundan dolayı kitaplarda yazılı bilgileri doğru öğrenmek ve öğretmek için Kur'an üstadlarından müşâfehe yoluyla ders almak gerektiği açıktır. Müşâfehe, hocanın öğrencisine, öğrencinin de hocasına okuyarak Kur'an'ı öğrenmesine denir ve Kur'ân-ı Kerim'i öğrenmedeki en etkili yol budur. Daha önemlisi Arapça harflerin telaffuzları mahreç ve sıfatları ancak 'fem-i muhsin' olarak adlandırılan kişilerin tensip ve irşatlarıyla olmalıdır.

[227] Çetin, *Kuran Okuma Esasları*, s.86.

KAYNAKÇA

Ahmet b. Hanbel, Ebu Abdullah, *el-Müsned,* C. I-VI, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1984.

Altıkulaç, Tayyar, *Tecvidü'l-Kur'ân*, yayımcı yok, Ankara, 1982.

Arslan, Ahmet Turan *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.

Ayni, Mehmet Ali, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul, Marifet Basımevi, tarih yok.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübra*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

Birgivî, Muhammed b. Pir Ali *Dürrü'l-Yetîm*, Hafız Nuri Matbaası, İstanbul, 1301/1883.

Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhâri*, C. I-VIII, yayımcı yok, İstanbul, 1979.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. I-III, yayımcı yok, İstanbul, 1333/1915.

Çetin, Abdurrahman, *Kuran Okuma Esasları*, Emin Yayınları, Bursa, 2015.

Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezeri, *el-Mukaddime*, yayımcı yok, İstanbul, 1308/1890.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul, tarih yok.

Eskicizâde Ali Mehdi b. Hüseyin, *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1253 /1837.

Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, yayımcı yok, İstanbul, 1971.

Muhammed el-Mer'aşi Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukil*, yayımcı yok, Konya, 1873.

Dâni, Osman b. Said, *et-Tahdîd fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, yayımcı yok, Bağdat, 1988.

Pakdil, Ramazan, *Talim Tecvid ve Kıraat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

Sağman, Ali Rıza, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, Yayımcı Yok, İstanbul, 1964.

Sarı, Mehmet Ali, *Kur'ân-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Sarı, Mehmet Ali, "Harf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss.163-165.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tarih yok.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm* (I-IV), Mihran Matbaası, İstanbul, tarih yok.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, tarih yok.

Ünlü, Demirhan, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Yenen, Halit, *İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2010.

Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, ss.191-194.